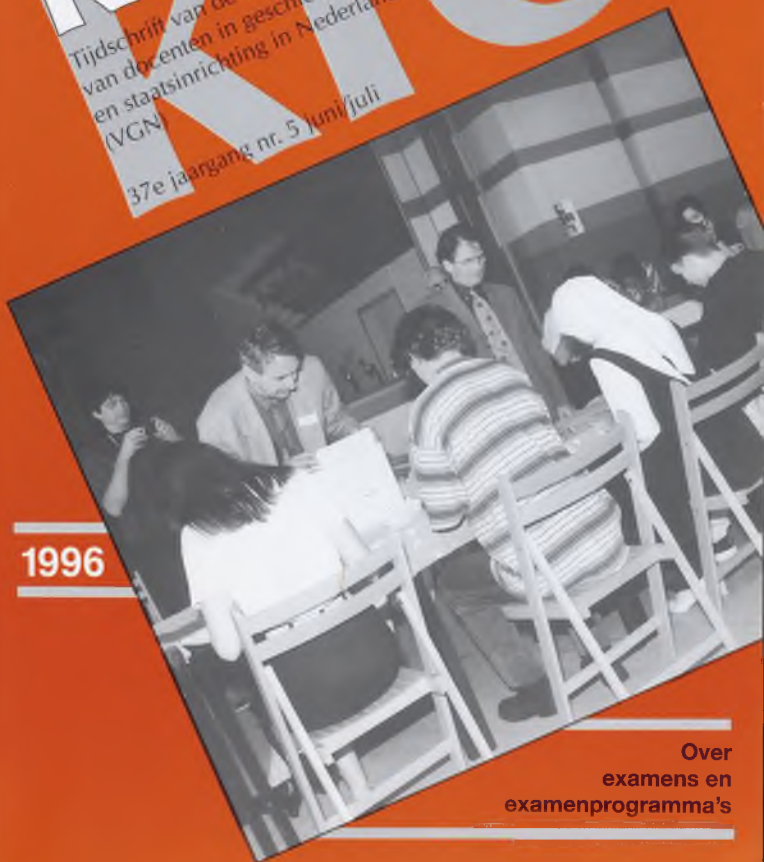

kleio

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

37e jaargang nr. 5 juni/juli

1996

Over
examens en
examenprogramma's

Algemeen Bestuur

Mw. H. Budé-Janssens, *voorzitter (externe en buitenlandse contacten, Platform VVVO, CITO/CEVO, inter-commissie, publiciteit)*, Patrijslaan 12a, 2261 ED Leidschendam. Tel. 070-32 77 923. Fax. 070-3201298

Mw. M.E. Hielkema *vice-voorzitter (didactiviteiten, lerarenopleidingen ULO, contacten met historische verenigingen, nascholing, omgevings-geschiedenis)*, Titiaanstraat 34', 1077 RJ Amsterdam. Tel. 020-66 44 060.

H. Buskop, *1e secretaris (externe correspondentie, pabo en Cliomatica)*, Sportlaan 370, 2566 LP Den Haag. Werk: 070-3867272 Fax: 070-3877275

Mw. E. Marrenga *2e secretaris (interne correspondentie, vrouwengeschiedenis en havo/vwo)*, Lange Leidse-dwarsstraat 212', 1017 NR Amsterdam. Tel. 020-62 77 126.

J. Schopman, *Penningmeester (financiën, ledenwerving, lerarenopleiding HBO, OAC, contacten Kleio, Tweede Fase)*, Jozef Israëlsstraat 58, 6521 MZ Nijmegen. Tel. 024-32 24 769.

H. Kurstjens (*vbo/mavo*), Nijenkamp 13, 6651 HG Druten. Tel. (privé) 0487-51 31 19.

Mw. J.M.L. van Bekkum, (*volwasseneneducatie, beroepsonderwijs*), Molvense erven 102, 5672 HN Nuenen. Tel. 040-28 34 364.

L. Janssen, (*bavo*) Ananasstraat 1, 6543 ZH Nijmegen. Tel. 024-3786877.

VGN-giro: 128701 t.n.v. Penningmeester VGN, Den Haag.

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1996 bedragen de contributies:

Bij bezoldiging tot en met HOS-schaal 10 f 95,-
Bij bezoldiging vanaf HOS-schaal 11 f 115,-
VBO/MAVO-docent met drie of meer vakken f 65,-
Bij minder dan 16 uur f 80,-
Kennismakingslidmaatschap (alleen voor studenten) f 45,-
Buitengewone leden (zij die niet meer in het onderwijs werkzaam zijn) f 85,-
Partnerlidmaatschap f 140,-

Alle leden van de VGN hebben een abonnement op Kleio.

Niet-leden kunnen zich abonneren, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als docent. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Voor 1996 kost een abonnement:

Binnenland	f 100,-
Buitenland	
binnen Europa	f 125,-
Buitenland, buiten Europa (luchtpost)	f 135,-
Losse nummers	f 10,-

In Kleio kan geadverteerd worden.

Prijzen:

1 pagina f 410,-
1/2 pagina f 325,-
1/4 pagina f 225,-
Voor informatie over andere formaten en inleverdata van de opnamemodellen kunt u zich wenden tot de eind-redacteur.

Redactie

W.G.J. Rongen, *voorzitter*, Antillen 4, 3524 EZ Utrecht. Tel. 030-28 92 580.

R.P. Slotboom, *secretaris*, Walcheren 137, 3524 ZS Utrecht. Tel. 030-28 95 982.
Mw. T. Bogaerts-Stoopman, *eindredactie*,

Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 030-68 83 576

Fax 030-68 88 459
B. Engbers, Louise Kerlinghof 8, 3571 TR Utrecht. Tel. 030-2724010.

J.L.G. van Oudheusden, Massenetstraat 21, 5144 WP Waalwijk. Tel. 0416-33 74 30.
H.S.J. Jansen, Hatertseweg 463, 6533 GH Nijmegen.

Tel. 024-35 53 484.

Mw. C. van Boxtel, Evieveld 6, 5422 AK Gemert.

Tel. 0492-36 11 36.
J. Trippenzee, Vesuvius 74, 3524 WX Utrecht. Tel. 030-2800543.

VAN DE REDACTIE

Als u dit nummer ontvangt - begin juli is de bedoeling - heeft een gedeelte van onderwijzend Nederland al vakantie. 'Dit schooljaar is echt voorbij gevlogen', riep een collega onlangs.

De examens waren al afgelopen op het moment dat ik dit schreef. Zelf had ik deze keer geen examenklas. Het einde van het schooljaar wordt daardoor anders. De spanning van 'Hoe hebben ze het gedaan?' ontbreekt. Het centraal eindexamen komt echter uiteraard wel aan bod in dit nummer. En onder de noemer 'het examen is dood - leve het examen' ook de stofomschrijving van het nieuwe onderwerp voor het volgende schooljaar.

In de serie over de tweede fase een alarmerend artikel van Th. Hoogbergen. Het stond eerder in het blad *School*, maar omdat niet iedere historicus dat blad leest en de inhoud van het artikel zoveel mogelijk historici moet bereiken, hebben wij het ook opgenomen. Hoogbergen schetst een harde werkelijkheid die ons te wachten staat: mooie leerplannen, maar te weinig uren om die plannen te realiseren.

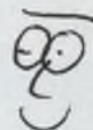
Heel erg jammer, want zo negatief staan bedrijven, instellingen en ook de leerlingen niet tegenover het vak geschiedenis en staatsinrichting. Dat blijkt uit het verslag van een onderzoek dat de Onderwijs Advies Commissie van de VGN deed naar hun mening over het belang van geschiedenis.

Rest mij u ook nu weer veel leesplezier te wensen. En, nog belangrijker, een prettige vakantie.

Wim Rongen

In dit nummer

- 4 'Je vecht het maar uit met je tweede corrector'.
Het examen van 1996 - Jan van Oudheusden en
Jos Trippenzee.**
- 8 Het debat en de urentabel. Geschiedenis in de tweede
fase - Theo Hoogbergen**
De adviezen die op tafel liggen voor de vulling van de
geschiedenisles in de bovenbouw van havo en vwo, zien
er heel behoorlijk uit. Maar zijn alle doelen wel haalbaar in
het beperkte aantal uren dat ter beschikking wordt
gesteld? Na de idealen wacht de harde werkelijkheid!
- 13 Een belangrijk en interessant vak? - Carla van Boxtel
en Kees Weltevrede**
Uitslagen van de enquête die de Onderwijs Advies
Commissie van de VGN hield onder bedrijven,
overheidsinstellingen, vervolgoopleidingen en leerlingen.
- 16 Kleioskoop - Ruud Slotboom**
Bespreking van de film *Nixon* van Oliver Stone.
- 19 Boek van de maand - Jos Trippenzee**
Willem Frijhoff, 'Wegen van Evert Willemsz.' Ann Wroe,
'De gek en zijn geld', en H.M. Belien, A. Th. van Deursen
en G.J. van Setten 'Gestalten van de Gouden Eeuw'.

En verder:

- 22 In 't kort en recensies**
28 Kleiokrante

In het middenkatern:

Bespreking van: de stofomschrijvingen havo/vwo en
mavo/vbo voor het examen van 1997 en 1998.

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van
de redactie. Berichten voor de Kleiokrante, aktualiteiten,
mededelingen van commissies, aankondigingen en
brieven kunnen rechtstreeks naar de eindredacteur.

Het examen van 1996

Het eindexamen van het schooljaar 1996/1997 zit erop. Zoals in voorafgaande jaren geeft KLEIO wat persoonlijke impressies. 'Leuke vragen', 'de stofinhoud aardig gedekt', een goede afwisseling van kennis en vaardigheden', maar ook 'niet helder geformuleerd', 'een willekeurige interpretatie van het antwoordmodel is wel erg goed mogelijk': allemaal geluiden uit de wandelgangen.

HAVO EN VWO

Jan van Oudheusden

Elk jaar kijk ik met enige spanning uit naar de dag van het centraal schriftelijk eindexamen: zullen de vragen en opgaven 'maakbaar' zijn? Heb ik als docent mijn leerlingen voldoende voorbereid?

Dit jaar was het nog een graadje spannender, aangezien ik voor het eerst ook als auteur van een eindexamenkatern naar de opgaven zou kijken. Je bent dan meer dan gewoonlijk met het onderwerp ('De Verenigde Staten 1787-1914 - een samenleving op de rails') vergroeid geraakt. Hebben de schrijf- en doceer-inspanningen ook rendement opgeleverd? Doen de opgaven recht aan de veelzijdigheid van het onderwerp? Hebben examenmakers met dezelfde ogen naar de stofomschrijving gekeken als auteurs?

Maar eerst bespreek ik de gedeeltes over de Opstand uit de havo- en vwo-examens.

• De opgaven over de Opstand

Wat direct opvalt is, dat bepaalde opgaven voor de havo identiek zijn aan die voor het vwo. Is dat geen teken van ideeënarmoede van de examenmakers?

Het tweede dat opvalt, is dat bepaalde kennisvragen niet worden geschuwd. Zo moeten de havisten en vwo-ers weten wat de betekenis is van het woord 'staten' in Staten-Generaal. Bij deze openingszet worden de meeste van mijn kandidaten overigens al op het verkeerde been gezet. Andere vragen met een hoog kennisspuigehalte worden gelukkig over het algemeen beter beantwoord: over de bekwaamheidseisen voor bisschop-

pen vanaf 1559; over de gebeurtenissen in het jaar 1566; over de belangen en idealen van Oranje; over de positie van de calvinistische kerk.

Soms draaft het examen naar mijn smaak wat te ver door in het afvragen van feitjes: gegeven is een jaartal, en de kandidaat moet daar een feit achter plaatsen: wat maakte in 1577-79 de opstand gecompliceerder? Wat was er in het jaar 1578 in Gent aan de hand? Dat die kennisfeitjes gecamoufleerd zijn in een onderdeel van de stelopdracht, maakt in wezen geen verschil.

Vervolgens valt te constateren, dat de examenmakers de zoetjesaan al wel ingeburgerde 'structuurbegrippen en vaardigheden' zeer expliciet durven af te vragen. Kandidaten moeten dus onder meer:

- onmiddellijke en langerlopende oorzaken onderscheiden (van de armoede rond 1565 zijn dat respectievelijk: de Sontoorlog en de stagnatie van de wolimport uit Engeland tegenover de geldontwaarding);
- aangeven dat oude en nieuwe trends naast elkaar kunnen bestaan (uit Filips' banvloek over Willem blijkt zowel een middeleeuwse, feodale zienswijze als een moderne, absolutistische stellingname);
- inleving en standplaatsgebondenheid betrachten/herkennen (hoe oordeel je als lid van een vroedschap in Holland anno 1588 over opname van een voor Oranje niet zo positief uitgevallen spotprent in een herdenkingsbundel?);
- op de stoel van een historicus gaan zitten (is een bepaalde bron bruikbaar voor een historicus die onderzoek doet naar Karels opvattingen over hoe Spanje bestuurd moet worden?);
- continuïteit en discontinuïteit herkennen

KLEIO

nummer 5/96
pagina's 4 en 5

(is dit begrippenpaar van toepassing in de vergelijking van de positie van de Staten-Generaal van voor en van na 1588?);

- beeldelementen uit prenten halen (de rol van Engeland uit twee prenten waarin wij Nederlanders de koe zijn, en de Engelsen eerst de voedster en later de melker. Een kandidaat hoeft dan alleen maar op te schrijven wat hij ziet).

Aangezien in de stofomschrijving duidelijk was aangegeven, dat structuurbegrippen en vaardigheden essentieel waren, zijn dit soort opgaven natuurlijk zinvol, logisch en in de lijn der verwachtingen. Wel moeten de examenmakers waken voor herhaling, en ervoor oppassen geen stokpaardjes te gaan berijden, want in het onderdeel 'Verenigde Staten' komen parallelle opdrachten voor. Daar worden ook beeldelementen afgevraagd, daar wordt ook gevraagd oude van nieuwe trends te onderscheiden, enzovoort. Het begint dan al gauw op een 'maniertje' te lijken, een kunstje-om-het-kunstje.

In zowel het havo- als het vwo-examen is een stelopdracht verwerkt, die zoals gewoonlijk weer een record-aantal punten oplevert (14), inclusief een bonus voor juistheid en samenhang. Die bonus kan tamelijk willekeurig worden uitgelooft.

De vwo-kandidaten moeten beredeneren, of de afzwering van Filips door de Staten-Generaal in 1581 een onvermijdelijk gevolg was van het verloop van de Opstand. De havo-kandidaten moeten kruipen in de huid van ene Pieter Claesz, gematigd-katholiek lakenkoopman uit Gent (later Antwerpen), in 1566 nog een bemiddeld man, in 1586 op de rand van een faillissement: moet hij uitwijken naar Leiden, of in het zieltogende Antwerpen blijven?

In mijn ogen zijn dat allebei zinvolle inleavingsopdrachten, waarin de goed onderlegde kandidaten hun meesterschap kunnen tonen. Helaas zijn er altijd een paar leerlingen bij die de stelopdracht voor het alleraantalst bewaren en dan zodanig in tijdnood komen, dat ze aan de opdracht helemaal niet meer toekomen. Die hebben dan geheid een onvoldoende.

Kritiek op de onderdelen over de Opstand is zeer wel mogelijk. Vooral vraag 11 van het havo-examen bleek voor haast al mijn kandidaten een onnodige instinker: "Geef een voorbeeld van een daad van Willem van Oranje uit de jaren 1566-1567, waarmee deze (=Filips') opvatting kan worden bijgesteld." Het woord 'bijstellen' leidt alom tot misverstand: haast iedereen meent dat dat woord zoiets betekent als: 'bijvallen', 'versterken'!

Als de examenmakers ook maar een beetje op de hoogte waren geweest van het gemiddelde vocabulaire van de hedendaagse havis, zouden zij het woord 'bijstellen' nooit hebben gebruikt en in plaats daarvan 'bestreden' of iets dergelijks hebben neergeschreven.

Bij opgave 7 (havo) worden veel kandidaten het bos ingestuurd, omdat verzuimd is erbij te zeggen uit welke hoek de spotprent afkomstig is over koning Filips met zijn raadgevers. Deze figuren worden in de ogen van menig argeloze kandidaat namelijk helemaal niet zo negatief afgebeeld als hij volgens de norm behoort te begrijpen. Bovendien moet je tussen de benen van Filips doorkijken om heel klein op de achtergrond de clou te zien: de beeldenstorm en een hagepreek. ("Zag een hagepreek er zo uit?" vroeg een collega).

In het vwo-examen staat is een klassieke fout gemaakt in de normering bij vraag 2. Een leuke bron, dat wel: Karel V waarschuwt zijn zoon, de toekomstige koning Filips II, voor de streken van adellijke heren. Uit de vraag "In hoeverre heeft Filips II de bestuurlijke gedragslijn uit de bron in de Nederlanden toegepast?" blijkt echter niet duidelijk dat

de kandidaat een enerzijds-anderszijds antwoord dient te geven. Dit had duidelijk in de vraag aangegeven moeten zijn.

Bovendien is het merkwaardig in de norm de heren Oranje, Alva en Granvelle broederlijk op één lijn te zien gezet, als zijnde drie door Filips ingezette adellijke heren en daarmee basta! Zoals men weet, was Granvelle echter slechts een parvenu, en speelde er tussen Alva en Oranje ook een probleempje, zodat het vreemd aandoet ze hier louter als soortgenoten gepresenteerd te zien.

• De opgaven over de Verenigde Staten

In het onderdeel Verenigde Staten is een brede variëteit van onderwerpen opgenomen. Dat moest ook wel, gezien de naar periodes en naar bevolkingsgroepen sterk gefragmenteerde stofomschrijving. Zoals men weet, moesten zeven, meest zielige, bevolkingsgroepen de revue passeren. In het vwo-examen vind ik daarvan terug: de zwarten, de vrouwen, de Indianen en (indirect) de arme boeren. In het havo-examen: de zwarten, de vrouwen, de Indianen en de immigranten. Dus alleen de arbeiders en de 'middengroepen' zijn overgeslagen.

De vragen zijn chronologisch redelijk over de

vijf 'prikjaren' verspreid, met uitzondering van het jaar 1914, dat praktisch geheel buiten beeld blijft.

De stofomschrijving was doordrenkt van een soms ergerlijk eenzijdig historisch-materialisme - alsof alles in Amerika alleen maar draaide om de sociaal-economische onderbouw, en er niet ook zo iets bestond als de eigen ontluikende Amerikaanse cultuur, religieuze bewegingen, of zich ontwikkelende gedachten over democratie en mensenrechten.

Dit werkt natuurlijk door in de opgaven. We hebben daar onze kandidaten netjes op geprepareerd, dus kritiek op de onderwerpskeuze is misplaatst. Zoals verwacht, wordt er gevraagd over zaken als de spoorwegen in de economie, over bevolkingscurves in Noord, Zuid en West, over de rol van uitvinders, over de levensomstandigheden op de zuidelijke plantages, de bizonjacht, de trusts.

Gelukkig is het niet alleen maar economie wat de klok slaat. Twee andere aspecten komen ook redelijk uit de verf. In de eerste plaats de hoofdvraag: 'De Verenigde Staten, één of verdeeld?', ofwel: de spanning tussen Unie en deelstaten.

Het vwo-examen durft hier zelfs een bruggetje te slaan met het onderwerp De Opstand, door de Verenigde Staten anno 1788 op het punt 'eenheid' te laten vergelijken met de Republiek anno 1588. In mijn herinnering is dit de eerste keer dat een dergelijke combinatievraag in het examen zit. In de regionale normbespreking ontstond een hele discussie, of zo'n combinatievraag ethisch wel verantwoord was, maar persoonlijk juich ik ze toe.

Andere zaken waarin de problematiek van de eenheid is verwerkt, betreffen het Missouri-compromis, de discussie tussen voorstanders van 'American System' en van 'States Rights' en de werking van de Radical Reconstruction.

In de tweede plaats klinkt het begrip 'emancipatie' herhaaldelijk door in de opgaven. Zo komt gelukkig het element 'strijd voor mensenrechten' toch uit de verf. Zowel in het vwo- als in het havo-examen blijkt dat uit vragen over de abolitionisten (en de rol van vrouwen in die beweging), over de wijze waarop zwarten temidden van de blanken zich staande konden houden, en over het protest tegen de trusts.

Men mag stellen, dat een redelijke spreiding naar onderwerpen is bereikt.

Ook de structuurbegrippen en vaardigheden komen aan bod. De kandidaat moet aan-

geven, welke informatie over de betekenis van slavernij uit een bepaalde bron te halen is; moet onderscheid maken tussen de economische en de niet-economische betekenis van een uitvinder als Whitney; moet de tegenstrijdigheid tussen bronnen signaleren, enzovoort.

Ook op het gedeelte over de VS is kritiek mogelijk.

Net als in 1995 bleken de vwo-kandidaten te krap in hun tijd te zitten. Dat is te zien aan de vluchtige, soms in telegramstijl vervatte beantwoording van de vragen 20 tot en met 26, waarmee de kandidaten maar liefst 21 punten konden verdienen. In dat gedeelte zit ook nog een (veel te) lange tekst, een rede van Booker T. Washington uit 1895. Kandidaten hoeven in antwoord 21 feitelijk niets anders te doen dan deze tekst eens goed te lezen en er dan drie hoofdelementen uit halen. Puur tekstverklaren, als je het mij vraagt, maar het kost wel veel tijd.

Hetzelfde geldt voor de cartoon uit 1892 waarop het Vrijheidsbeeld geheel aan het oog wordt onttrokken door plakaten van diverse trusts. Het wordt eentonig: ook hier moeten de kandidaten weer drie elementen oplepelen. Niet moeilijk, wel tijdrovend. En feitelijk net zo'n 'vaardigheid' als in het gedeelte over de Opstand getoetst werd. Hier laten de examenmakers zich teveel meeslepen door de dwang die vaardigheden te toetsen.

En dan als tegenwicht nog maar snel een weet-vraagje tot besluit: noem een maatregel tegen economische machtsconcentraties. De leerling die hier 'anti-trust-wetgeving' antwoordt, verdient overigens al het volle pond. De prent zit zowel in het havo- als in het vwo-examen.

Dit geldt ook voor een viertal zuidelijke plaatjes waarin de slavernij wordt verdedigd en de toestand van de noordelijke arbeider wordt aangevallen. De vraag erbij leidde tot veel misverstanden, omdat menig kandidaat te ver doordacht, in plaats van zich te realiseren dat de aanval vaak de beste verdediging is.

Conclusie

In het algemeen kan ik als docent en als auteur gematigd tevreden zijn met dit examen. Er bleek geen grote communicatiestoornis tussen de examenmaker en de auteur.

Opmerkelijk was, dat de vwo-examenonderdelen Verenigde Staten beter zijn beantwoord dan die over de Opstand: een telling onder mijn eigen kandidaten leerde, dat de

vwo-ers 60% van het te behalen maximum scoorden voor De Opstand, tegenover 69% voor de Verenigde Staten. Voor de havo loopt het nog verder uiteen: 50% werd behaald van de punten voor de Opstand-opgaven, tegenover 71% van die voor de opgaven over de Verenigde Staten.

Conclusies wil ik hier niet aan verbinden. Aan het boekje hoeft het niet te liggen, want gebruikers van andere katernen bleken dezelfde ervaring te hebben. Het kan zijn, dat het dynamische onderwerp 'Verenigde Staten' de leerlingen meer heeft aangesproken dan de altijd wat weerbarstige religieuze en sociaal-economische problematiek rond de Opstand. Het kan ook zijn dat het onderdeel 'Verenigde Staten' verser in het geheugen zat van mijn kandidaten. Of de vragen waren gewoon gemakkelijker.

HET MAVO-EXAMEN

Jos Trippensee

(met dank aan Willem Janssen)

Om met wat algemene zaken te beginnen, voor het grote aantal allochtone leerlingen dat Mavo-examen doet, gaat het talige aspect van het examen steeds meer problemen opleveren. Zo werd in dit examen geappelleerd aan een grote leesvaardigheid, moesten de leerlingen zich bezighouden met argumentatieproblematiek en waren veel formuleringen erg ingewikkeld.

Het mooiste voorbeeld van al het bovenstaande was de inlevingsvraag waarbij de leerlingen als predikant(!) een brief aan Willem van Oranje moesten schrijven (vraag 12 C/D). Leerlingen moesten zich dus inleven in een andere tijd, in een (voor veel van hen) ander geloof, moesten weten wat een predikant is (waarom geen dominee?) en moesten al deze kennis verwerken in een brief waaruit ook nog samenhang moest blijken en een goede chronologische kennis van de te beschrijven gebeurtenissen.

Een ander probleem bij dit examen was de onduidelijke weergave van een aantal visuele bronnen en de vaak inconsequente manier waarop D-vragen naar het C-niveau waren vertaald. Zo is vraag 18 op C-niveau complexer geworden, terwijl bij vraag 32 de C-leerlingen in tegenstelling tot hun D-collega's moeten weten waar Texas ligt.

Ondanks bovenstaande kanttekeningen waren de leerlingen over het algemeen niet echt ontevreden over het examen. Wel vonden ze dat er veel geschreven moest worden, maar de onderwerpen waren allemaal behandeld, zodat er inhoudelijk geen al te grote problemen bleken te zijn. De resultaten in mijn klas weken dan ook niet echt af van de scores bij de schoolonderzoeken zodat van een redelijk examen gesproken kan worden, met de aantekening dat het extra half uur volgend jaar zeker nodig is met zoveel uitgebreide bronnen en zulke zware schrijfoverdrachten.

Nog wat opmerkingen bij specifieke vragen:

• De Opstand

Bij vraag 3 ontbreekt een datum. Bovendien zijn de leerlingen geneigd om in hun antwoorden veel explicieter te zijn dan het antwoordmodel toestaat.

Vraag 7. Eigenlijk is elke combinatie mogelijk zolang de leerlingen geen aperte onzin erbij beweren.

Vraag 8. (alleen D) Slordige formulering, 'de' kerk beter dan 'onze' kerk.

Vraag 11. Slechte foto's.

Vraag 17. (vooral D) Door de formulering van de vraag raakten veel van mijn leerlingen de draad kwijt.

Vraag 18. (D-niveau) Dit is ernstig: vraag en antwoord corresponderen niet met elkaar! Er is niet op te maken dat het antwoord uit twee onderdelen moet bestaan. Ook was beter geweest te spreken van bijvoorbeeld 'het grootste deel van de bevolking'.

Vraag 19. (D-niveau) Veel meer antwoorden mogelijk dan aangegeven.

• De VS

Vraag 25. Onderdeel 2, 3 en 4 van de bron hebben weinig relatie met het goede antwoord volgens het model.

Vraag 26. Is het christendom onderdeel van de eigen cultuur? (onderdeel 3.)

Vraag 32. (vooral D) Hier dachten dus de meeste leerlingen dat ze moesten aangeven hoeveel winst de boer zou maken. Raar kaartje overigens.

Vraag 37. Hele verwarrende vraagstelling. Mijn leerlingen kwamen met antwoorden die te maken hadden met de emancipatie van de zwarten of met reclamemaken.

Bij de C-vragen valt ten slotte vraag 41 nog in gunstige zin op. Misschien zou zo'n concluderende vraag zelf 'open' gesteld kunnen worden.

Conclusie

Al met al toch nog een hoop slordigheden en onduidelijkheden bij dit redelijk pittige examen, dat voor allochtone leerlingen wel erg veel taalgevoel veronderstelde.

Net als bij de Vwo en Havo-examens is het onderdeel over de VS beter gemaakt dan

over de Opstand, maar net als mijn collega durf ik daar niet direct conclusies aan te verbinden.

Mijn leerlingen vonden dat de vragen gemakkelijker waren, maar dat kan ook te maken hebben met het moment van behandelen of met de eigen voorkeur voor het onderwerp.

Legenda:

— spoorlijnen

- - - routes waar vee opgedreven werd (veeroutes)

Gebruik bij vraag 32 bron 16.

Een slimme boer uit Texas bedacht een manier om voor een koe, waarvoor hij slechts vier dollar had betaald, 40 dollar te krijgen.

2p 32 □ Verklaar met behulp van twee gegevens uit de bron wat er met koeien moest gebeuren om er winst mee te behalen.

Doe het zo:

gegevens 1: ...

gegevens 2: ...

„Een samenleving op de rails”; zo wordt het kernthema van dit examen geschiedenis over de Verenigde Staten tussen 1787 en 1914 genoemd.

2p 41 ■ Welke omschrijving past het beste bij dit kernthema?

- A Binnen de Verenigde Staten groeiden de gediscrimineerde groepen naar een eenheid.
- B Binnen de Verenigde Staten vormt zich in de loop van die jaren een spoorwegnet van kust tot kust.
- C De spoorwegen vormen een bindmiddel tussen de industrie en de landbouwgebieden.
- D De Verenigde Staten groeien in die jaren naar een politieke en economische eenheid.

Het debat en de urentabel

Theo Hoogbergen

Het veld, het VGN-bestuur, zelfs hoogleraren zijn redelijk tevreden over het adviesprogramma geschiedenis en staatsinrichting voor de Tweede Fase. Alles wat iedereen zich wenst staat erin. 'Maar is dat wel te doen', vraagt de schrijver van dit artikel zich af. Het lijkt erop dat men zich niet realiseert, dat de tijd waarin alle doelen bereikt moeten worden uiterst beperkt is.

Dr. Th.G.A. Hoogbergen was jarenlang rector van het Peellandcollege in Deurne en voorzitter van de Adviesraad Voortgezet Onderwijs, tweede fase. Momenteel is hij publicist en onderwijsadviseur.

Dit artikel is eerder afgedrukt in het aprilnummer van 'School' (jg.24, nr.4)

Sinds zeker een kwart eeuw laait bij tijd en wijle in het voortgezet onderwijs de discussie op over het vak geschiedenis en staatsinrichting.

Deskundigen vliegen elkaar in de haren. Hooggeleerde historici, te goeder naam en faam bekend, winden zich op over het bedenkelijke peil van het geschiedenisonderwijs. Dat zou vooral sinds de invoering van de mammoetwet in 1968 nauwelijks meer iets voorstellen. De tijd daarvoor echter zien zij graag als het gouden tijdperk, waarin het middelbaar onderwijs voor alle (?) leerlingen een degelijke, rijke, historische grondslag legde.

Het goede geschiedenisonderwijs zou toen vooral de twee klassieke componenten bevat hebben: feitenkennis en historisch besef.

De feiten vormen natuurlijk een overstelpende hoeveelheid, die zeker in een schoolprogramma onmogelijk, zelfs niet oppervlakkig, aan de orde kan komen. In vakkringen denkt men dan ook liever aan een beperkte keuze, maar wel breed gespreid. Ook dan echter gelden natuurlijk opnieuw nog aanzienlijke besnoeiingen van de stof, omdat het weidse gebaar van breedte nooit, zelfs niet in de gunstigste situatie, een volledig beeld van de hele wereldgeschiedenis kan geven, hooguit een zeker perspectief op zo'n overzicht.

Historisch besef beweegt zich vooral rond de reflectie op de kennis van het verleden. Het maakt vertrouwd met de gedachte dat

alle historische beelden tevens interpretaties zijn. Dat scherpt het kritisch vermogen tegen een te gemakkelijk beroep op 'het verleden'.

Met deze in grote lijnen aangegeven gedachten van de historicus J.C.H. Blom in *NRC Handelsblad* van 18 december 1995 zullen weinigen het oneens zijn, maar voor zijn onbegrijpelijk optimisme over de toekomst van het geschiedenisonderwijs in de bovenbouw van het havo en het vwo bestaat overigens nauwelijks enige grond.

Die toedichting van een ideaal soort geschiedenisonderwijs aan een vroegere tijd lijkt bijna gemeengoed van vele historici. Die vertekent waarschijnlijk hun kijk op het heden en maakt ze bij voorbaat optimistisch, zo lijkt het, over vernieuwingen die in aantocht zijn.

"De huidige grootscheepse operatie tot invoering van de 'nieuwe bovenbouw' biedt in beginsel de mogelijkheid tot correctie. De voorstellen voor het onderwijs in geschiedenis [...] zijn in dit opzicht veelbelovend", schrijft Blom daar ook.

Misschien is het daarom wenselijk eens nauwkeurig te kijken naar de urentallen op de onderscheiden schoolsoorten vroeger, nu en in de toekomst om een wat genuanceerder oordeel te kunnen geven op wat er werkelijk aan de hand is. Daarbij is het ook noodzakelijk de omstandigheden te bezien, waar-

kleio

nummer 5/96
pagina's 8 en 9

onder het geschiedenisonderwijs toen plaatsvond en de toekomstige condities te peilen, de examinering en de plaats van het vak tussen de overige vakken.

Ik spreek dus liever maar niet over de inhoud, maar alleen over de tijd, die het onderwijs aan het vak geschiedenis ter beschikking stelt. Met andere woorden: in hoeveel tijd, gemeten aan het triviale, precieze aantal lessen per week zullen leraren hun belangrijke waar aan jonge mensen moeten uitventen.

Droom en werkelijkheid

Wie geen oog wenst te hebben voor de beperkingen, die iedere lessentabel nu eenmaal stelt, gaat zich gemakkelijk te buiten aan beschouwingen van verbale aard die absoluut niet gebaseerd zijn op wat er nu werkelijk kan en niet kan. Hij maakt zich al te lichtvaardig schuldig aan een elitair soort van nostalgie, getuige bijvoorbeeld onlangs nog de krantenkop 'Vorming van toekomstige elite staat op het spel' van dezelfde J.C.H. Blom. Die krantenkop moge dan niet voor zijn rekening komen, zijn eerste alinea liegt er evenmin om: *"Veel, ook hoogopgeleide, Nederlanders vertonen sinds de invoering van de Mammoetwet een opmerkelijk gebrek aan kennis van het verleden en historisch besef."*

Deze hang naar het voorbeeldige onderwijsverleden is een merkwaardige eigenschap van juist historici, die dat verleden toch als de eerst aangewezen zouden moeten kennen. Enigszins vermakelijk voor historici bekommeren zij zich zelden of nooit om de beschikbare lestijd - altijd schaars en onachterhaalbaar -, die het voortgezet onderwijs voor het vak geschiedenis inruimt.

Tabellen verschijnen niet aan de horizon van hun toorn of afkeuring. Van uren tellen per leerjaar of cursus blijken zij niet op de hoogte.

Inzicht in de precieze tijd die beschikbaar is, lijkt toch een elementaire voorwaarde voor wat leraren tussen een groeiende veelheid aan disciplines op school nog kunnen uitrichten met een belangrijk vak als geschiedenis.

Ik noem eerst een aantal kwesties, die de afgelopen jaren een rol speelden en elementen vormden van verwarrende discussies.

Vóór de Mammoet

Vóór de invoering van de Mammoetwet in 1968 was het onderwijs in geschiedenis tot en met het eindexamenjaar verplicht voor de beide richtingen van de vijfjarige HBS en voor de vijfjarige MMS. Het gymnasium kende voor de alfa's zelfs twee mondelinge zittingen (algemene en vaderlandse geschiedenis). De bèta's legden helemaal geen eindexamen geschiedenis af en kregen er het laatste leerjaar ook geen les in.

Die vijfvoudige regeling pakte dus voor het uiteindelijke resultaat natuurlijk ook heel verschillend uit. Een schriftelijk examen kende het vak geschiedenis nergens. Een mondeling examen van een half uur in aanwezigheid van een deskundige of gecommiteerde, onaantastbaar bij alle wijzigingen, gold alleen voor de MMS en zelfs tweemaal voor gym-alfa.

Spotprent: de Nederlanders halen het Trojaanse paard binnen, 1795.

Het aantal lessen was op de MMS, ook in de laatste leerjaren, relatief hoog: drie tot vier lessen per week per jaar, vaak nog ondersteund door lessen kunstgeschiedenis. Geschiedenis was daar één van de zes eindexamenvakken.

Een eindexamen HBS-A is enige tijd alleen gedurende twintig minuten mondeling afgenomen, maar viel later, om redenen van organisatie en geld, ten prooi aan een jaarlijkse loting: dus wel of geen mondeling eindexamen. Zolang het mondeling examen van twintig minuten van kracht was, namen deskundigen deel aan het eindexamen.

Viel het vak geschiedenis voor de HBS-A buiten de boot, dan deelde het zijn lot met HBS-B: geen mondeling examen, maar een cijfer door de leraar gegeven.

Over het algemeen gold geschiedenis daar als een vak-achter-de-streep, weliswaar niet vergelijkbaar met tekenen of gymnastiek, want

die vakken stonden in de schoolhiërarchie het laagst, maar toch van een andere rangorde dan Nederlands, moderne vreemde talen, de exacte of economische vakken. De aanwezige deskundige voor de talen keek terloops wel eens naar het cijfer voor geschiedenis, maar oefende er geen invloed op uit. Het eindcijfer voor geschiedenis kwam uitsluitend voor rekening van de eigen leraar en was afhankelijk van zijn subjectieve interpretatie. Die verstrekke voor dat privilege ook een mild cijfer en wel vóórdat het eindexamen aanving. Het was een vriendelijke gewoonte de prestaties van leerlingen in dat vak altijd met tenminste een zes te honoreren. Vakken-achter-de-streep legden immers bij de uitspraak: slagen of zakken nauwelijks gewicht in de schaal.

In de hogere leerjaren van HBS en gymnasium - de middelbare meisjesschool kende

ook hier een vorstelijke uitzondering! - bedreogen de uren tellen voor het vak geschiedenis nooit meer dan twee (soms drie), het absolute minimum in de ogen van toegewijde leraren met hun aloud adagium: één lesuur per week is géén lesuur!

Wel telde geschiedenis in het eerste leerjaar van de hogere burgerschool vier wekelijkse lessen: de Griekse en Romeinse mythologie kwam er uitvoerig aan bod. Die lessentabel fungeerde er overigens binnen een schoolweek van 34 tot 37 uur!

Wat is er sindsdien gebeurd?

Rond de invoering van de mammoetwet reduceerde de overheid achtereenvolgens de

lesweek voor alle scholen tot 30 wekelijkse lesuren. Al te doorzichtig voerde het departement de komst van de vrije zaterdag als motief aan, terwijl toen al oplopende kosten natuurlijk de enige overweging vormden.

Hoewel leraren zich daartegen aanvankelijk verzetten, werd hun rebellie in de kiem gesmoord door de moeizaam bereikte lessentabel van de reguliere vakken sacrosanct te verklaren en dus vrijwel niet aan te tasten. Het aantal wekelijks te reduceren lessen schrapte de overheid listig uit de toen al bekende 'vrije ruimte' (N2- en 0-uren).

Ook geschiedenis, zoals veel vakken, onderging ingrijpende wijzigingen zowel naar inhoud als naar het aantal lesuren. Sommigen vinden die veranderingen geen verslechteringen, zoals Dr. J.C. Visser in zijn reactie

lingen, die daarvoor opteeden, uit een veel rijkere bron aan lesuren. Nominaal uit zes tot acht, verdeeld over de twee laatste leerjaren bovenop het verplichte curriculum gedurende vier jaar vwo en drie jaar havo.

Interessant is, dat leerlingen met allerlei toekomstverwachtingen tot vandaag toe ook daadwerkelijk voor het vak geschiedenis kiezen.

Geschiedenis, waarbij intussen staatsinrichting werd onderschoven, verloor de strijd met een nieuw in te voeren vak maatschappijleer, voor alle leerlingen verplicht, gedurende twee lesuren in totaal op de gehele bovenbouw.

Maatschappijleer kent nog steeds geen officieel eindexamen voor iedereen, al kunnen scholen, vrijwillig, dat vak tot de eindexamenstatus verheffen als een van de zes of zeven, te vergelijken onder andere met tekenen, handvaardigheid en muziek. Het aantal scholen met 'maatschappijleer'-als-eindexamen vak is niet bijster groot. Wie namelijk de canon van te kiezen eindexamenvakken uitbreidt, verkleint uiteraard het aantal deelnemers voor de oorspronkelijk reguliere vakken. Scholen zijn daar om vele redenen huiverig voor.

Tegen invoering van een schriftelijk eindexamen geschiedenis in 1980, een curieus nieuwtje!, hebben leraren zich lang, opgewonden en hardnekkig verzet. Geschiedenis heette toen in hun argumentatie een vak dat zich onmogelijk voor schriftelijke toetsing zou lenen. Toen zij het pleit dreigden te verliezen, haalden zij zelfs de eigen denominatieve identiteit van het vak van stal.

Drs. K. de Jong Ozn., toen staatssecretaris, leek een ogenblik onder de zware druk (vooral uit zijn eigen protestants-christelijke kring) voor dat argument te bezwijken. Toen verstandige adviseurs hem de uitweg boden van een eigen, desnoods voor iedere denominatie, identiteitsgevoelig schriftelijk examen geschiedenis, door scholen zelf te ontwerpen en ter goedkeuring voor te leggen aan de inspectie, lieten zowel docenten als instituten het volledig afweten. De staatssecretaris bezwoer daarmee een klein, bijna uitgebroken oorlogje rond de befaamde vrijheid van onderwijs.

En wat bieden heden en toekomst?

De basisvorming, sinds 1993 ingevoerd, telt voor de eerste drie/vier jaar van het voortgezet onderwijs drie nieuwe vakken: informatiekunde, verzorging en techniek, en een

Spotprent op het leeglopen van het Collegium Philosophicum nadat het bezoeken hiervan op 20 juni 1829 niet meer verplicht werd gesteld. Anonime gekleurde gravure.

(NRC Handelsblad) op J.C.H. Blom. Inder tijd heette het, dat het beter was aan alle vrijblijvendheid van geschiedenis voorgoed een einde te maken. Docenten zouden alleen leerlingen voor zich zien met een duidelijke motivatie voor hun vak.

Tot en met het vierde (!) leerjaar vwo en het derde (!) leerjaar havo is geschiedenis voor alle leerlingen een verplicht vak gebleven met in die periode meer lesuren ervoor beschikbaar dan voor aardrijkskunde en economie.

In een systeem van een beperkte keuze - maar naar internationale maatstaven nog redelijk uitgebreid - van zes of zeven eindexamenvakken daarna, putte ook het vak geschiedenis in de hogere leerjaren voor leer-

kleio

nummer 5/96
pagina's 10 en 11

bekostiging op basis van 32 lesuren per week. De adviestabel geeft voor geschiedenis en staatsinrichting zowel op havo als vwo één à twee uur minder aan.

De tweede fase van het voortgezet onderwijs (de leerjaren 4 en 5 havo en 4, 5 en 6 vwo) telt nog altijd 29 tot 30 lesuren, althans voor wat de bekostiging betreft.

Hoeveel lesuren in de twee-(havo) en drie-(vwo)jarige nieuwe bovenbouw komen er voor het vak geschiedenis daar beschikbaar? In twee van de vier profielen: 'Natuur en Techniek' en 'Natuur en Gezondheid', is geen enkel lesuur geschiedenis verplicht en voorhanden. Een precieze verdeling van het aantal leerlingen over de vier profielen is uiteraard nog niet bekend. Op basis van de huidige keuzes valt echter te verwachten, dat alleen al het profiel 'Natuur en Techniek' op havo de helft van het aantal leerlingen zal lokken en op het vwo zelfs meer. Op grond van die hypothese zouden er voor de drie overige profielen tezamen minder dan 50% en voor de twee profielen, waar het vak geschiedenis wél figureert, waarschijnlijk ten hoogste 32% van alle leerlingen be-

schikbaar zijn. Dat zijn er minder dan het aantal geschiedenis-kiezers nu.

Deze leerlingen krijgen op de gehele bovenbouw van het havo een studielast van 160 uur (Economie en Maatschappij) en 240 uur (Cultuur en Maatschappij); op het vwo respectievelijk 280 en 320 uur. Omgerekend in gewone lesuren van 50 minuten betekenen die uren tellen respectievelijk drie, vier, zes en zeven lesuren voor de gehele bovenbouw. Ik besef wel dat de verhouding tussen lesuren en studielasturen voor heel wat mensen onduidelijkheden kunnen bevatten, maar ik ga daarbij maar te rade bij de berekeningen van de stuurgroep zelf, die denkt aan een verhouding 2:1.

In vergelijking met de huidige situatie levert dit op:

- huidige havo bovenbouw: zeven tot acht lesuren geschiedenis;
- nieuwe havo bovenbouw: drie óf vier lesuren geschiedenis;
- huidige vwo bovenbouw: acht tot negen lesuren geschiedenis;
- nieuwe vwo bovenbouw: zes óf zeven lesuren geschiedenis.

Een reductie derhalve aan wekelijkse lesuren met een kwart tot de helft! Alle huidige bovenbouwleerlingen zijn bovendien verplicht tot het volgen van twee lesuren maatschappijleer.

Hutspot

De historici Dr. J.C.H. Blom, Dr. J.C. Visser en Dr. W.J. van der Dussen bepleiten de verplichting van het vak geschiedenis voor iedere leerling en zij maken zich in *NRC Handelsblad* vervolgens druk over het nieuw in te voeren vak 'Mens en Maatschappijwetenschappen', verplicht voor alle leerlingen, met elementen uit aardrijkskunde, geschiedenis, maatschappijleer, economie, sociologie, antropologie, politicologie, filosofie en recht. Dat vak krijgt aan studielast toebedeeld respectievelijk 160 en 200 uur. Omgerekend in lesuren van 50 minuten dus: drie of vier lesuren in de hele bovenbouw.

Over de waarde van dat nieuwe vak oordelen de deskundigen verschillend: Blom spreekt van "ongrijpbare en papperige hutspot" uitlopend "op een megalomane tekst, die zijn kracht in de abstracties zoekt". En hij vraagt zich verder vertwijfeld af: "Welke supergeesten moeten dit vak eigenlijk gaan geven? Elke traditie in leraarschap in dit 'vak' ontbreekt. Zelfs een minimum voorwaarde voor niveau en consistentie, een centraal eindexamen, ontbreekt. Als vervanging voor geschiedenis kan het in ieder geval niet dienen. [...] De stuurgroep heeft een hoge prijs betaald voor de onwil of onmacht te kiezen: 160 of 200 uur weggegooid en nog 'poespas in kinderhoofden' op de koop toe."

Visser ziet in het nieuwe vak 'Mens en Maatschappijwetenschappen' een "multidisciplinaire benadering van maatschappelijke vraagstellingen wel tot de mogelijkheden behoren. Niet alleen mogelijk, maar ook noodzakelijk."

Maar zijn bijdrage aan dit segment van het debat lijkt verdacht, omdat hij zelf deel uitmaakt van de vakgroep die dit nieuwe vak moet ontwerpen!

De hoogleraar van Deursen drukt zich in het *Historisch Nieuwsblad* ook over geschiedenis en staatsinrichting redelijk sarcastisch uit: "... een soort historische vaardigheidskunde." De hoogleraar van der Dussen verdedigt de inhoud van het ontworpen vak geschiedenis, maar sluit zich ten aanzien van 'mens- en maatschappijwetenschappen' aan bij de striemende kritiek van Blom.

Alzo de Regeringloosheid veel is voorgekomen in de meeste steden, door wyze voorzieningen van de notabelste Ingezetenen, maar het ALGEMEEN BESTUUR geheel verwaarloosd en in niemands handen is, terwyl het geroep van alle zyde om zulk een BESTUUR tot redding van het Vaderland, onze harten diep getroffen heeft; Zoo is HET dat wy besloten hebben hetzelfde op te vatten tot de komst van ZYNE HOOGHEID toe. — Bezwerende alle de brave Nederlanders om zich te vereenigen tot ondersteuning van dit ons cordaat besluit. GOD help! die genen, die zich zelve helpen.

's Gravenhage, den 20ste November 1813.

(Geteekend) F. VAN DER DUYN VAN MAASDAM.

G. K. VAN HOGENDORP.

Het is opvallend, dat de vier genoemde historici de sterk verminderde uren tellen voor het vak geschiedenis op de toekomstige bovenbouw havo én vwo nergens noemen, laat staan laken. Lopen zij met hun geleerde hoofd zozeer in de wolken, dat zij dit soort elementaire voorwaarden voor goed en consistent geschiedenisonderwijs te triviaal vinden om zelfs maar te vermelden? Of laten zij zich, met een aantal docenten, een rad voor de ogen draaien, door de mistige opgave van uren tellen, die niet het aantal contacturen (lessen) aangeven, maar de volledige studielast en dan nog eens opgeteld voor de hele bovenbouw?

De vrije ruimte: een oplossing?

Maar de 'vrije ruimte' dan? In het algemeen en van oudsher een niemandsland, waar alle vakken, die zich te kort gedaan voelen (en welk vak is dat niet?) naar hartelust op eigen prooi jagen.

Die 'vrije ruimte' is voor de twee profielen met verplicht geschiedenisonderwijs niet meer relevant en voor de twee andere praktisch non-existent. Immers het profiel 'Natuur en Techniek' mist de logische uitbreiding met biologie en verder economie, vakken waar leerlingen daar zeker de voorkeur aan zullen geven. In het profiel 'Natuur en Gezondheid' zullen leerlingen om doorstroming naar het tertiair onderwijs te garanderen natuurlijk eerst beginnen met de daar mager bedeelde vakken natuurkunde, scheikunde en biologie van een 'tweede deel opcenten' te voorzien.

In dat opzicht spreekt de recente opgave van het formidabele aantal extra vakken, die leerlingen als aanvulling op het gekozen profiel voor toelating tot de universiteit moeten kiezen, boekdelen.

Voor realisering van het vak geschiedenis is Blom onbegrijpelijk optimistisch: "*Er zijn heldere keuzes gemaakt zonder de breedheid te verwaarlozen*".

Breed zeker: de vakontwikkelgroep GAM, werkgroep geschiedenis, schrijft er ruim 60 pagina's over vol! Raar, dat Blom zich niet realiseert dat leraren die heldere keuzes en die breedheid in een kwart tot de helft minder lessen moeten waarmaken.

Zijn afkeer van het nieuwe vak 'Mens en Maatschappijwetenschappen' verdient overigens zeker brede steun. De beschrijving alleen al van dat rare amalgaam van allerlei soorten vakken, modieus en vol vreemd jargon moet iedereen wel de stuipen op het lijf jagen.

Wat staat leraren geschiedenis nog te doen?

- In een verstard en inflexibel systeem van vaste profielen valt er niet zo heel veel te beginnen voor vakken, die vanouds niet voor alle richtingen tot het basiscurriculum van de school behoorden.
- Hun wens het vak geschiedenis als verplichting voor alle leerlingen te doen gelden, getuigt van wereldvreemdheid en loochent het veelgehoorde argument ten tijde van de Mammoetwet om er een keuzevak van te maken. Bovendien roepen zij met zulk een pleidooi bij voorbaat een gelijke behandeling op voor vakken als aardrijkskunde en economie.
- Hun optimisme over het nieuwe, uitstekende leerplan voor geschiedenis zouden zij aanzienlijk moeten temperen tegen de achtergrond van de drastische verlaging van uren tellen voor hun vak. Wat heb ik aan een fraai leerplan, als de tijd voor goed onderwijs in geschiedenis hopeloos tekort schiet?
- Hun afkeer van de nieuwkomer 'mens en maatschappijwetenschappen' kan wellicht nog constructief uitpakken, als zij de uren voor dat vak in de twee profielen, waarin geschiedenis nog figureert, met alle kracht opeisen ter compensatie voor het grote verlies aan uren voor hun eigen vak.
- Voor de twee geschiedenisloze profielen zou 'mens en maatschappijwetenschappen' dan maar moeten behouden blijven.

Ten slotte is het illustratief en interessant te constateren, dat de al te lichtvaardige pleidooien voor een breed pakket aan vakken door invoering van maar liefst vier of vijf nieuwkomers natuurlijk ten koste moet gaan van het bestaande vakkenpakket. Weinig mensen hebben de afgelopen tijd tegen die mateloze uitbreiding van vakken verzet aangetekend of zich de consequenties gerealiseerd.

Misschien hadden juist geschiedenisleraren, mensen met een grondige kennis van de geschiedenis van hun vak, wel tijdig moeten weten, dat zij met verhalen om uitbreiding van het aantal vakken en dan nog gegoten in starre profielen buitengewoon dodelijk in eigen staart bijten.

kleio

Een belangrijk en interessant vak?

Carla van Boxtel en Kees Weltevrede

Vanuit verschillende hoeken wordt steeds weer benadrukt hoe belangrijk het vak geschiedenis is. Meestal komen deze geluiden van geschiedenisdocenten en - in mindere mate - van de vakhistorici.

Ook in dit blad verschijnen regelmatig brieven van het VGN-bestuur, gericht aan het ministerie en bedoeld om het belang van het vak nogmaals te onderstrepen.

Maar hoe denkt men buiten het vakgebied over het belang van het vak? De onderwijsadviescommissie van de VGN hield een enquête.

Kees Weltevrede is lid van de Onderwijs Advies Commissie van de VGN.

Cartoon uit het themanummer 'Verleden heeft toekomst' van de Vrienden van het Gymnasium, december 1995. Ook van toepassing op een meer recent verleden.

Hoewel het absolute aantal uren voor het vak geschiedenis is afgenomen, lijkt het vak met steeds meer pretenties te worden gegeven. Zo zijn er in de basisvorming weinig vakken waarbij de doelstellingen zo ambitieus geformuleerd zijn als hier. Men leest dat het vak als doel heeft "... jongeren toe te rusten met historische en politiek-bestuurlijke kennis, inzichten en vaardigheden, waarmee zij nu en later in hun rol als lid van diverse leefverbanden, als consument en producent en als staats- en wereldburger kunnen participeren in historisch gegroeide maatschappelijke verbanden".

Wat betreft de genoemde kennis moet er aandacht zijn voor politieke, cultureel-mentale, sociaal-economische, lokale, nationale, westerse en niet-westerse aspecten van het verleden. En naast historische vaardigheden moeten ook meer algemene vaardigheden geoefend worden. Maar hoe belangrijk vindt de buitenwereld dit nu allemaal?

Bedrijfsleven, overheid en tertiaire opleidingen

Meer dan 90% van de 37 respondenten uit het bedrijfsleven en de sektor overheid was het eens met de volgende stellingen:

- alle burgers in Nederland moeten beschikken over een algemene historische basiskennis;
- een maatschappij zonder historische besef kan aan identiteitsverlies gaan lijden en openstaan voor vooroordelen;
- geschiedenisonderwijs is onmisbaar voor hoger opgeleiden opdat hedendaagse en toekomstige 'topics' beter begrepen worden;
- het schoolvak geschiedenis en staatsinrichting heeft een algemeen vormende waarde waarin een deel van de geestelijke horizon, het historische besef en het staatsburgerschap van toekomstige generaties wordt gevormd.

Minder overtuigd is men van de opvatting dat in zakelijke en politieke contacten op alle niveau's kennis van de historische achtergrond onmisbaar is en dat geschiedenisonderwijs net zo belangrijk is als onderwijs in vakken als Nederlands, Engels en wiskunde en dus in het voortgezet onderwijs een verplicht vak moet zijn (hoewel 62% het met deze opvatting eens is!).

De resultaten van de enquête moeten echter enigszins gerelativeerd worden. Respondenten merkten zelf al op dat veel vragen nogal suggestief gesteld waren. Er werd ook terecht opgemerkt dat een bijdrage van het geschiedenisonderwijs aan verdraagzaamheid mogelijk is maar geen automatisme be-

treft. Een en ander zal ook afhankelijk zijn van de kwaliteit van de docent en het onderwijspakket.

Bij een dergelijke enquête, waarbij de omvang al niet zo groot is, moet bovendien niet vergeten worden dat een eenzijdig positief beeld kan ontstaan doordat een selecte groep de enquête invult. Wellicht zijn dat vooral degenen die positief staan tegenover het vak.

Dit geldt ook voor de enquête die gehouden is onder *tertiaire opleidingen*. De enquête werd door 29 opleidingen ingevuld (respons van 36%). De enquêtes waren onder andere afkomstig van lerarenopleidingen (10), rechten (3), medische opleidingen (3), letteren (2) en agrarische opleidingen (2). Meer dan 80% van de respondenten vindt algemene historische basiskennis noodzakelijk voor de opleiding. De opleidingen vinden ook historische onderwerpen en vaardigheden van belang.

Het meeste belang wordt gehecht aan cultuurgeschiedenis en staatsinrichting, gevolgd door sociale en economische geschiedenis, terwijl ook geschiedenis van godsdienst en filosofie gewaardeerd worden. Krijgsgeschiedenis en vrouwengeschiedenis scoren wat minder.

Wat vinden leerlingen?

Ook al wordt het vak geschiedenis en staatsinrichting buiten het vakgebied als een waardevol vak beschouwd, dan nog zegt dat niet zoveel over de werkelijke positie van het vak in het onderwijs. Zo werd het vak twintig jaar geleden door veel meer leerlingen gekozen als eindexamenvak. In 1975 koos ongeveer 50% van de eindexamenkandidaten in het algemeen voortgezet onderwijs geschiedenis in het pakket, terwijl dat in 1990 nog maar een derde was.¹

In de jaren negentig is de belangstelling weer wat gestegen. Leerlingen hebben uiteenlopende motieven om een vak wel of niet te kiezen, maar interesse zal daarbij een niet onbelangrijke rol spelen. Interessant is dan ook wat leerlingen zelf van het vak geschiedenis en staatsinrichting vinden.

Een deel van de enquête van de OAC was gericht op leerlingen uit de bovenbouw van het algemeen voortgezet onderwijs (Havo/Vwo). Een dergelijk onderzoek is ook in 1972 uitgevoerd door Brouwer e.a.² Het is jammer dat dit onderzoek wat anders van opzet was, zodat vergelijken moeilijk is. Uit het onderzoek in 1972 bleek dat 14- en 15-jarige leerlingen vooral belangstelling

hadden voor de actualiteit en de prehistorie en dat er bij alle leeftijdsgroepen weinig interesse was voor de middeleeuwen en voor godsdienstige onderwerpen. Ook de zestienjarige leerlingen waren het meest geïnteresseerd in actuele onderwerpen als de Berlijnse muur, ontwikkelings-problematiek, niet-westerse geschiedenis, de VS en de 'stromingen'. Leerlingen noemen als belangrijkste bronnen van hun historische belangstelling: school, boeken, kranten en tijdschriften en televisie. Boeken bleken vooral een bron van informatie te zijn wat betreft spectaculaire feiten en gebeurtenissen en kunst en cultuur.

• *Waarom wordt geschiedenis wel of niet gekozen?*

De OAC ondervroeg 250 leerlingen uit de vierde, vijfde en zesde klas, waarvan een deel geschiedenis in het pakket heeft (77) en een deel niet. Waarom kiezen leerlingen voor geschiedenis?

Ongeveer de helft van de jongens en meer dan de helft van de meisjes die het vak gekozen hebben, geven aan dat het goed is voor hun algemene ontwikkeling en dat het vak je een beter begrip geeft van de tegenwoordige maatschappij en actualiteiten. Op de plaats waar leerlingen redenen mogen noemen die niet in de alternatieven worden genoemd, schrijven 25 leerlingen op dat ze het vak leuk en interessant vinden. Toch zijn er ook 27 leerlingen die aangeven dat ze het als een vluchtvak hebben gekozen.

De meerderheid van de leerlingen die geen geschiedenis hebben gekozen noemen als reden dat het vak niet in hun pakket paste en/of dat ze het vak niet interessant vinden. Slechts 11 leerlingen vinden het vak te moeilijk.

• *Waar komt de interesse voor het vak vandaan?*

De interesse voor geschiedenis wordt vooral gewekt door documentaires op TV, boeken met historische verhalen en historische films. Bezoeken aan musea en ouders scoren laag en ook docenten blijken nauwelijks een stimulans te zijn. Vooral dit laatste geeft toch te denken!

• *Hoe zit het met de motivatie?*

Slechts 14% van de leerlingen zegt dat hun motivatie niet afhangt van de docent. Voor de andere is dat wel of in behoorlijke mate het geval. Eén leerling merkt op dat het niet zozeer om de docent gaat, maar de manier waarop deze lesgeeft. Meerdere leerlingen spreken hun waardering uit voor een docent die enthousiast lesgeeft.

- In welke onderwerpen zijn de leerlingen geïnteresseerd?

Er blijken duidelijk verschillen te bestaan tussen jongens en meisjes. Jongens zijn vooral geïnteresseerd in krijgsgeschiedenis (oorlogen), geschiedenis van de nieuwste tijd, techniek en uitvindingen, geschiedenis van de nieuwe tijd en ook in de geschiedenis van de middeleeuwen. Meisjes zijn vooral geïnteresseerd in de geschiedenis van de gewone mens, cultuur- en kunstgeschiedenis, geschiedenis van de nieuwste tijd en krijgsgeschiedenis. Bij jongens scoren godsdienst en filosofie het laagst en bij meisjes techniek en uitvindingen.

Net als in 1972 is de interesse in godsdienstige onderwerpen relatief laag, maar in tegenstelling tot 1972 zijn de leerlingen duidelijk meer geïnteresseerd in de middeleeuwen.

Leerlingen van nu vinden dat de actualiteiten in de les besproken moeten worden. Dat draagt volgens hen bij aan de algemene ontwikkeling en het geeft aanleiding tot interessante discussies. Bijna de helft van de leerlingen geeft daarbij wel aan dat het onderwerp in de les moet passen. Als motivatie wordt gegeven dat het anders meer bij maatschappijleer thuishoort.

De meeste leerlingen vinden staatsinrichting nuttig (87%). Het aantal leerlingen dat staatsinrichting interessant vindt is bovendien groter (22%) dan het aantal leerlingen dat dit onderdeel saai vindt (13%). Slechts 23% van de ondervraagde leerlingen krijgt staatsinrichting uit een apart boek.

- Naar welke lesvormen gaat de voorkeur uit?

De lesvormen die de leerlingen het meest aanspreken zijn het luisteren naar de vertellende docent en het bekijken van dia's/films. Lesvormen die minder de voorkeur hebben zijn het zelf maken van vragen en opdrachten en het maken van een werkstuk of scriptie. Het lijkt er dus op dat de leerlingen van de bovenbouw zelf niet zitten te wachten op de hervormingen in de Tweede Fase, waar in het kader van de 'studiehuis-gedachte' vooral deze laatste lesvormen bevorderd worden.

Onduidelijk is waar de afkeer van het zelf maken van opdrachten vandaan komt. Is het luiheid, zijn het de weinig uitdagende en motiverende opdrachten of zijn geschiedenisdocenten daadwerkelijk zulke goede vertellers?

Binnen het onderwijs wordt op het moment de gedachte gepropageerd dat het actief werken aan opdrachten meer aanzet tot de ge-

De grote onderwijsvernieuwing van 1795: het klassikaal onderwijs.

wenste leerprocessen dan het 'passief' luisteren naar de docent. Toch zullen er zeker geschiedenisdocenten zijn die van mening zijn dat een goede uiteenzetting door de docent voor het bereiken van bepaalde leerresultaten wel een adequate lesvorm is en dat de leerling daarbij niet 'passief' hoeft te zijn maar actief kan luisteren en meedenken.

- Welke eisen stellen leerlingen aan hun geschiedenisboek?

In volgorde van belangrijkheid: het boek moet een prettig taalgebruik hebben, het moet veel informatie geven en duidelijke begrippen gebruiken, het moet goed geïllustreerd zijn, het moet aansluiten bij de actualiteit, het moet kort, zakelijk en feitelijk zijn en het moet goedkoop zijn. Verder worden genoemd dat het boek niet teveel feitjes en jaartallen moet bevatten, dat het niet saai moet zijn en dat er een samenvatting van de tekst aanwezig is.

Enkele conclusies

Onder het bedrijfsleven, de tertiaire opleidingen en ook de leerlingen is een redelijk draagvlak voor het vak geschiedenis. Dit kan een welkome ondersteuning zijn bij de profilering van het vak in de Tweede Fase. Leerlingen beschouwen ook staatsinrichting als een noodzakelijk en nuttig onderdeel van het vak geschiedenis. Bij de verdere invulling en vormgeving van het vak geschiedenis en staatsinrichting kunnen de meningen van de leerlingen zeker informatief zijn.

De media blijken een belangrijke bron van historische interesse te zijn. Wanneer multi-

mediale technieken binnen handbereik komen voor de scholen zou dat de belangstelling voor het vak een nieuwe impuls kunnen geven. Wel zou dat betekenen dat een nog sterker beroep op de docenten wordt gedaan om bij deze overvloed aan informatie enige diepgang en bij de leerlingen enig overzicht en inzicht te bereiken.

Inhoudelijk lijken de examen- en schoolonderzoekvelden, opgesteld door de WIEG, redelijk goed aan te sluiten bij de voorkeur van de leerlingen. Toch blijkt uit de enquête dat leerlingen nog niet gewend zijn aan het zelfstandig werken; ze laten liever het initiatief en het lesgeven over aan de leraar. Hij of zij bepaalt vervolgens ook nog eens voor een groot deel de motivatie van de leerlingen. Voor leerlingen en voor leraren zal het nog een hele opgave zijn om binnen dit vak inhoud te geven aan de 'studiehuis'-gedachte.

Noten

1. M. J. Roessing, J.W.M. Dorenbos, 'Eindexamenvakken in het algemeen voortgezet onderwijs', *Kwartalschrift Onderwijsstatistiek 1995-II*.
2. J. Brouwer e.a., 'Een onderzoek naar de historische belangstelling bij leerlingen van het VWO, het HAVO en het MAVO en van Pedagogische Academies', *Kleio 1973*, 313-355.

Nixon

KLEIOSKOOP

Ruud Slotboom

Met *Nixon* heeft Oliver Stone weer de nodige Amerikaanse politici, historici en recensenten tegen zich in het harnas gejaagd. Het oordeel over de historische betrouwbaarheid van de film was vernietigend: Stone zou zich opnieuw hebben laten leiden door belachelijke complot-theorieën. Wat moet je in het onderwijs met zo'n controversiële film: laten rusten of juist laten zien? Voor beide opties valt wat te zeggen.

Op het filmfestival in Berlijn in februari haalde Oliver Stone fel uit naar de Amerikaanse geschiedschrijvers. Volgens hem is nog steeds niet goed uitgezocht wat er werkelijk is gebeurd in de jaren zestig. Ook de Amerikaanse schoolboeken zouden een veel te simpel beeld van die geschiedenis geven. Stone ziet z'n film *Nixon* dan ook vooral als een poging om die lacunes op te vullen, om te voorkomen dat de Amerikanen slechts het officiële verhaal van de historici krijgen. Dat maakt nieuwsgierig: heeft Stone ons in *Nixon* iets nieuws te bieden?

Een gekrenkt man

De film begint daar waar hij ruim drie uur later eindigt: bij het Watergate-schandaal. Richard Nixon krijgt van z'n medewerkers te horen dat de zaak rond de inbraak in een Democratisch verkiezingskantoor uit de hand loopt. Pogingen om de afliuisteraffaire in de doofpot te stoppen maken het alleen maar erger.

Na deze introductie laat de film in een aan-schakeling van korte scènes zien hoe Nixon kon opklommen tot president.

De eerste aanloop mislukte. In 1960 leed Nixon een pijnlijke nederlaag tegen Kennedy: het verschil in stemmen was minimaal. Toen Nixon in 1962 ook nog eens de gouverneurs-verkiezingen in Californië verloor, leek het gedaan met z'n politieke carrière. Maar mede dankzij het falende beleid van president Johnson kreeg Nixon de kans terug

te keren. In 1968 werd hij gekozen tot de 37ste president van de Verenigde Staten.

Om te kijker inzicht te geven in het karakter van Nixon gebruikt Stone flashbacks uit zijn jeugd. We zien hoe de kleine Richard opgroeide in een arm, maar fatsoenlijk gezin in het zuiden van Californië, met een hardwerkende vader en een godsvruchtige moeder. De jongen raakte vooral na de dood van z'n twee broers (door tuberculose) zeer gehecht aan z'n moeder, maar die wees hem af.

Stone laat dit element terugkeren in de relatie met z'n vrouw Pat. Nixon probeerde krampachtig haar te behagen (hij noemde haar liefkozend *Buddy*), maar oogste slechts hoon en verachting. De oorzaak lag bij hemzelf: ondanks zijn vleierijen trok hij zich feitelijk niets van haar aan.

Een man dus die liefde wilde, maar haat opriep. Het schuldgevoel dat daaruit voortkwam, werd versterkt door de merkwaardige rol die de dood van anderen in Nixons carrière zou spelen. Het overlijden van z'n twee broers maakte de weg vrij voor de rechtenstudie van Richard: zijn ouders hadden de studie anders nooit kunnen betalen. En de moordaanslagen op John en Robert Kennedy verloor Nixon van zijn belangrijkste politieke rivalen.

Al snel is dus duidelijk dat we te maken hebben met een gekrenkt man: altijd bang afgevoerd te worden, emotioneel instabiel en achterdochtig. Of zoals Oliver Stone het in een interview zelf omschreef: '*Een man die*

kleio

nummer 5/96
pagina's 16 en 17

hunkerde naar liefde en erkenning, maar die door zijn grenzeloze ambitie om dat te bereiken juist alles en iedereen om zich heen vernietigde'.¹

Volgens Stone is Nixon altijd zo geweest: van een ontwikkeling is geen sprake. In de film zegt een van Nixons medewerkers tijdens de mislukte verkiezingscampagne in 1960: *'If he's not like this, he's nobody'*.²

De eeuwige vijand

De man van wie hij in 1960 verloor, John F. Kennedy, zou Nixon z'n hele leven achtervolgen. Telkens opnieuw zet Stone de twee presidenten tegenover elkaar, met één simpele boodschap: Nixon personifieerde het kwade, Kennedy het goede.

De labiele, bezeten en agressieve Nixon begreep maar niet waarom Kennedy zo populair was. Althans, tot het eind van de film. Dan dringt de waarheid tot hem door. In een van de laatste scènes staat de president in het Witte Huis voor een schilderij van zijn vermoorde voorganger: *'When they look at you, they see what they want to be. When they look at me, they see what they are'*.³

Rond Kennedy en Nixon speelt ook de grote complot-theorie van Stone. In zijn film *JFK* maakte de regisseur al duidelijk dat er duistere krachten achter de moordaanslag op Kennedy zaten (wapenindustrie, CIA, maffia, anti-Castro beweging).⁴ In *Nixon* borduurt hij daar lustig op voort. Het militair-industriële complex speelt opnieuw een voor-aanstaande rol, dit keer belichaamd door een gefingeerd persoon, de Texaanse zakenman Jack Jones (niet zonder toeval gespeeld door Larry Hagman, JR uit *Dallas*!). Ook zien we weer uiterst-rechtse Cubanen uit de onderwereld, die eerst Kennedy uit de weg ruimen en daarna z'n opvolgers met hetzelfde lot dreigen.

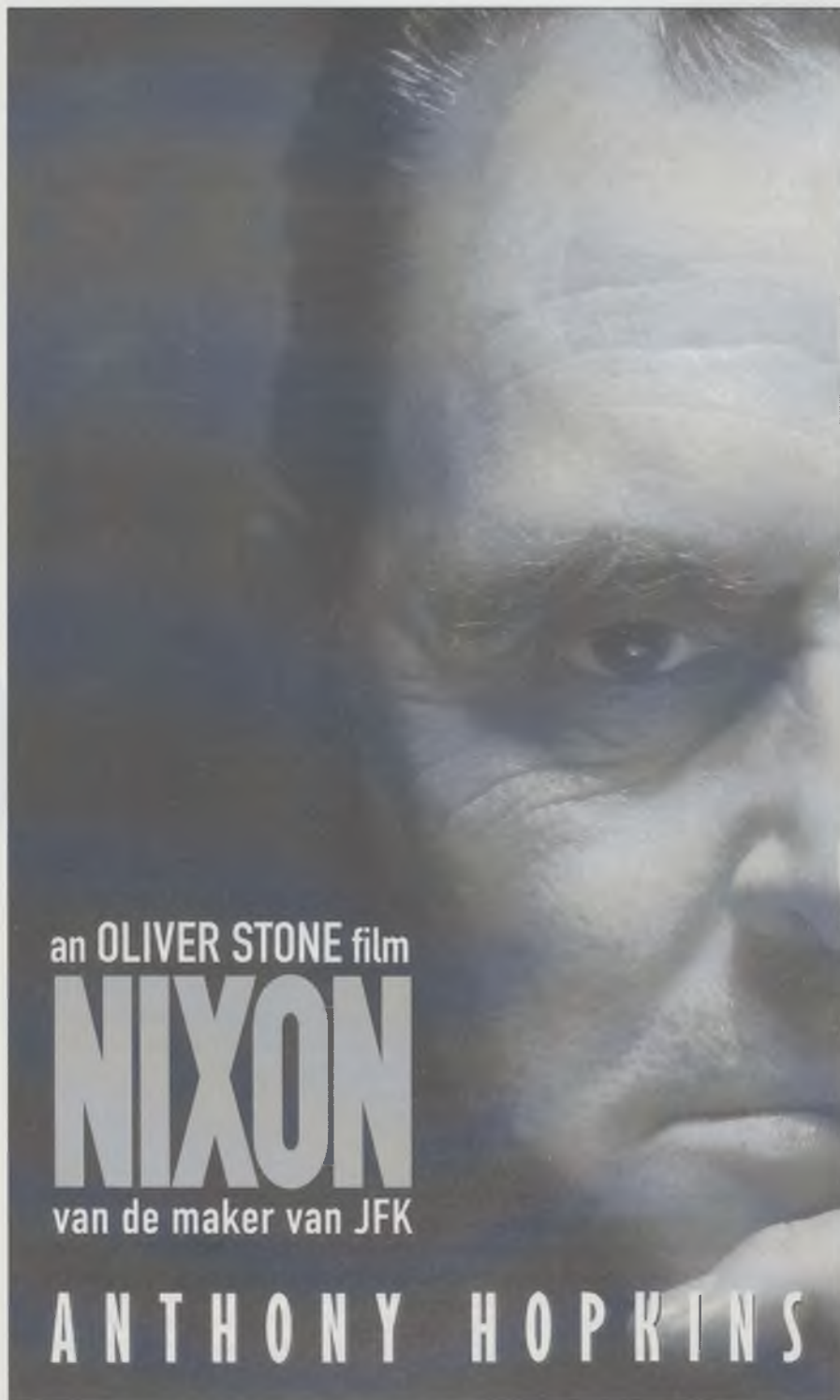
Stone trekt de samenzweringstheorie door naar het begin van de jaren zeventig. Nixon zou door een samenraapsel van hoge militairen, zakenlieden, CIA en maffialeiders niet in staat zijn geweest de Vietnam-oorlog te beëindigen. *'Het Beest'*, zoals Stone deze groeperingen samen noemt, was te sterk. Bovendien wordt ook nog eens gesuggereerd dat Nixon mede-verantwoordelijk was voor de moord op Kennedy.

'Doelbewuste misleiding'

Voor al op die complot-theorie is veel kritiek gekomen. Bob Woodward, de journa-

list die samen met Carl Bernstein het Watergate-schandaal onthulde, schreef dat de film slechts voor de helft op feiten is gebaseerd: *'De andere helft varieert van speculatie tot en met beweringen die dicht in de buurt van laster komen'*.⁵

Ook Henry Kissinger laat geen spaan heel van de film. Volgens de oud-minister van Buitenlandse Zaken maakt Stone zich schuldig aan *'doelbewuste misleiding'*.⁶ Kissinger verwijst de complot-theorie over invloedrijke belangengroeperingen naar de vuilnis-

Regisseur: Oliver Stone. Met Anthony Hopkins (Richard Nixon), James Woods (H.R. Haldeman), J.T. Walsh (John Ehrlichman) en Paul Sorvino (Henry Kissinger). Verenigde Staten 1995; 190 minuten.

Professor A. Lammers, hoogleraar Amerikanistiek in Leiden, over de film *Nixon*

'Een absoluut ongeloofwaardige en eenzijdige film', zegt Lammers tegen Kleio. Wat hem het meest stoort is dat Stone zijn versie presenteert als de absolute waarheid. Een waarheid die er met de botte bijl wordt ingeramd. Elke vorm van subtiliteit ontbreekt:
'De kijker wordt als het ware verkracht'.

Natuurlijk was Nixon een slechte president. Deze man had nooit president mogen worden. Hij zat vol wrok, leed aan achtervolgingswaan-zin en vereffende als president rekeningen uit het verleden. Maar dit had Stone ook wel duidelijk kunnen maken zonder er een karikatuur van te maken.

Hoe kun je de Nixon van begin jaren zeventig begrijpen, zonder aan te geven wat er in de jaren zestig is gebeurd, zo vraagt Lammers zich af. De man had ook z'n capaciteiten:

als vice-president van Eisenhower heeft hij jarenlang een verantwoordelijke functie gehad. Opvallend is bijvoorbeeld dat in de verkiezingsstrijd van 1960 de mensen helemaal niet negatief tegen Nixon aankeken. Ze wisten nauwelijks wie ze moesten kiezen. Nixon en Kennedy leken toen voor het publiek op elkaar. Ze waren beiden fel anticommunistisch en een managerstype.

Het ging pas echt mis toen Nixon president werd. '*Stone had moeten laten zien wat er kan gebeuren als een president z'n macht misbruikt*'.

Lammers maakt zich vooral kwaad over de houding van Stone tegenover historici: '*Hij heeft de pretentie dat historici hun vak niet goed doen*'. Vervolgens verkondigt de regisseur hoe het wel in elkaar zit.

'*Maar er is niet één versie van de geschiedenis, er zijn er meerdere, er is nooit een laatste woord*'.

belt: '*In het dagelijkse leven dat ik bijna zes jaar met hem had, heb ik Nixon nooit naar zo'n individu of groep horen verwijzen...*'. Hij neemt het Stone vooral kwalijk dat hij het leven van Nixon beschrijft vanuit een simpel goed/kwaad beeld. '*Nixon was geenszins het razende en tierende karakter uit de film*'.

Integendeel, hij was eerder iemand die opvallend lang en rustig over z'n beslissingen nadacht, aldus Kissinger.

De kritiek op Stone is terecht. Natuurlijk kan een film niet elk detail historisch verantwoord weergeven. Een film is een film, geen geschiedenisboek. Maar de algemene strekking van het verhaal moet wel kloppen. In feite gebruikt Stone het medium om z'n eigen ideeën te propageren. Dat resulteert in een absurde complot-theorie, die de waarheid zwaar geweld aandoet.

Is het zinvol zo'n film in de klas te laten zien? Op het eerste gezicht lijkt het antwoord duidelijk: nee. Wat hebben leerlingen aan een onzinnig verhaal, dat na vertoning door de docent doorgeprikt moet worden? Toch kan Nixon wel degelijk een functie hebben in de geschiedenisles, en wel om twee redenen.

Einde van een mythe

Ten eerste is het een typisch produkt van de jaren zestig. Het is geen toeval dat Stone deze film heeft gemaakt, een man die in Vietnam heeft gevochten en zwaar teleurgesteld is geraakt in de politiek. De ontluistering van de Vietnam-oorlog en het Watergate-schandaal hebben diepe wonden geslagen in zijn generatie. Van de mythe van het eerlijke en oprechte Amerika uit de jaren vijftig bleef niets meer over. De teleurstelling die dat te weegbracht is in zijn films terug te zien. Grappig is dat Stone zich niet wil neerleggen bij die ondergang van het vredige Amerika. Hij houdt krampachtig vast aan de mythe dat Amerika goed was, totdat John F. Kennedy in Dallas overhoop werd geschoten. In zijn films resulteert dat in een simpele goed/kwaad-tegenstelling. *Nixon* vertelt dus iets over de manier waarop een generatie omgaat met z'n verleden.

Maar er is nog een tweede reden om de film te vertonen. Laat *Nixon* niet buitengewoon helder zien hoe een regisseur de historische werkelijkheid geweld kan aandoen? De film kan goed worden gebruikt om leerlingen te laten analyseren op welke manier geschiedenis in beeld wordt gebracht.

In een tijd waarin bewegende beelden het geschreven woord verdringen, moeten kinderen leren kritisch te kijken naar films. *Nixon* leent zich daar uitstekend voor: het gaat over een concreet onderwerp, de regisseur kiest voor een duidelijk standpunt en er is veel andersoortig historisch materiaal over deze periode. En bovendien is het een boeiende film. Want dat moet ondanks alle kritiek worden gezegd: Oliver Stone weet wat het is om spannende films te maken. Hij neemt je mee in een duizelingwekkende achtbaan. Je wordt onderweg alle kanten op geslingerd, je raakt geregeld het spoor bijster en toch weet je dat er maar één eindpunt kan zijn. Stone creëert eerst verwarring en schept vervolgens een nieuwe waarheid. Zijn waarheid.

Noten

1. Geciteerd in *HP/De Tijd* van 26 januari 1996.
2. *Nixon* van Oliver Stone, 1995.
3. Idem.
4. Zie recensie van Eric Mos in *Kleio*, 1995, jaargang 36, nr. 8.
5. *HP/De Tijd* van 26 januari 1996.
6. Henry Kissinger reageerde in een artikel in de *Los Angeles Times* op de film van Stone. Een vertaling hiervan is te lezen in *HP/De Tijd* van 25 januari 1996.

Kleio

Eenheid in tweevoud Nederland 1780-1830

CENTRALE VRAAG

Welke ontwikkelingen sinds ongeveer 1780 maken het begrijpelijk dat de totstandkoming van een eenheidsstaat in de Noordelijke Nederlanden in 1798 na 1813 duurzaam bleek, en waardoor kwam er aan de vereniging in 1815 van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden in 1830 weer een einde?

Verantwoording

De opdracht voor de stofomschrijvingscommissie voor het centraal schriftelijk eindexamen 1997 en 1998 was een uitwerking van het thema 'De eenwording van Nederland, 1780-1830'. 'Eenheid in tweevoud' dus, want de unificatie van de noordelijke Nederlanden van 1798, die de grondslag werd van het Nederlandse koninkrijk na 1813, had geheel andere oorzaken en achtergronden, dan de vereniging van Noord en Zuid na 1815, waaraan in 1830 weer een einde kwam.

'Eenheid in tweevoud': eenmaal duurzaam, eenmaal mislukt.

Uit integratie- en desintegratieprocessen in onze eigen tijd blijkt hoe moeilijk dergelijke processen kunnen verlopen. Wij wijzen slechts op 'Europa 92', Duitsland na 1989 en op de voormalige Sovjetunie en het voormalige Joegoslavië. Bestudering van een integratie- en desintegratieproces zoals zich dat afspeelde in het 'Nederland' van de jaren 1780 tot 1830, kan leren dat dit soort processen niet begrepen kan worden zonder inzicht in de achtergronden ervan.

Twee spanningsvelden keren daarin telkens terug:

- de spanning tussen binnenlandse ontwikkelingen en buitenlandse bemoeienis, en
- die tussen het streven van bestuurders naar eenheid en de behoefte van een bevolking aan democratie.

De samenhang tussen de twee delen waaruit dit eindexamenonderwerp bestaat, wordt gerealiseerd door middel van een vergelijking op deze punten.

In de jaren 1780 tot 1830 werden onder invloed van de Verlichting en de Amerikaanse en Franse Revolutie, zowel de 'rechten van de mens en de burger', als nationalistische ideeën de grondslag van staats- en natievorming in veel landen van de Westerse wereld. 'Verlichting', 'revolutie', 'volkssouvereiniteit'

en 'nationalisme' zijn belangrijke historische begrippen voor dit onderwerp. Aan begrippen als 'restauratie' en 'reactie' wordt geen bijzondere aandacht besteed, ook al zijn die in de periode na 1815 vanzelfsprekend even belangrijk.

In Nederland speelden de eerder genoemde begrippen in de patriottenbeweging van de jaren tachtig en vervolgens in de 'Bataafse Revolutie' van 1795, voor het eerst een rol. Deze krijgen dan ook verhoudingsgewijs veel aandacht.

Deze periode biedt goede mogelijkheden tot discussies, zowel over verschillende visies op de geschiedenis, als over veranderingen in de inhoud van begrippen als 'nationalisme' en 'democratie'.

Kennisname van enkele veelgebruikte geschiedenisboeken voor het voortgezet onderwijs leidt wel tot de vraag of er tegenwoordig over deze periode nog wel een beeld bestaat. Hoe komt dat? Geneert de natie zich collectief voor dit thema uit de geschiedenis? Doen de patriotten misschien teveel denken aan de nationalistische Nederlanders die in de jaren dertig van onze eeuw geüniformeerd door de straten marcheerden?

Veel Fransen zijn trots op hun Franse Revolutie van 1789. Nederlanders niet op hun Bataafse Revolutie van 1795. Komt dat doordat de eerste serieuze geschiedschrijver over dit onderwerp de patriotten afschilderde als marionetten van de Fransen? Toch is door historici uit de jaren zeventig van deze eeuw inmiddels de oorspronkelijkheid van de Nederlandse revolutie benadrukt, met name van de naar democratie strevende beweging uit de jaren tot 1787. Een stroom van publicaties heeft de afgelopen jaren het beeld van deze periode verhelderd en verfrist. In 1995 is '1795' zelfs voor het eerst uitvoerig door historici herdacht.

Ook de laatste vijftien jaren van de periode van dit eindexamenonderwerp bieden mogelijkheden tot discussie. Deze kan worden gevoerd vanuit het perspectief van de huidige relatie tot onze zuiderburen. Was de Belgische Afscheiding van 1830 onvermijdelijk, gezien de wijze waarop de eenheid van Noord en Zuid tot stand was gekomen, en gezien de verschillen in geschiedenis, cultuur en mentaliteit tussen beide gebieden? Of had de eenheid kansen gehad, als het beleid van Willem I een ander karakter had gehad?

Alle structuurbegrippen en vaardigheden zijn op het onderwerp van toepassing.* Historische begrippen zijn de eerste keer dat ze in de tekst voorkomen gecursiveerd. Bij de nadere uitwerking is steeds systematisch aandacht besteed aan politiek-bestuurlijke, economisch-sociale en cultureel-mentale aspecten. De ontwikkelingen in de koloniën zijn geheel buiten beschouwing gehouden.

Ten slotte is er, om het onderwerp 'vlees' te geven, voor gekozen om aan enkele in de patriottentijd en in de Bataafs-Franse tijd op de voorgrond tredende mannen en vrouwen afzonderlijk aandacht te besteden.

* Zie 'Regeling examenprogramma geschiedenis en staatsinrichting vwo-havo-mavo-vbo', in: *Uitleg*, 22 januari 1992, nr.2, 9-10.

Deelvragen

I Introductie

1. Welke verschillen vertoonden de kaart en de naam van 'Nederland' in 1780, in 1798, na 1815 en na 1830?

Deze vraag is bedoeld als een eerste globale introductie op het onderwerp als geheel.

- De kaart van rond 1780 laat zien dat Nederland ten tijde van de '*Republiek der Verenigde Nederlanden*' nog een versnipperd geheel was met 'binnengrenzen' tussen de gewesten en met andere 'buitengrenzen' dan nu.
- De kaart van 1798 laat zien dat ten tijde van de '*Bataafse Republiek*', de 'binnengrenzen' waren verdwenen, maar dat de buitengrenzen nog steeds afweken van de huidige.
- De kaart van rond 1815, ten tijde van het '*Verenigd Koninkrijk der Nederlanden*', laat zien, dat Nederland toen was samengevoegd met het huidige België en het huidige Luxemburg.
- De kaart van het '*Koninkrijk der Nederlanden*' na 1830 laat zien dat Nederland toen de buitengrenzen van nu kreeg.

II De periode 1780 tot 1815

2. In hoeverre had de Republiek der Verenigde Nederlanden rond 1780 al elementen van eenheid in zich?

2.1 In cultureel-mentaal opzicht?

Enerzijds wel:

- de Noord-Nederlandse gewesten hadden sinds de Opstand tegen Spanje een gemeenschappelijke geschiedenis, waar ze een *nationale identiteit* aan ontleenden;
- het geschreven Nederlands was, voor iedereen die kon lezen, in alle delen van de Republiek te begrijpen.

Anderzijds:

- er was geen eenheid van godsdienst en de vele aanhangers van andere godsdiensten dan de officiële calvinistische konden in de Republiek geen bestuurlijke functies vervullen;
- er was sprake van *jurische ongelijkheid* en verschillen in rechten en mogelijkheden tussen de standen, tussen mannen en vrouwen, tussen stad en platteland en tussen streken en steden onderling, bijvoorbeeld ten aanzien van de mogelijkheden voor immigranten om het burgerschap van een stad te verkrijgen.

2.2 In economisch-sociaal opzicht?

Enerzijds wel:

- de gewesten hadden gemeenschappelijke tarieven voor de in- en uitgaande rechten bij de buitengrenzen van de Republiek.

Anderzijds niet:

- er bestonden beperkingen aan het vrij verkeer van personen en goederen tussen de gewesten en tussen stad en platteland, inkomende rechten aan de grenzen tussen de gewesten, tollens op wegen en vaarten en stadsmuren.

2.3 In politiek-bestuurlijk opzicht?

Enerzijds wel:

- de Republiek had gemeenschappelijke, centrale vertegenwoordigende organen: de *Staten-Generaal*, die beslisten over buitenslands beleid en defensie en een gemeenschappelijke *stadhouder*, prins Willem V van Oranje, die hoofd was van leger en vloot;
- het gewest Holland was binnen de Staten-Generaal zeer machtig, doordat het meer dan de helft van de defensiekosten van de Republiek opbracht; daardoor was er in de praktijk meer eenheid dan wanneer twee of meer gewesten even machtig waren geweest.

Anderzijds:

- de gewesten die de '*Republiek der Verenigde Nederlanden*' vormden waren autonoom, met elk eigen staten, wetten, rechtspraak en financiën, en vetorecht in de Staten-Generaal;
- er waren politieke tegenstellingen tussen de landgewesten en de zeegewesten; de *prinsgezinde* landgewesten wilden een sterk leger en voldoende macht voor de prins, die een goede relatie met Engeland wenste; de *staatsgezinde* Hollandse regenten en de zeegewesten vonden voldoende macht voor de statenvergaderingen en een sterke vloot belangrijker, en hechtten gezien de grote omvang van de handel meer aan een goede relatie met Frankrijk.

3. Hoe is het te verklaren dat er kritiek op de rond 1780 bestaande situatie ontstond?

Onder invloed van de *Verlichting* ontstond er kritiek op de gedachte dat de ongelijkheid tussen de mensen door God was gewild en dat God vorsten en regeringen boven het volk had gesteld.

Volgens 'verlichte' auteurs, wier ideeën door velen in de Republiek werden gelezen en besproken, waren mensen van nature vrij en gelijk, en was het volk soeverein.

'Verlichte' auteurs meenden dat misstanden in de samenleving vanzelf zouden verdwijnen als deze op redelijke wijze was ingericht en als alle mensen werden opgevoed tot redelijkheid en tolerantie.

De op de idealen van de Verlichting gebaseerde *Amerikaanse Revolutie* van 1776 droeg bij tot het vertrouwen dat revolutionaire veranderingen mogelijk waren.

Doordat de in 1780 uitgebroken Vierde Engelse Zeeoorlog voor de Republiek ongunstig verliep, was de nationale trots gekwetst, en werd het gevoel versterkt dat er iets moest veranderen in de Republiek.

Het onvermogen van bestuurders om iets te doen aan de achteruitgang in politieke betekenis van de Republiek en aan de toenemende werkloosheid in de steden in het westen, maakte het steeds onacceptabeler, dat mannen overheidsfuncties niet verwierven op grond van hun geschiktheid, maar op grond van het feit dat ze geboren waren in een regentenfamilie die de *nationale gereformeerde godsdienst* aahing.

Pas onder invloed van de *Franse Revolutie* van 1789 echter, waarin naast *volkssoevereiniteit* en *mensenrechten* het idee dat de natie 'één en ondeelbaar' was een belangrijke rol speelde, zouden ook in Nederland felle discussies ontstaan over de vraag of de Republiek in plaats van een *federatie* niet beter een *eenheidsstaat* zou kunnen worden.

4. Hoe kwam de kritiek op de bestaande situatie in de jaren tussen 1780 en 1798 tot uiting?

4.1 Hoe in het pamflet 'Aan het volk van Nederland' uit 1781 van Joan Derk van der Capellen?

De Overijsselse jonker Joan Derk van der Capellen richtte zich in zijn pamflet tot het volk van Nederland als geheel.

Hij vond dat zijn tijdgenoten geen voorbeeld moesten nemen aan voorvaders die zich hadden laten knechten door de prins van Oranje, maar aan het vrije volk der Bataven dat vroeger in Nederland woonde.

De bewoners van steden en dorpen zouden volgens hem vertegenwoordigers moeten kiezen om controle uit te oefenen op de prins; deze had volgens hem de schuld van het slechte verloop van de oorlog tegen Engeland: een vrije pers zou het volk van Nederland voortdurend van al hun daden op de hoogte moeten houden; en boeren en burgers zouden zich moeten bewapenen in plaats van zich voor de bescherming van hun vrijheid afhankelijk te maken van buitenlandse huurlegers van de prins.

4.2 Hoe in de ideeën en daden van de 'patriottenbeweging' in de periode tot 1787?

'Patriotten' voelden zich aangesproken door het pamflet van Joan Derk van der Capellen. Ze richtten kranten op, waarin ze de ideeën uit zijn pamflet - dat onmiddellijk na verschijnen door de overheid was verboden - begonnen te verspreiden en droegen zo bij tot het ontstaan van een landelijke *publieke opinie-pers*.

Patriotten meenden dat het economische en politieke verval van de republiek te wijten was aan een zedelijk verval en aan een gebrek aan *vaderlandsliefde* zowel bij mannen als bij vrouwen.

Vrouwen moesten weer 'ware moeders' worden, die zelf hun kinderen zoogden en zelf de verantwoordelijkheid op zich namen om hun kinderen vaderlandslievend op te voeden, in plaats van dat over te laten aan minnen en gouvernantes.

Mannen moesten weer actieve, wapendragende 'ware burgers' worden in plaats van verwijfde pruikendragers; zelf vertegenwoordigers kiezen in besturen, in plaats van de prins en de regenten maar hun gang te laten gaan; en zich actief inzetten voor de verbetering van de economie door hun geld te beleggen in economische activiteiten die werkgelegenheid opleverden, in plaats van in buitenlandse effecten.

De patriotten richtten in aansluiting hierop tussen 1783 en 1787 in allerlei steden *exercitiegenootschappen* op, hielden daarmee soms ook nationale bijeenkomsten, en maakten ontwerpen voor een nieuwe staatsinrichting van de Republiek.

De patriotten namen de macht over in een aantal stedelijke en gewestelijke besturen, maar namen nog geen initiatieven om de *gewestelijke autonomie* aan te tasten.

Niet alle patriotten waren voor algemeen kiesrecht: vooral in Holland waren er patriotse regenten die meer tégen de prins dan vóór meer volksinvloed ijverden.

4.3 Hoe in de ideeën en daden van de 'patriottenbeweging' in de periode van 1787 tot 1796?

Toen de patriottenrevolutie van de jaren tachtig door Pruisisch ingrijpen ten gunste van de macht van de prins in 1787 weer ongedaan was gemaakt, vluchtten velen van hen naar Frankrijk.

Degenen die achter bleven richtten geheime revolutionaire clubs op, en de uitgewekenen lichtten hen in brieven in over de succesvolle Franse Revolutie van 1789.

Toen Franse revolutionaire legers in 1795 de

Nederlandse Republiek binnenvielen trok een *Bataafs legioen* van uitgewekene patriotten met hen mee; de geheime revolutionaire clubs namen, gesteund door de nadering van de Fransen, overal de macht van de zittende bestuurders over als '*provisieonele representanten* van het volk'. Ze kondigden in het hele land de '*Rechten van de Mens* en de Burger' af en veranderden de naam van de Republiek der Nederlanden in 'Bataafse Republiek'.

De aanhangers van de *patriottenbeweging* hadden van het begin af aan gevonden dat godsdienst geen verschil mocht maken in het recht om te kiezen of gekozen te worden; ze kondigden dan ook meteen na de 'Bataafse Revolutie' van 1795 de '*scheiding van kerk en staat*' af.

Ze begonnen daarnaast onmiddellijk met de organisatie van nationale verkiezingen voor een '*Nationale Vergadering*'. De Nationale Vergadering, het eerste gekozen parlement, kon in 1796 voor het eerst bijeenkomen en had als belangrijkste opdracht het opstellen van een grondwet.

Deze opdracht leidde tot hevige discussies:

- tussen de '*radicalen*' en de '*moderaten*' over de vraag wie het stemrecht moesten krijgen en of het ook aan politieke tegenstanders moest worden gegeven;
- tussen '*unitarissen*' en de '*federalisten*' over de vraag of Nederland een federatie van gewesten moest blijven of een eenheidsstaat moest worden met één begroting, één belastingstelsel en één staatsschuld.

4.4 Hoe in de ideeën en activiteiten van de in 1784 opgerichte 'Maatschappij tot Nut van 't Algemeen'?

Het 'Nut' werd opgericht vanuit het idee dat onderwijs en opvoeding bij konden dragen tot een betere samenleving en dat er dus ook gestreefd moest worden naar een betere opvoeding en beter onderwijs voor kinderen uit de lagere sociale lagen.

Overal in het land werden Nutsafdelingen opgericht die activiteiten ontplooiden om jongens en meisjes uit de lagere klassen beter onderwijs te geven, en vaderlandsliefde en 'vaderlandse deugden' en *godsdienstige verdraagzaamheid* te bevorderen.

Het lidmaatschap van het Nut stond open voor mensen van alle godsdiensten; daardoor waren er veel mensen in actief die op grond van hun godsdienst geen toegang hadden tot bestuurlijke functies in de Republiek.

Na de Bataafse Revolutie van 1795 kwam het Nut meteen met een plan voor het instellen van goed openbaar, nationaal onderwijs op algemeen christelijke grondslag, dat de basis zou worden van de eerste nationale schoolwet in Nederland.

4.5 Hoe in de ideeën van een prinsgezin de tegenstander van de patriotten als Laurens Willem van de Spiegel?

Volgens Van de Spiegel die in 1787 raadspensionaris van Holland werd, was het belangrijkste probleem niet dat de mensen niet vaderlandslievend meer waren, maar dat de Republiek niet langer in staat was om zich effectief te verdedigen tegen een buitenlandse vijand, doordat:

1. legers en vloten steeds duurder werden,
2. andere landen wel groter, machtiger en rijker werden, maar de Republiek niet, tengevolge van de economische achteruitgang van Holland.

Volgens Van de Spiegel moesten, om de economie te stimuleren, de belastingen in Holland omlaag. Dat zou kunnen als de andere gewesten meer gingen betalen aan de defensie van de Republiek en als er naast de gewestelijke ook enkele nationale belastingen zouden komen; hij zag de mogelijkheid om dat te realiseren niet in meer invloed van gewone burgers en boeren op het landsbestuur, maar veeleer in minder macht voor de inefficiënte Staten-Generaal en meer macht voor de prins.

4.6 Hoe in de ideeën en daden van de volgende vrouwen?

4.6.1 De schrijfsters Betje Wolff en Aagje Deken?

Zij gaven actieve steun aan de ideeën van de patriottenbeweging door het schrijven van liedjes, gedichten en proza.

Zij benadrukten het belang van goed onderwijs voor vrouwen om hen beter toe te rusten voor hun maatschappelijke taak als moeder. Omdat het voor hen vanzelfsprekend was dat vaderlandslievende vrouwen zich richtten op een actief moederschap en vaderlandslievende mannen op een actief burgerschap, kwam de gedachte aan gelijke rechten voor vrouwen nog niet in hen op.

4.6.2 De mosselverkoopster Kaat Mulder?

Een Rotterdamse volkswrouw als Kaat 'Mossel' verwachtte in tegenstelling tot burger-vrouwen als Betje Wolff en Aagje Deken geen enkele verbetering voor het volk van een patriottische revolutie.

Ze lokte, met behulp van giften van de prins, onder het gewone volk van Rotterdam rellen uit tegen de patriotse exercitiegenootschappen en stadsbestuurders, die vaak afkomstig waren uit de middelste sociale lagen.

Ze meende dat de prins van Oranje de enige aristocraat in Nederland was die het gewone

volk een goed hart toedroeg en dat dus juist diens macht versterkt moest worden.

4.6.3 De vrouw van stadhouder prins Willem V, Wilhelmina van Pruisen?

Ook zij had niet zozeer kritiek op de situatie rond 1780, als wel op de geleidelijke machts-overname door de patriotten daarna.

Ze was de belangrijkste drijvende kracht geweest achter het ingrijpen van haar broer, de koning van Pruisen, tegen de patriotten ten gunste van de prins, en achter de vervolging van de patriotten nadien.

5. Op welke manier kwam de eenheidsstaat in 1798 tot stand?

De radicale unitarissen onder de patriotten waren van oordeel dat de discussies over de nieuwe grondwet te lang duurden. De Fransen meenden dat een krachtige centrale regering beter in staat zou zijn om te voldoen aan de zeer forse financiële vergoedingen die zij van de Bataafse Republiek hadden geeist in ruil voor hun hulp bij de Bataafse Revolutie. Gesteund door de Fransen pleegden de radicalen een staatsgreep en verwijderden moderaten en federalisten uit de Nationale Vergadering.

Nederland kreeg zo in 1798 zijn eerste grondwet, die het land tot een eenheidsstaat maakte met grote macht voor de Nationale Vergadering. De gewesten waren niet langer autonoom, maar werden voortaan bestuurd door een centrale regering in Den Haag.

I.J.A. Gogel moest als 'Agent van Financie' een nationaal belastingstelsel voor de hele Republiek ontwerpen ter vervanging van de oude gewestelijke stelsels.

Tezelfdertijd was er een begin gemaakt met de economische eenwording door de afschaffing van alle binnenlandse inkomende rechten, van tollen op wegen en vaarten, en van de gilden, waardoor ook stadsmuren overbodig geworden waren.

Onder de naam 'Agentschap voor de Nationale Oeconomie' kwam er bovendien voor het eerst een ministerie van economische zaken, dat op nationaal niveau moest gaan werken aan het economisch herstel van Nederland. Ook kwam er een 'Agentschap' voor de waterstaat, dat ondermeer de zorg kreeg voor de verbetering van de onderlinge communicatie in de Republiek door middel van wegen en vaarten; en een 'Agent van Nationale Opvoeding' die op nationaal niveau de verbetering van het onderwijs ter hand moest gaan nemen; tevens werd van overheidswege een uniforme spelling van de Nederlandse taal doorgevoerd.

5.1 Waaruit blijkt dat het begrip 'democratie' in de eenheidsstaat die in 1798 ontstond een andere inhoud had dan tegenwoordig?

Dat blijkt vooral uit het feit dat weliswaar in beginsel iedereen die ouder was dan 20 jaar en die langer dan 10 jaar in de Republiek woonde stemrecht had, maar dat dat niet gold voor:

- degenen die weigerden te verklaren dat ze tegen de stadhouder en tegen het federalisme waren,
- dienstboden, bedienden en degenen die bankroet waren gegaan,
- vrouwen; dit laatste werd zelfs zo vanzelfsprekend geacht dat het niet apart in de grondwet werd vermeld.

6. Op welke wijze werd de eenheidsstaat tussen 1798 en 1815 verder versterkt?

Na nog drie door Frankrijk gesteunde staatsgrepen en grondwetswijzigingen kwam de macht in 1805, wederom door toedoen van Frankrijk, voor een belangrijk deel in handen van één man. Rutger Jan Schimmelpenninck. Mede doordat het kiesrecht inmiddels beperkt was geraakt tot mannen die een bepaald bedrag aan directe belastingen betaalden en doordat bovendien de macht van de nationale volksvertegenwoordiging flink was beknot, slaagde men er toen eindelijk in het al in 1798 ontworpen nationale belastingstelsel en de nationale schoolwet door te voeren.

Lodewijk Napoleon, die in 1806 door zijn broer Napoleon Bonaparte koning van Holland was gemaakt, probeerde een nationaal cultuurbeleid gestalte te geven door de oprichting van een Algemeen Rijksarchief, een nationale Koninklijke Bibliotheek en een Rijksmuseum.

Hij probeerde het gevoel van nationale saamhorigheid ook te versterken door grote rampen, zoals de ontploffing van een kruisvaart in Leiden en grote overstromingen in de Betuwe, als nationale rampen te beschouwen waarvoor dus op nationale schaal werd gecollec-teerd.

Toen Nederland van 1810-1813 bij Frankrijk was ingelijfd, werd door de Fransen eenheid in maten en gewichten doorgevoerd, kwam er één wetgeving voor het hele land, de Code Napoléon, en werd de bevolking voortaan in het hele land op uniforme wijze geregistreerd door de invoering van een *Burgerlijke Stand*.

Het nationale saamhorigheidsgevoel werd tezelfdertijd overigens tevens versterkt door een groeiende afkeer van de Fransen tengevolge van de oplegging van het 'Continentaal

Stelsel dat de handel belemmerde, door de invoering van de dienstplicht na 1810, door het feit dat de Franse regering na 1810 nog maar een derde van de rente op de staats-schuld uitbetaalde, en door de invoering van onaangename Franse belastingen.

6.1 Hoe blijkt uit de levensloop van Herman Willem Daendels dat de begrippen nationalisme en vaderlandsliefde toen een andere inhoud hadden dan nu?

Daendels was als jonge man een zeer actief patriot geweest en had in 1787 dus naar Frankrijk moeten vluchten. Hij had daar het 'Bataafse legioen' georganiseerd dat de Franse legers had geholpen bij hun inval in Nederland in 1795. Hij had behoord tot degenen die in 1798 met behulp van de Fransen de staatsgreep hadden gepleegd die had geleid tot de eenheidsstaat. Hij had in de periode van de inlijving bij Frankrijk dienst genomen in het leger van Napoleon.

Toch aarzelde hij niet zich tot Willem van Oranje te wenden toen hij had vernomen dat deze terug was gekeerd, en er in een brief bij hem op aan te dringen de autonomie van de gewesten niet te herstellen.

Van vervolging op beschuldiging van landverraad was ook in het geheel geen sprake toen hij uit het Napoleontische leger in Nederland terugkeerde.

6.2 Welke rol heeft G.K. van Hogendorp gespeeld in de wijze waarop Nederland in 1813 een koninkrijk werd?

De uit elitekringen afkomstige G.K. van Hogendorp was tijdens de Bataafs-Franse tijd steeds oranjegezind gebleven; hij was overtuigd van de kwaliteiten van de staatsstructuur van de oude Republiek, maar vond wel dat de prins meer macht moest hebben om het volk te beschermen tegen corrupte regenten, en dat er een grondwet moest zijn.

Hij had gedurende de Bataafs-Franse periode een 'Schets' voor een nieuwe grondwet voor Nederland ontworpen voor als de prins zou zijn teruggekeerd.

Hij bewerkstelligde dat Nederland zichzelf in 1813 weer onafhankelijk verklaarde, nog voordat de tegen Napoleon verbonden legers van de grote Europese mogendheden de Fransen hadden overwonnen, en hij nam het initiatief om de prins van Oranje naar Nederland terug te halen om hem de souvereiniteit aan te bieden.

De nieuwe vorst nam de door Van Hogendorp gemaakte 'Schets' wel als uitgangspunt voor een nieuwe grondwet, maar hij nam in de commissie die deze nader moest uitwerken

ook twee oud-revolutionairen op. Die moesten waken tegen een herstel van de oude provinciale vrijheden en voor het behoud van de maatregelen waarmee tussen 1806 en 1813 de eenheid was versterkt:

de prins was 'patriots' geworden, zoals tijdgenoten zeiden.

III. De periode 1815-1830

7. Waardoor werden de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden in 1815 verenigd tot één koninkrijk?

Willem I wilde graag regeren over een aanmerkelijk groter gebied dan de voormalige Republiek.

De grote mogendheden hadden de *Zuidelijke Nederlanden*, die meer dan twintig jaar door Frankrijk bezet waren geweest, op Napoleon veroverd. De Oostenrijkse keizer, tot wiens gebied de Zuidelijke Nederlanden voordien hadden behoord, was er echter niet langer in geïnteresseerd.

Groot-Brittannië wist de andere mogendheden te bewegen accoord te gaan met de wens van Willem I tot een vereniging van Noord en Zuid als een *bufferstaat* tegen eventuele nieuwe Franse aspiraties.

8. Wat vond de bevolking van Noord en Zuid van de vereniging van beide gebieden tot één staat?

In het Noorden heerste over het algemeen onverschilligheid over de samenvoeging, behalve bij enkele politici rond Willem I die enthousiaste voorstanders waren.

In het Zuiden had een enkel lid van de Zuid-Brabantse adel in de jaren tachtig van de achttiende eeuw wel eens geijverd voor aansluiting bij Nederland, in reactie op een steeds verder gaande aantasting van de oude rechten van de provinciale statenvergaderingen door de Oostenrijkse keizer. Daar was toen ook wel enige aanhang onder de bevolking voor geweest. Maar in 1815 had de rooms-katholieke bevolking toch liever de terugkeer van een rooms-katholieke Oostenrijkse keizer gezien dan de komst van een protestantse Noord-Nederlandse koning.

Sommige fabrikanten en kooplieden in het Zuiden voelden echter wel voor de unie met het Noorden, omdat ze verwachtten dat die economisch gunstiger zou zijn dan terugkeeren onder Oostenrijk.

9. In hoeverre zijn er binnenlands factoren aan te wijzen die bij hadden kunnen dragen tot het instand blijven van de eenheid van Noord en Zuid?

9.1 In cultureel-mentaal opzicht?

Enerzijds wel:

- Vóór de opstand van het Noorden tegen Spanje in de zestiende eeuw hadden de Nederlandse gewesten een gemeenschappelijke geschiedenis gehad. Ze hadden toen dezelfde vorst en de Noordelijke en Zuidelijke provincies kwamen gezamenlijk bijeen in vergaderingen van de Staten-Generaal.
- Een deel van de Zuid-Nederlandse bevolking was Nederlandstalig.
- In het Noorden was een groot deel van de bevolking ook na de Opstand katholiek gebleven, wat verenigend had kunnen werken.
- In het Zuiden had zich nog geen krachtige eigen nationale identiteit ontwikkeld.

Anderzijds niet:

- Er was geen sprake meer van een gemeenschappelijke geschiedenis sinds de Opstand van het Noorden tegen Spanje.
- De belangrijkste taal van het Zuiden was Frans. Zelfs in de Nederlandstalige gedeelten van het Zuiden was de elite in de meer dan twintig jaar Franse tijd nogal 'verfranst' geraakt.
- Na de Opstand was het Zuiden vrijwel geheel rooms-katholiek gebleven; de protestanten waren naar het Noorden gevlucht. De nationale identiteit die zich sinds de Opstand in het Noorden had ontwikkeld was voor velen verbonden met het protestantisme.

9.2 In economisch-sociaal opzicht?

Enerzijds wel:

- De in het Zuiden aanwezige moderne industrie kon bevorderd worden door de vrije toegang tot de Indische markt; het Noorden kon voor de handel op Indië in beginsel voordeel trekken van nieuwe heenvrachten naar Indië uit de Zuidelijke industrie.

Anderzijds niet:

- In Amsterdam verwachtte men er vooral nadeel van als de regering in het economisch beleid rekening moest houden met de belangen van de zuidelijke industrie en van de Antwerpse handel.
- De samensmelting van de enorme staats-schuld van het Noorden met de minieme schuld van het Zuiden en de unificatie van het belastingstelsel, bracht voor Noord

een verlichting van de belastingdruk, maar voor Zuid een forse verzwaring.

9.3 In politiek-bestuurlijk opzicht?

Enerzijds wel:

- Bij de opstelling van een nieuwe grondwet voor het Verenigde Koninkrijk waren evenveel Zuid-Nederlanders als Noord-Nederlanders betrokken.
- Er werd rekening gehouden met het feit dat de adel in de Zuid-Nederlandse samenleving altijd veel belangrijker was gebleven dan in het Noorden: naast een gekozen *Tweede Kamer*, kwam er een door de koning uit de aanzienlijken van het land te benoemen *Eerste Kamer*.
- De zetel van de regering was elk jaar afwisselend in Brussel en in Den Haag; alle staatsstukken werden in het Frans en in het Nederlands gedrukt.

Anderzijds niet:

- In het Zuiden was het grondwetsontwerp voor het nieuwe Verenigde Koninkrijk afgewezen, omdat deze nieuwe staat niet rooms Katholiek zou zijn; in het internationale verdrag dat aan de wieg van het Verenigd Koninkrijk had gestaan, was echter zowel de volledige ineensmelting van de beide rijkdelen als de vrijheid van godsdienst en de scheiding van kerk en staat vastgelegd. Omdat de nieuwe grondwet in het Noorden wel was aanvaard, was gemakshalve geconcludeerd dat een meerderheid accoord was.
- Het Zuiden moest zich tevreden stellen met slechts de helft van de zetels in de *Tweede Kamer*, hoewel de bevolking in het Zuiden ongeveer anderhalf keer zo groot was als die in het Noorden.

10. Op welke wijzen heeft Willem I geprobeerd de beide delen van zijn rijk te integreren?

10.1 Op cultureel-mentaal gebied?

In het Zuiden werd de schoolwet van 1806 van kracht, waardoor het voor het eerst een goed stelsel van lager onderwijs kreeg. In de Vlaams-sprekende gebieden was het onderwijsbeleid erop gericht het Nederlands tot voertaal te maken, terwijl in de Waalse provincies tweetaligheid de normale situatie moest worden.

Ten aanzien van het middelbaar onderwijs was het beleid gericht op kwaliteitsverbetering door middel van terugdringing van de kerkelijke invloed. Willem achtte het nodig om in dat kader tevens over te gaan tot sluiting van de klein-seminaries, die vaak als middel-

bare scholen functioneerden, en waar de invloed van de tegen de unie gekante clerus vanzelfsprekend zeer sterk was.

Om te bewerkstelligen dat nieuwe katholieke priesters zich niet langer tegen de nieuwe staat zouden keren, werden priester-studenten bovendien verplicht om voorafgaande aan het groot-seminarie een tweejarige opleiding in een speciaal daartoe door de staat opgericht Collegium Philosophicum te volgen.

Om dezelfde reden wenste de koning inspraak in de benoeming van nieuwe bisschoppen.

De pers kreeg te verstaan dat kritiek op het beleid van de koning niet werd getolereerd.

10.2 Op economisch-sociaal gebied?

Door middel van de aanleg en verbetering van wegen en vaarten probeerde Willem I de economie in zijn rijk te stimuleren en de communicatie tussen Noord en Zuid te verbeteren. Door middel van de oprichting van de *Nederlandse Handelsmaatschappij (NHM)* integreerde hij de handels- en scheepvaartbelangen van het Noorden met de industriële belangen van het Zuiden. De beschermde afzet van Zuid-Nederlandse textiel op de zeer grote Indische markt, vervoerd op schepen die de NHM tegen gunstige prijzen van Noord-Nederlandse reders huurde, leverde de Noord-Nederlandse handel de begeerde Indische handelsproducten op.

In zijn fiscale beleid probeerde hij voortdurend zowel rekening te houden met Noord- als met Zuid-Nederlandse economische belangen. Hij richtte een fonds voor de nationale nijverheid op dat zowel subsidies verstrekke aan landbouw en visserij als aan de industrie. Omdat de Nederlandse Bank zijn activiteiten in hoofdzaak beperkte tot de (Noord-Nederlandse) handel, gaf hij het Zuiden een eigen bank, de *Société Générale*, ten behoeve van kredietverlening aan de industrie.

10.3 Op bestuurlijk gebied?

De koning achtte zijn integratiestreven beter gediend met een autoritair beleid dan met het toestaan van veel invloed van het parlement. Hij koos zelf zijn ministers en deze waren voor hun beleid geen verantwoording schuldig aan het parlement.

Hij heeft het niet wenselijk gevonden tegemoet te komen aan de kritiek op de ondervertegenwoordiging van Zuid-Nederlanders in het parlement en in hoge ambtelijke en militaire functies, maar hij heeft na verloop van tijd wel concessies gedaan als andere elementen uit zijn beleid te hevig verzet bleken op te roepen.

11. Welke reacties riep Willems beleid op?

Voor zijn sociaal-economische beleid bestond bij de economische elites vrij algemeen grote waardering. Dat verhinderde echter niet dat de talrijke arbeidersbevolking in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de economische malaise in 1830 gemakkelijk geneigd was de schuld daarvan te zoeken in een slecht economisch beleid.

Tegen het taalbeleid werd geprotesteerd door jonge intellectuelen die hun opleiding in het Frans hadden genoten. Maar voor de verbetering van het lager onderwijs was veel waardering.

De sluiting van de klein-seminaries, de oprichting van het Collegium Philosophicum en het streven van de koning naar invloed op bisschopsbenoemingen riepen fel verzet op bij de katholieken; de katholieke achterban werd gemobiliseerd door middel van groot-scheepse petitie aan de Staten-Generaal over taalvrijheid, schoolvrijheid en persvrijheid.

Het autoritaire bewind van de koning, de geringe invloed van het parlement door gebrek aan *ministeriële verantwoordelijkheid* en zijn beknotting van de *vrijheid van drukpers* riepen fel verzet op bij Zuid-Nederlandse liberalen. In 1828 kwam het tot een '*Monsterverbond*' van liberalen en katholieken tegen het beleid. Concessies aan de katholieken ten aanzien van het onderwijs namen het wantrouwen niet weg, evenmin als het plotselinge herstel van de taalvrijheid en de persvrijheid in 1830. Bij romantische radicale jongeren ontstond in reactie op Willems beleid in deze jaren een Belgisch nationaal bewustzijn, dat verder gevoed werd door de liberale revolutie van juli 1830 in het nabijgelegen Frankrijk, en dat gemakkelijk te prikkelen was door kleine incidenten.

De hardhandigheid waarmee in september 1830 door het leger in Brussel op dergelijke incidenten werd gereageerd, versterkte in het Zuiden de gevoelens van vijandschap tegen het Noorden en het nationale bewustzijn en leidde tot de Belgische Afscheiding.

Aankomst van de prins van Oranje te Scheveningen op 30 november 1813. Gravure van Reinier Vinkeles (1741-1816) naar Jan Willem Pieneman (1779-1853). Rijksmuseum, Amsterdam.

IV Evaluatie van de centrale vraag

12. Welke visies zijn er mogelijk op de oorzaken van het ontstaan van een eenheidsstaat in de Noordelijke Nederlanden in 1798 en de duurzaamheid daarvan na 1813?

Sommige historische gegevens uit deze periode geven aanleiding tot de interpretatie dat de eenheid van 1798 en de handhaving ervan in 1813 het resultaat waren van buitenlandse inmenging, te weten:

- de inval van Franse troepen in de oude Republiek en de steun van Frankrijk aan de 'Bataafse Revolutie' in 1795;
- de bemoeienis van de Fransen met de staatsgreep van 1798 waarmee de politieke eenheid werd afgedwongen;
- de Franse 'unificerende' maatregelen gedurende het tijdperk van de inlijving bij Frankrijk van 1810 tot 1813.

Andere historische gegevens geven aanlei-

ding tot de interpretatie dat de eenheid en de democratie vooral het resultaat waren van binnenlandse factoren, te weten:

- kritiek op het functioneren van de oude staatsinrichting van de Republiek met behulp waarvan men niet in staat bleek de ongunstige politieke en economische ontwikkelingen uit die tijd te keren;
- het appel op een 'nationaal gevoel' en het streven naar meer volksinvloed van de patriottenbeweging van de jaren tachtig;
- het feit dat koning Willem I, die in 1813 met grote instemming van de bevolking naar Nederland was teruggehaald, er van het begin af aan van overtuigd was dat de Nederlanden een eenheidsstaat moesten blijven.

13. Welke visies zijn er mogelijk op de oorzaken van de mislukking van de vereniging van Noord en Zuid?

De historische gegevens maken verschillende interpretaties mogelijk:

- men kan de oorzaak zoeken in het feit

dat eenwording in hoofdzaak het resultaat was van buitenlandse bemoeienis en dat de wensen van de bevolking geen enkele rol hebben gespeeld in de samenvoeging. Daar kan dan aan toegevoegd worden dat de hardnekkige pogingen van Willem I na 1830 om de unie te herstellen alleen al weinig kansrijk waren, omdat de grote mogelijkheden onvoldoende belang meer hechtten aan het instand blijven van de unie;

- men kan het mislukken van de eenwording van Noord en Zuid zien als gevolg van een op betreurenswaardige wijze uit de hand gelopen incident, terwijl de kansen op het welslagen ervan, zeker na de gedane concessies gunstig leken;
- men kan betogen dat de kansen van begin af aan ongunstig waren door het verschil in godsdienst en andere cultureel-mentale verschillen ten gevolge van het verschil in geschiedenis na de zestiende eeuw, waardoor in het Noorden een gevoel van verbondenheid met het Zuiden ontbrak;
- men kan de oorzaak zoeken in het autoritaire karakter van het beleid van Willem I, waarop in het oranjegezinde conservatieve Noorden weinig kritiek bestond, maar dat in het Zuiden het ontstaan van een eigen 'nationaal bewustzijn' stimuleerde.

LITERATUURLIJST

• Overzichtswerken

E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België. Deel 1 1780-1914* (Amsterdam 1986) 39-133; het beste en meest uitvoerige overzicht over de hele periode van de hand van één auteur.

Algemene Geschiedenis der Nederlanden, de delen 9, 10 en 11 (Bussum 1980-1983).

Geschiedenis van de Nederlanden, red. J.C.H. Blom en E. Lamberts (Amsterdam 1994) 295-310 en 325-341 (Hoofdstuk 6. 'Revolutie in Noord en Zuid 1780-1830') of in de identieke paperback-uitgave (Rotterdam 1993): 219-230 en 241-252.

De meest recente beknopte overzichten van de Belgische historicus J. Roegiers en de Nederlandse historicus N.C.F. van Sas.

Thom Roep en Co Loerakker, *Van nul tot nu. Deel 2 en 3* (Heemstede 1986). Grappig overzicht, ook voor leerlingen zeer toegankelijk.

Simon Schama, *Patriotten en bevrijders. Revolutie in de Noordelijke Nederlanden 1780-1813* (Amsterdam 1989). Het rijkste en meest uitvoerige boek over de periode 1780 tot 1813.

• Bijzondere onderwerpen

H. Knippenberg en B. de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen 1988): betreft in hoofdzaak de 19e en 20e eeuw maar bevat ook relatief veel over onze periode; interessant gezien de centrale vraagstelling.

W.W. Mijnhardt, *Tot heil van 't mensdom. Culturele genootschappen in Nederland 1750-1815* (Amsterdam 1988): over verschijningsvormen van de Verlichting in Nederland.

J.W. Buisman, *Tussen vroomheid en Verlichting. Een cultuur-historisch en -sociologisch onderzoek naar enkele aspecten van de Verlichting in Nederland 1750-1810* (Zwolle 1992): dito.

J.D. van der Capellen, *Aan het volk van Nederland*. Het patriottisch program uit 1781, ingeleid en van annotaties voorzien door H.L. Zwitzer (Amsterdam 1987): fotografische herdruk van het originele pamflet.

L.P. van de Spiegel, 'Schets tot een vertoog over de intrinsieke en relative magt van de Republiek', ed. Joh. de Vries, in: *Economisch-historisch Jaarboek* 27 (1957) 81-100.

Om het algemeen volksgeluk: twee eeuwen

particulier initiatief 1784-1984, red. W.W. Mijnhardt en A.J. Wichers (Edam 1984): gedenkbundel over de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

J. Lenders, *De burger en de volksschool. Culturele en mentale achtergronden van de onderwijshervorming. Nederland 1780-1850* (Nijmegen 1988).

J. Lucassen en R. Penninx, *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders. Immigranten in Nederland 1550-1993* (Amsterdam 1994): o.m. over burgerrechten voor immigranten.

J.M.F. Fritschy, *De patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek. Hollands krediet en de smalle marges voor een nieuw beleid 1785-1801* (Den Haag 1988): over de discussies tussen unitarissen en federalisten, en tussen radicalen en gematigden, en over de financiële eenwording van 1798.

G.W. Bannier, *Grondwetten van Nederland* (Zwolle 1936): bevat onder meer de tekst van de 'Rechten van de Mens en de Burger' van 1795.

N.C.F. van Sas, *Onze natuurlijkste bondgenoot 1813-1831* (Groningen 1985): voor de rol van het buitenland in de vereniging van Noord en Zuid en de scheiding van 1830.

L. Blok, *Stemmen en kiezen. Het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850* (Groningen 1987): over de beperkingen aan het stem- en kiesrecht in Nederland onder koning Willem I.

R.Th. Griffiths, 'The creation of a national Dutch economy 1795-1909', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 95 (1982) 513-537: over de economische eenwording van Nederland na 1795.

J. Filarski, *Kanalen van de koning-koopman. Goederenvervoer, binnenscheepvaart en kanalenbouw in Nederland en België in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam 1995).

• Biografieën over binnen het onderwerp te bespreken personen

Hella Haasse, *Schaduwbeeld of Het geheim van Appeltern* (Amsterdam 1989): een boeiende, op historische documenten gebaseerde, roman over Joan Derk van der Capellen en zijn tijd.

De wekker van de Nederlandse natie: Joan Derk van der Capellen 1741-1784, red. E.A. van Dijk e.a. (Zwolle 1984).

J.W.A. Naber, *Prinses Wilhelmina, gemalin van Willem V, prins van Oranje* (Amsterdam 1908).

P.J. Buijnsters, *Wolff & Deken. een biografie* (Leiden 1984)

K. van Baardewijk, *Kaat, Keet en de Kezen. Rotterdamse vrouwen in opstand* (Wezep

1991): over Kaat Mossel.

Herman Willem Daendels 1762-1818: *Geldersman, patriot, Jacobijn, generaal, hereboer, maarschalk, goeverneur, van Hattem naar St. George del Mina* (Utrecht 1991): artikelenbundel met bijdragen van Jan Blokker e.a.

P. van 't Veer, *Daendels, maarschalk van Holland* (Zeist 1963).

Th. de Vries, *Rutger Jan Schimmelpenninck: republikein zonder republiek* (Nijmegen 1979, oorspr. 1941): boeiende biografische roman.

Zie voor Gogel: Schama, *Patriotten en bevrijders*.

H.L.T. de Beaufort, *Gijsbert Karel van Hogendorp: grondlegger van het Koninkrijk* (Rotterdam 1979).

H.T. Colenbrander, *Willem I. Koning der Nederlanden* (Amsterdam 1931): zie voor recentere literatuur over Willem I de hierna genoemde bundel *Staats- en natievorming*.

• Artikelenbundels en themanummers van tijdschriften met betrekking tot (delen van) de periode

Voor vaderland en vrijheid. De revolutie van de patriotten (Amsterdam 1987): rijk geïllustreerd.

Staats- en natievorming in Willem I's Koninkrijk 1815-1830, red. C. Tamse en E. Witte (Brussel 1992).

1787 De Nederlandse revolutie?, red. T. van der Zee e.a. (Amsterdam 1988).

De droom van de revolutie. Nieuwe benaderingen van het patriottisme (Amsterdam 1988).

BMGN 104, 4 (1989): themanummer over natievorming.

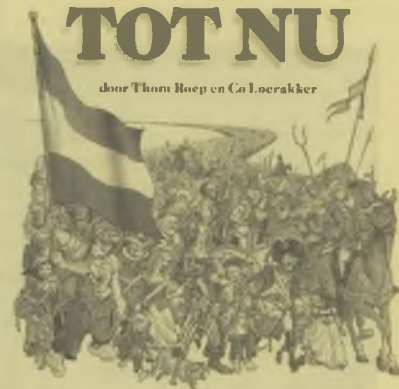
TvG 102, 3/4 (1989): themanummer 'Revolutie en contrarevolutie'.

The Dutch Republic in the eighteenth century. Decline, enlightenment and revolution, eds. M.C. Jacob and W.W. Mijnhardt (London 1992).

Deel 2

VAN NUL TOT NU

door Thom Roep en Co Loerakker

De vaderlandse geschiedenis
van 1648 tot 1815

Het ontstaan van het moderne Nederland (ca. 1780 tot 1830)

CENTRALE VRAAG:

In hoeverre is in Nederland in de periode tussen ongeveer 1780 en 1830 de basis gelegd voor de moderne nationale samenleving?

- *Structuurbegrip: verandering, continuïteit en discontinuïteit.*
- *Vaardigheid: kunnen aangeven welke veranderingen er tussen 1780 en 1830 in de Nederlandse samenleving plaatsvonden, welke weerstanden deze opriepen, en in welke opzichten er daardoor sprake was van continuïteit of van discontinuïteit in de historische ontwikkeling.*
(Zie in het bijzonder de deelvragen 4.1, 4.2, 4.5, 4.6 en 4.7; 5.1 t/m 5.5., 6.1 t/m 6.4 en 8.)

Verantwoording

Het mavo/vbo-eindexamenonderwerp voor 1997 en 1998 betreft dezelfde periode als het vwo/havo-onderwerp. De gewenste differentiatie tussen beide heeft de vorm gekregen van een verschil in de centrale vraag. Voor mavo/vbo-kandidaten werd gekozen voor de thematiek 'Het ontstaan van het moderne Nederland'. Daardoor was het mogelijk om de periode als geheel centraal te stellen. Dat maakte het onderwerp minder complex dan het vwo/havo-thema 'de eenwording van Nederland'.

Het gebruik van het woord 'modern' wil geen vakwetenschappelijke discussies aanwakken over de vraag wat we precies onder dat woord moeten verstaan.

Aan leerlingen moet op hoofdpunten duidelijk worden in hoeverre de Nederlandse samenleving tussen ongeveer 1780 en 1830 in bestuurlijk-politiek, sociaal-economisch en cultureel-mentaal opzicht meer op de huidige samenleving ging lijken dan op de 'ancien-régime'-samenleving van rond 1780.

Het is niet de bedoeling een complete blauwdruk van de toenmalige samenleving te leggen naast een blauwdruk van de huidige samenleving. Het gaat er om aan te sluiten bij de beleveniswereld van de mavo/vbo-leerlingen door tijdens het lesgeven regelmatig te refereren aan nu. Aldus kan geprobeerd worden bij te dragen tot 'bestaansverheldering'.

Mede daarom is geprobeerd de ontwikkelingen waarom het in dit onderwerp gaat zoveel mogelijk concreet te maken aan de hand van de ideeën en activiteiten van mensen uit de tijd zelf en aan de hand van gebeurtenissen waar zij op reageerden.

Als beginjaar is voor 'rond 1780' gekozen, omdat in 1781 Joan Derk van der Capellens pamflet *Aan het Volk van Nederland* verscheen. Dit luidde het einde van het 'ancien régime' in Nederland in. Het slotjaar 1830 is het jaar waarin België, het modernste deel van het 'Verenigd Koninkrijk der Nederlanden' van 1815, zich van het Noorden afscheidde.

Bij de uitleg over het belang van het bestuderen van deze periode kan men de leerling wijzen op het volgende:

- het is de periode 'waarin de rechten van de mens - gelijkheid voor de wet, vrijheid van drukpers, vrijheid van godsdienst, be-

scherming van eigendom, kiesrecht - in veel westerse landen de grondslag werden van de staatsinrichting; rechten dus, die bedoeld zijn om gewone mensen te beschermen tegen macht en willekeur en die ook nu nog steeds van groot belang zijn;

- het is een periode waarin men zich ging afvragen wat 'vaderlandsliefde' in moest houden, een vraag die ook nu nog van belang is;
- het is een periode waarin men veel praatte over de plicht tot een goed burgerschap van mannen, en de plicht tot een goed moederschap voor vrouwen, maar nog weinig over de burgerrechten van vrouwen en de plichten tot een goed vaderschap voor mannen;
- het is een periode waarin er, net als nu, veel werd gediscussieerd over de taken van de regering op het terrein van onderwijs, armoede, werkgelegenheid en modernisering van de economie.

Voor de uitwerking van de centrale vraag is ervan uitgegaan, dat, na een korte introductie op het onderwerp (deelvraag 1), eerst enig inzicht nodig is in de belangrijkste kenmerken van de 'oude' situatie rond 1780 (deelvraag 2); daarbij is gekozen voor een beperking tot bestuurlijk-politieke en sociaal-economische aspecten.

Voor wat betreft de cultureel-mentale ontwikkelingen sinds 1780 is een tweedeling aangehouden tussen de periode van Verlichting en Revolutie (deelvraag 3) en die van Reactie en Restauratie (deelvraag 6).

De vragen naar de bestuurlijk-politieke en de sociaal-economische veranderingen gaan over de periode als geheel (deelvragen 4 en 5). Dan komen de belangrijkste kenmerken van de 'nieuwe' situatie rond 1830 aan bod (deelvraag 7). We ronden af met een korte vergelijking tussen 1830 en nu (deelvraag 8).

Historische begrippen die van belang zijn voor het onderwerp zijn de eerste keer dat ze voorkomen gecursiveerd. Vanaf 1997 kunnen alle 'structuurbegrippen en vaardigheden' aan de hand van alle onderdelen van de stofomschrijving worden getoetst. Uitsluitend in de mavo/vbo-stofomschrijving worden niettemin voor alle structuurbegrippen concrete suggesties voor toepassing gedaan. De opstellers van het examen zullen de daarbij aangegeven vaardigheden in beginsel als leidraad hanteren. Maar ze zijn vrij daarvan af te wijken.

Deelvragen

1. Waarin verschilden de naam en de kaart van Nederland in 1780, 1798, na 1815 en na 1830 met de huidige? (incl. introductie op het onderwerp ong. 1 lesuur)

Nederland heeft er in de loop van de geschiedenis niet altijd hetzelfde uitgezien als vandaag de dag. Rond 1780, ten tijde van de oude 'Republiek der Verenigde Nederlanden' waren er 'binnengrenzen' tussen de gewesten en andere 'buitengrenzen' dan nu. In 1798, ten tijde van de 'Bataafse Republiek', waren de 'binnengrenzen' verdwenen, maar de buitengrenzen weken nog steeds af van de huidige. In 1815, ten tijde van het 'Verenigd Koninkrijk der Nederlanden', was Nederland samengevoegd met het tegenwoordige België en Luxemburg. Pas na de afscheiding van België in 1830 kreeg Nederland zijn huidige naam 'Koninkrijk der Nederlanden' en de buitengrenzen van nu.

2. Hoe was de situatie in de Republiek der Verenigde Nederlanden rond 1780

a) in bestuurlijk-politiek opzicht en b) in sociaal-economisch opzicht? (ong. 2 lesuren)

2.1 Hoe was het bestuur van de Republiek rond 1780 in grote lijnen ingericht?

Nederland was rond 1780 in bestuurlijk opzicht geen nationale *eenheidsstaat* zoals nu. De zeven gewesten van de 'Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden' hadden elk hun eigen bestuur, de zogenaamde *statenvergadering*, eigen wetten, eigen rechtspraak en een eigen belastingstelsel.

De besturen van de gewesten bestonden uit vertegenwoordigers van de adel, de steden en soms ook van niet-adellijke grondbezitters. Ze werden niet gekozen, maar benoemd door de *stadhouder* op basis van onderlinge afspraken tussen families.

Ook de *Staten-Generaal* was toen geen gekozen volksvertegenwoordiging, maar een vergadering waarin vertegenwoordigers van de gewesten afspraken maakten over het buitenlands beleid en de financiering van leger en vloot.

Het gewest Holland betaalde meer dan de helft van de defensiekosten van de Republiek en was daardoor behoorlijk machtig.

Prins Willem V van Oranje-Nassau was geen koning maar stadhouder. Hij was als hoofd van leger en vloot in dienst van de Staten-Generaal en adviseerde over te nemen besluiten op het terrein van oorlog en vrede.

Doordat een stadhouder in de achttiende eeuw het laatste woord had bij benoemingen, kon hij mensen benoemen die hem gunstig gezind waren.

- *Structuurbegrip: politiek*
- *Vaardigheid: kunnen aangeven waarin het bestuur niet democratisch was*

2.2 Wat waren de belangrijkste politieke tegenstellingen in de Republiek rond 1780?

Rond 1780 hadden de binnenlandse politieke tegenstellingen nog niet te maken met verschillen in opvatting over de sociale en economische taken van een nationale regering. Traditioneel was de belangrijkste politieke tegenstelling die tussen landgewesten en zee-gewesten. Deze viel deels samen met de tegenstelling tussen *prinsgezinden* en *staatsgezinden*. De eersten vonden dat de grootste macht in de Republiek bij de prins moest berusten. De staatsgezinden meenden dat gewestelijke statenvergaderingen de grootste macht moesten hebben. De landgewesten wilden een sterk leger, net als de prins. De staatsgezinde Hollandse regenten en de zee-gewesten vonden een sterke vloot ter bescherming van de handel belangrijker.

Op het terrein van de buitenlandse politiek was Willem V pro-Engels, omdat de Republiek zijns inziens meer van Frankrijk dan van Engeland te vrezen had. Maar een stad als Amsterdam vond goede contacten met Frankrijk belangrijker, omdat de handel met Frankrijk veel omvangrijker was dan die met Engeland. Amsterdam wilde bovendien graag handel drijven met de nieuwe Verenigde Staten van Amerika, die in 1776 in opstand waren gekomen tegen het moederland Engeland. Engeland was kwaad dat Amsterdam op deze wijze steun verleende aan de opstandelingen. Willem V kon niet verhinderen dat Engeland de Republiek daarom in 1780 de oorlog verklaarde.

2.3 Welke sociale verhoudingen maken het begrijpelijk dat er mensen waren die veranderingen wilden?

In de steden van de Republiek gold: wie niet tot de *regentenfamilies* behoorde, had weinig kansen op een bestuurlijke post. Dat leidde tot ontevredenheid bij de middengroepen.

Wie niet gereformeerd was, maar katholiek, doopsgezind, joods of een andere godsdienst had, kon geen hoge bestuurlijke post bekleden, hoe bekwaam hij ook was. Ook vrouwen kregen geen bestuurlijke post, behalve in liefdadige instellingen.

Een aantal stedelijke beroepen kon slechts worden uitgeoefend door gildeleden. Alleen

wie het burgerrecht had van een stad, kon gildelig worden. De mogelijkheid voor immigranten van binnen of buiten de Republiek om het burgerrecht te verkrijgen, kon van stad tot stad verschillen.

Boeren die grondbezitter waren wilden meepraten over benoemingen, maar voor de adel op het platteland was het financieel belangrijk om bestuursbaantjes te houden.

- *Structuurbegrip: oorzaken en gevolgen*
- *Vaardigheid: oorzaken kunnen onderkennen van de behoefte aan sociale verandering*

2.4 Wat waren rond 1780 de belangrijkste economische kenmerken van de zee-gewesten en de landgewesten?

De economische situatie is in Nederland in verleden en heden in sterke mate bepaald door ontwikkelingen in de wereldhandel. In de achttiende eeuw verliepen de handelscontacten tussen koper en verkoper in toenemende mate rechtstreeks, waardoor de Amsterdamse *stapelmarkt* minder belangrijk werd. De rijkdom van de kooplieden bleef groeien, maar de werkgelegenheid in de haven, op de stapelmarkt, en in de exportnijverheid ging sterk achteruit. Dat kwam ook door verplaatsing van textielindustrie uit de steden in het Westen, naar Oost en Zuid Nederland, waar de lonen veel lager waren.

Op het platteland in Oost-Nederland was de situatie gunstiger. Omdat de wereldhandelsprijzen voor agrarische producten in de loop van de achttiende eeuw omhoog gingen, werden de boeren rijker. De uitgaven van de adel stegen door de stijgende prijzen. Daarom verkochten zij vaak een deel van hun grond aan boeren. Het aantal grondbezitters onder de boeren nam daardoor toe.

- *Structuurbegrip: oorzaken en gevolgen*
- *Vaardigheid: oorzaken kunnen aangeven van de verschillen in de economische situatie in de zee- en de landgewesten*

3. Waardoor kregen tussen ongeveer 1780 en 1798 allerlei nieuwe ideeën een kans en welke bijdrage hebben die geleverd aan de modernisering van Nederland?

(ong. 4 lesuren)

3.1 Wat droegen de ideeën van de Verlichting bij aan het op gang komen van het moderniseringsproces in Nederland?

De *Verlichting* keerde zich af van de gedachte dat ongelijkheid tussen mensen door God gewild was en dat God vorsten en regeringen

boven het volk had gesteld. Volgens de Verlichting waren mensen van nature vrij en gelijk, en was het volk soeverein. Het moderne idee ontstond, dat *scheiding van kerk en staat* en *tolerantie* ten opzichte van alle religies wenselijk was.

Binnen de Verlichting bestond groot optimisme dat, als de samenleving op grond van redelijkheid was ingericht, misstanden vanzelf zouden verdwijnen. Armoede was niet door God gewild en kon voorkomen worden door armen op te voeden tot hard werken en door te stoppen met te gemakkelijke bedeling.

De ideeën van de Verlichting werden in Nederland verspreid door middel van vertaalde boeken en door tijdschriften, die door een groeiend aantal lezers werd gelezen in kof-fiehuizen of in 'leesgezelschappen'.

3.2 Wat moest er volgens de brief 'Aan het Volk van Nederland' van Joan Derk van der Capellen uit 1781 in Nederland veranderen. Wat was er nieuw aan zijn opvattingen? Hoe waren de reacties op dit pamflet?

Volgens de Overijssels-Gelderse edelman Joan Derk van der Capellen had de stadhouder te veel macht, benoemde hij de verkeerde personen, gaf hij te veel geld uit aan legers en te weinig aan de vloot en was hij op de hand van Engeland. Daardoor deed Nederland het volgens hem zo slecht in de oorlog tegen dat land.

Volgens hem werd het Nederlandse volk geknecht door het huis van Oranje. Het moest weer worden als het vrije volk der Bataven dat voor het begin van de jaartelling in Nederland woonde. Boeren en burgers zouden zich moeten bewapenen in plaats van zich voor de bescherming van hun vrijheid afhankelijk te maken van buitenlandse huurlegers van de prins. Hij wilde dat steden en dorpen met *algemeen kiesrecht* vertegenwoordigers zouden kiezen om controle uit te oefenen op een gekozen regering naast de prins. Een vrije pers moest het volk van hun daden op de hoogte houden.

Sommige van deze ideeën waren beïnvloed door de Verlichting en lijken op moderne ideeën. Nieuw was dat hij oude politieke tegenstellingen doorbrak door als inwoner van een landgewest tegen de prins en vóór de vloot te ageren en dat hij zich tot het volk van Nederland als geheel richtte.

Zijn pamflet werd op grote schaal door Nederland verspreid, maar verboden door de overheid. Zowel voor- als tegenstanders schreven over zijn ideeën in de kranten, wat kan worden beschouwd als het begin van het moderne verschijnsel van de *publieke opinie-pers*.

Structuurbegrip: feit en interpretatie
Vaardigheid: aan de hand van fragmenten uit geschriften van J.D. van der Capellen en L.P. van der Spiegel (zie 3.4) feiten en meningen over de oorzaken van het verval van de Republiek kunnen onderscheiden

3.3 Waardoor ontstond er in de Republiek juist in de jaren tachtig een 'patriottenbeweging'? Waar hadden de patriotten kritiek op en in hoeverre waren hun ideeën modern?

In de Republiek heerste grote ontevredenheid over het nadelige verloop van de zee-oorlog tegen Engeland en over het economische verval in de Hollandse steden. Men voelde zich bedreigd in zijn nationale trots. Daardoor werden velen aangesproken door het pamflet van Van der Capellen. Zij noemden zich *patriotten*.

Ze verweten mannen dat ze verwijfd waren en de verdediging van het vaderland overlieten aan dure buitenlandse huurlegers. Mannen toonden volgens hen te weinig interesse voor regeringszaken, waardoor de prins en de regentenfamilies hun gang konden gaan. Mannen zouden weer wapendragende 'ware burgers' moeten worden, die zelf hun bestuurders kozen. Vrouwen zouden weer 'ware moeders' moeten worden door zelf hun kinderen te zogen en vaderlandslievend op te voeden, in plaats van dat aan minnen en gouvernantes over te laten.

Patriotten vonden dat godsdienst geen verschil mocht maken in het recht om te kiezen of gekozen te worden. Zij vonden tevens dat mensen die geld hadden zich moesten inzetten voor de uitbreiding van werkgelegenheid voor de armen, bijvoorbeeld door grond te ontginnen voor de landbouw.

Structuurbegrip: inleving en standplaats-gebondenheid
Vaardigheid: de tijdsgebondenheid aangeven van de inhoud van het begrip burgerschap en van het denken over de rol van vrouwen en over het armoedeprobleem (zie ook 3.6)

3.4 Waarin verschilden de ideeën van de prinsgezinde Laurens Pieter van de Spiegel over de problemen van de Republiek met die van de patriottenbeweging? Welke oplossingen zag hij?

Volgens Van de Spiegel, de laatste *raadpen-sionaris* van Holland, was het belangrijkste probleem niet dat de mensen niet vaderlandslievend meer waren, maar dat de Republiek niet langer in staat was om zich goed te verdedigen tegen vijanden, doordat:

1. legers en vloten steeds duurder werden,

2. andere landen machtiger en rijker werden.

Volgens hem moesten de belastingen in Holland omlaag om de economie te stimuleren, moesten de andere gewesten meer gaan betalen aan de defensie en moesten er naast de gewestelijke ook nationale belastingen komen. Hij wilde dat niet realiseren door het gewone volk meer invloed te geven op het landsbestuur, maar door meer macht voor de prins.

3.5 Waardoor ontstond de 'Maatschappij tot Nut van 't Algemeen'? Welke betekenis heeft het 'Nut' gehad voor het moderniseringsproces in Nederland?

Vanuit de Verlichtingsideeën, en met het doel de samenleving te verbeteren, werd in 1784 de 'Maatschappij tot Nut van 't Algemeen' opgericht. Het Nut streefde naar ontwikkeling van de laagste standen en armen door het uitgeven van eenvoudige, goedkope lectuur en door verbetering van het lager onderwijs. Er sloten zich veel mensen bij aan die niet gereformeerd waren en geen politieke macht hadden.

Toen na de *Bataafse Revolutie* van 1795 de gekozen *Nationale Vergadering* een commissie benoemde voor nationaal openbaar onderwijs, kwam het Nut onmiddellijk met een plan. De staat moest de zorg voor het onderwijs op zich nemen en het betalen. Alle jongens en meisjes moesten voortaan lager onderwijs krijgen. Er moesten goede schoolgebouwen, opleidingen voor onderwijzers, een vast urenrooster en betere schoolboeken komen. Het godsdienstonderwijs moest algemeen zijn en niet van één godsdienstige richting.

In de eerste nationale onderwijswet, van 1806, werden de ideeën van het Nut grotendeels overgenomen.

Structuurbegrip: bron en vraagstelling
Vaardigheid: vanuit voorgelegde bronnen kunnen formuleren wat de idealen van het 'Nut' waren

3.6 Met welke activiteiten en ideeën hebben Betje Wolff en Aagje Deken bijgedragen aan het moderniseringsproces?

Betje Wolff en Aagje Deken steunden de ideeën van de *patriottenbeweging* in hun geschriften. Ze waren enthousiast over de democratische idealen van de *Franse Revolutie*, maar verafschuwden het bloedvergieten. Voor hen was het vanzelfsprekend dat vaderlandslievende vrouwen zich richtten op een actief moederschap en vaderlandslievende mannen op een *actief burgerschap*. Goed onderwijs voor vrouwen was nodig. De gedachte aan burgerrechten voor vrouwen kwam nog niet in hen op.

4. In hoeverre hebben de bestuurlijk-politieke veranderingen tussen ongeveer 1780 en 1830 een bijdrage geleverd aan het moderniseringsproces? Welke gebeurtenissen en personen hebben daarin een rol gespeeld? (ong. 5 lesuren)

4.1 Welke bestuurlijk-politieke veranderingen hebben zich tussen 1780 en 1830 voorgedaan?

1783-1787 Oprichting van gewapende patriottische *exercitiegenootschappen* en vervanging van stedelijke bestuurders door patriottische bestuurders in vele steden en dorpen in de Republiek.

1787-1795 De prins door Pruisische legers in zijn macht hersteld. Veel patriotten vluchten naar Frankrijk.

1795-1798 Inval van Franse troepen. De prins vlucht naar Engeland. Patriotten werpen zich op als 'voorlopige volksvertegenwoordigers' en verspreiden door het hele land '*Verklaringen van de Rechten van de Mens en de Burger*'. De Republiek krijgt na deze 'Bataafse revolutie' de naam 'Bataafse Republiek'. De scheiding van kerk en staat wordt afgekondigd: voortaan kunnen ook niet-gereformeerden bestuurlijke posten bekleden. Alle (mannelijke) inwoners boven de 20 jaar, die geen steun uit armenkassen krijgen en die het idee van de *volkssoevereiniteit* aanhangen, mogen vertegenwoordigers kiezen voor een Nationale Vergadering. Uitvoerige discussies in dit eerste Nederlandse parlement over de *grondwet*, vooral over de vraag of de Republiek een federatie van zelfstandige gewesten moest blijven, of een eenheidsstaat moest worden met één begroting, één belastingstelsel en één staatsschuld, en over de vraag wie het kiesrecht moesten krijgen.

1798-1813 Na een staatsgreep met behulp van Frankrijk in 1798, krijgt Nederland zijn eerste grondwet. Die maakt het land tot een eenheidsstaat met grote macht voor de Nationale Vergadering. Onder invloed van Frankrijk grondwetwijzigingen en steeds minder invloed voor het parlement. Ten slotte wordt Nederland zelfs enkele jaren door Frankrijk ingelijfd.

1813-1830 Nadat Napoleon verslagen was, kon de zoon van prins Willem V naar Nederland terugkeren. Niettemin geen herstel van het '*ancien régime*'. Nederland wordt een *constitutionele monarchie*. De Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden worden tot één staat samengevoegd. In 1830 scheiden de Zuidelijke Nederlanden zich echter af en stichten een eigen *nationale staat* onder de naam België.

4.2 Wat is de bijdrage geweest van Herman Willem Daendels aan het ontstaan van het moderne Nederland?

Herman Willem Daendels behoorde op 23-jarige leeftijd tot de vele duizenden patriotten die de ideeën van de patriottenbeweging in praktijk brachten door in zijn woonplaats een exercitiegenootschap van gewapende mannen op te richten. De stadhouder weigerde hem in zijn geboorteplaats Hattem als bestuurder te benoemen, waarna hij de bevolking opriep zelf een stadsbestuur te kiezen. Hij delfde het onderspit, toen de stadhouder troepen naar Hattem had gestuurd en vluchtte in 1787 naar Frankrijk.

Na de Franse Revolutie van 1789 organiseerde hij de oprichting van een 'Bataafs legioen' bestaande uit duizenden Nederlandse uitgeweken mannen, dat de Franse legers hielp bij hun inval in de Republiek der Nederlanden in 1795. Door brieven aan de in Nederland aanwezige geheime revolutionaire clubs droeg hij er echter tevens toe bij, dat overal in de steden en gewesten van de Republiek de bestuurders vervangen werden door 'voorlopige volksvertegenwoordigers', nog voor de Franse troepen aankwamen, en zo tot de 'Bataafse Revolutie'. Hij was voorstander van de eenheidsstaat en behoorde bij de groep die daartoe in 1798 met Franse hulp een staatsgreep pleegde.

Hoewel hij later dienst nam in het leger van Napoleon, had hij later onder Willem I toch weer een bestuurlijk baantje.

- *Structuurbegrip: inleving en standplaatsgebondenheid*
- *Vaardigheid: de tijdsgebondenheid kunnen onderkennen van het begrip 'vaderlandsliefde' (zie ook Gogel en Schimmelpenninck in 4.5)*

4.3 Wat is de bijdrage geweest van Wilhelmina van Pruisen aan het ontstaan van het moderne Nederland?

Wilhelmina van Pruisen was een doortastender persoonlijkheid dan haar man stadhouder Willem V, die zich door de patriotten uit Den Haag had laten verjagen. Zij wist haar broer, koning Frederik van Pruisen, te bewegen om met een leger in te grijpen, toen gewapende patriotten haar bij de grens tussen Utrecht en Holland hadden verhinderd naar Den Haag terug te reizen.

Na het herstel van de prinselijke macht in 1787 was zij de drijvende kracht achter de vervolging van de patriotten. Daardoor heeft ze op indirecte wijze bijgedragen aan de radicalisering van de beweging die uitliep op de Bataafse Revolutie van 1795.

- *Structuurbegrip: politiek*
- *Vaardigheid: kunnen onderkennen hoe een hooggeplaatste vrouw als Wilhelmina van Pruisen en een volkswoman als Kaat Mossel (zie 4.4) zonder enige politieke macht toch invloed uitoefenden*

4.4 Welke rol speelde een volkswoman als de Rotterdamse mosselverkoopster Kaat Mossel in de periode van het ontstaan van het moderne Nederland?

In tegenstelling tot burgervrouwen als Betje Wolff en Aagje Deken, verwachtten zelfbewuste volkswomen als Kaat Mossel geen enkele verbetering voor Nederland van een patriottische revolutie. Die zou toch weer mannen uit hogere sociale lagen op het bestuurskussen brengen. Volgens deze volkswomen was de prins van Oranje de enige aristocraat in Nederland die het gewone volk een goed hart toedroeg.

De '*oranjegezindheid*', die na 1813 weer een factor in de Nederlandse politiek werd, sloot voor een deel aan bij deze oranjegezindheid van het gewone volk ten tijde van het '*ancien régime*'.

4.5 Wat was de bijdrage I.J.A. Gogel en R.J. Schimmelpenninck aan het ontstaan van het moderne Nederland?

I.J.A. Gogel, een kleine koopman van eenvoudige afkomst te Amsterdam, speelde voor het uitbreken van de Bataafse Revolutie een leidende rol in het ondergrondse comité dat in Amsterdam de revolutie voorbereidde. Hij behoorde tot de *radicale democraten*. Voor hem stond het vast dat een volledige financiële eenwording van de Republiek noodzakelijk was.

Na de staatsgreep van 1798 werd hij minister van Financiën. Hij ontwierp een nationaal belastingstelsel, waarin de belastingen meer naar draagkracht verdeeld zouden moeten zijn dan in de oude gewestelijke stelsels.

R.J. Schimmelpenninck, afkomstig uit een doopsgezinde wijnkopersfamilie in Overijssel, behoorde tot de *gematigden*. Ook oranjegezinden en *federalisten* moesten zijns inziens het kiesrecht hebben. In 1805 vroeg Napoleon Schimmelpenninck om de leiding van de regering op zich te nemen onder de oude titel Raadpensionaris. Hoewel de volksvertegenwoordiging in de grondwet van 1805 veel minder macht kreeg dan in 1798 was Gogel bereid minister van Financiën te worden, om zijn belastingplan te kunnen uitvoeren. Twee belangrijke maatregelen in het proces van politieke eenwording, de *belastingunificatie* en de *nationale schoolwet* kwamen tot uitvoering tijdens dit raadpensionariatschap van Schimmelpenninck.

Het is de unificerende wetgeving van Gogel en Schimmelpenninck geweest die na 1813 de basis vormde waarop koning Willem I zijn nieuwe koninkrijk wilde inrichten.

4.6 Wat was de bijdrage van G.K. van Hogendorp aan het ontstaan van het moderne Nederland?

G.K. van Hogendorp, afkomstig uit de hoogste sociale groepen, was overtuigd oranjegezind en bleef dat in de Bataafs-Franse tijd. Hij ontwierp in die jaren een staatsinrichting, voor als de prins van Oranje naar Nederland zou terugkeren. Net als de prinsgezinde Van de Spiegel achtte hij het wenselijk de prins van Oranje meer macht te geven. Om het volk te beschermen tegen corrupte regenten was hij een voorstander van het idee van een constitutionele monarchie. Hij ontwierp zijn 'Schets' voor een nieuwe grondwet zo, dat deze ook het zuidelijk deel van de Nederlanden, het latere België, kon omsluiten.

De teruggekeerde prins van Oranje nam voor de nieuwe grondwet de door Van Hogendorp gemaakte 'Schets' als uitgangspunt. Maar in de commissie die deze nader moest uitwerken, werden ook twee oud-revolutionairen opgenomen. Van hen verwachtte de prins toch meer voor het veiligstellen van een krachtig centraal bestuur en het vermijden van een herstel van de oude gewestelijke vrijheden.

Ondanks Van Hogendorps afkeer van de revolutie en zijn geneigdheid om terug te grijpen op alles wat er voordien goed was geweest in de staatsinrichting van de Nederlanden, is zijn 'Schets' voor een constitutionele monarchie toch een invloedrijke bijdrage geweest aan het ontstaan van het moderne Nederland.

4.7 In hoeverre heeft Willem I in bestuurlijk-politiek opzicht een bijdrage geleverd aan het ontstaan van het moderne Nederland?

Willem I was zonder aarzeling bereid om het Nederlandse volk opnieuw een grondwet te geven, wilde de eenheidsstaat behouden en ook de meeste andere modernisering die in de Bataafs-Franse tijd waren ingevoerd. De prins was 'patriots' geworden, zoals tijdgenoten zeiden.

Maar de nieuwe grondwet van 1813 gaf het parlement weinig macht. De koning kreeg meer macht dan een stadhouder had bezeten, en het kiesrecht werd beperkt tot de rijken. Er viel op het democratisch gehalte van het beleid van Willem I veel aan te merken. Hij opereerde in feite als een 'spelverdeler'.* Zonder dat hij absolute macht had trok hij aan veel touwtjes. Hij regelde zoveel mogelijk door middel van *koninklijke besluiten* in plaats van de volksvertegenwoordiging te laten stemmen over wetsvoorstellen. Ten behoeve van de

economische modernisering sloot hij leningen af buiten het parlement om. Zonder medeweten van de volksvertegenwoordiging groeide de staatsschuld daardoor fors. In een moderne parlementaire democratie is dat onacceptabel.

Hoewel Willem I er bijzonder aan hechtte om vorst te zijn van een relatief groot rijk, heeft hij er door zijn eigen beleid voor gezorgd dat het Zuiden zich in 1830 afscheidde en dat Nederland qua omvang werd wat het nu is. Hij joeg de katholieken in het Zuiden tegen zich in het harnas door zich te gaan bemoeien met de priesteropleidingen. Hij haalde zich de vijandschap van de liberalen in het Zuiden op de hals, doordat hij de *vrijheid van drukpers* aan banden legde en door het gebrek aan democratie.

In bestuurlijk-politiek opzicht was Nederland in deze jaren dus wel moderner dan in 1780, maar democratie had nog lang niet dezelfde inhoud als nu.

- *Structuurbegrip: inleving en standplaatsgebondenheid*
- *Vaardigheid: de tijdsgebondenheid aangeven van de inhoud van de begrippen 'democratisch' en kiesrecht*

* De term is van de historicus N.C.F. van Sas.

5. Welke sociale en economische veranderingen tussen 1780 en 1830 hebben bijgedragen aan het ontstaan van het moderne Nederland?

(ong. 4 lesuren)

5.1 Welke demografische veranderingen deden zich, in samenhang met het proces van modernisering, voor in de bevolking van de Nederlanden van 1780 tot 1830?

Mede door de ongunstige economische ontwikkelingen was er in de Noordelijke Nederlanden in de achttiende eeuw sprake van bevolkingsachteruitgang. In de 19e eeuw begon de bevolking in Noord-Nederland echter weer te groeien (tussen 1800 en 1830 van 2,0 miljoen naar 2,4 miljoen). Dat was waarschijnlijk te danken aan een daling in de sterfte ten gevolge van nieuwe medische ontwikkelingen, zoals de inenting tegen pokken.

Doordat de werkgelegenheid in het Noorden ondertussen niet of nauwelijks toenam steeg de gemiddelde huwelijksleeftijd in deze periode nogal. Het was toen nog de gewoonte om huwelijken uit te stellen totdat men zelfstandig een gezin kon onderhouden. Meer dan de helft van alle mannen en vrouwen tussen de 20 en 35 jaar was ongehuwd. Dat heeft er toe bijgedragen dat het percentage onwetige geboorten steeg.

In Zuid-Nederland groeide de bevolking eveneens. Daar was die bevolkingsstijging door een gunstiger economische ontwikkeling al eerder begonnen.

5.2 Welke gevolgen had het moderniseringsproces in deze periode voor de maatschappelijke positie van vrouwen?

Ondanks het feit dat meer dan de helft van de vrouwen tussen de 20 en de 35 jaar ongehuwd en kinderloos was, bleef het idee bestaan dat de ware vrouw moeder is en dat burgerschap en moederschap elkaar uitsluiten.

De combinatie van een groeiende bevolking en stagnerende werkgelegenheid tastte vooral in de steden in het Noorden de economische zelfstandigheid van vrouwen aan.

Daar kwam nog bij dat de Code Napoleon het onderzoek naar het vaderschap verbood en alleen de vrouw verantwoordelijk maakte voor de gevolgen van sex voor het huwelijk. Juist nu het ongehuwd moederschap toenam, hadden ongehuwd zwangere vrouwen niet langer het recht de man te dwingen tot een huwelijk of een schadevergoeding, zoals dat ten tijde van de oude Republiek veelal wel het geval was.

- *Structuurbegrip: oorzaken en gevolgen*
- *Vaardigheid: kunnen aangeven waarom een modern wetboek als de Code Napoléon een verslechtering inhield voor de maatschappelijke positie van vrouwen*

5.3 Welke bijdrage heeft de Bataafs-Franse tijd van 1795 tot 1813 geleverd aan de economische modernisering van Nederland?

Nederland kreeg na de Bataafse revolutie een gekozen nationale regering. Dat maakte voor het eerst een nationaal beleid ter bevordering van de welvaart mogelijk. Door de afschaffing van toll en invoerrechten aan gewestelijke grenzen kwam er vrij verkeer van goederen. De gilden werden opgeheven, zodat voortaan iedereen overal elk beroep kon uitoefenen. In 1798 kwam er voor het eerst een ministerie van economische zaken dat gegevens ging verzamelen over de economische situatie in het hele land. In 1806 kreeg heel Nederland hetzelfde belastingstelsel.

Na de inlijving bij Frankrijk werd ook eenheid van maten en gewichten volgens het decimale stelsel doorgevoerd. Tevens kreeg het hele land dezelfde wetgeving, de Code Napoléon.

Gedurende de Bataafs-Franse tijd ontwrichtten de Napoleontische oorlogen de scheepvaart en handel over zee, met desastreuze ge-

volgen voor de industrieën die daarvan afhankelijk waren. Daardoor heerste er vooral in de steden veel meer armoede en werkloosheid dan voordien. Er was dus in deze jaren wel sprake van ingrijpende economische modernisering, maar dat leidde in de steden in het Westen nog niet tot vergroting van welvaart.

5.4 Welke bijdrage hebben de jaren van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden van 1815 tot 1830 geleverd aan de economische modernisering van Nederland?

De eenwording van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden bood kansen voor een voorspoedige modernisering van de economie. De Zuidelijke Nederlanden hadden namelijk al het Engelse voorbeeld van moderne op stoomkracht gebaseerde textielproductie gevolgd. Dankzij hun inlijving bij Frankrijk hadden ze toegang gehad tot de Franse markt, en konden ze toen concurreren met de goedkopere Engelse textiel.

Ook in het Noorden werden wel initiatieven genomen tot modernisering van de economie, zoals de oprichting van de Nederlandse Stoombootmaatschappij en van de scheepswerf Fijenoord voor de bouw van ijzeren schepen te Rotterdam.

Omdat het Zuiden over steenkool en ijzererts beschikte, ontwikkelde de moderne ijzeren machine-industrie zich daar echter veel gemakkelijker dan in het Noorden. De werkgelegenheid in de nieuwe gemechaniseerde industrieën in het Zuiden nam enorm toe.

De Nederlandse koloniën die tijdens de oorlog in Engelse handen waren geraakt, waren in 1815 grotendeels door Engeland teruggegeven. Daardoor beschikte de Zuid-Nederlandse textielindustrie over een grote afzetmarkt in de koloniën. Dat bood tevens gunstige kansen voor een herstel van de Noord-Nederlandse handel en scheepvaart.

Dat het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden tussen 1815 en 1830 een in economisch opzicht relatief modern land was, was vooral te danken aan de economische ontwikkelingen in het Zuiden.

- *Structuurbegrip: interpretatie*
- *Vaardigheid: kunnen onderkennen dat de voorwaarden in Zuid-Nederland voor een modern industriële ontwikkeling gunstiger waren dan in Noord-Nederland*

5.5 Welke rol heeft koning Willem I gespeeld in de economische modernisering van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden?

Willem I streefde naar modernisering en een integratie van de economieën van Noord en Zuid onder meer door de aanleg van wegen en kanalen. Hij verstrekke subsidies voor verbeteringen in industrie, scheepvaart, visserij en landbouw, waar vooral de metaalindustrie in het Zuiden van profiteerde. Een speciale bank, bedoeld om kredieten aan de industrie te verlenen, de Société Générale, werd in Brussel opgericht. Zowel in Nederlandse als in Belgische geschiedenisboeken wordt benadrukt dat mede dankzij de economische politiek van Willem I het Zuiden in deze jaren de bloeiendste moderne industriële streek van het vasteland van Europa werd.

Ten behoeve van een voorspoedig herstel van de Noord-Nederlandse handel en scheepvaart op de koloniën richtte de koning de *Nederlandse Handelsmaatschappij* op. Voor het vervoer van goederen en personen van en naar de koloniën werd door de NHM uitsluitend van Noord-Nederlandse schepen gebruik gemaakt. Nederlandse producenten werden bevoordeeld bij het gebruik van de resterende vrachtruimte op door de NHM gehuurde schepen. Doordat men voor niet-Nederlandse producten in Indië veel hogere invoerrechten moest betalen, kon de Zuid-Nederlandse textiel in Indië concurreren met de Engelse textiel.

Men kan zich afvragen of Willem I door zijn initiatieven het particulier initiatief niet heeft afgeremd. Misschien heeft bijvoorbeeld de zekerheid dat de NHM hun scheepsruimte zou huren de modernisering van de scheepvaart in Noord-Nederland wel vertraagd. Anderen wijzen er echter op dat het nog lang zo geweest is, dat houten zeilschepen in de vaart op Indië veel rendabeler waren dan ijzeren stoomschepen.

5.6 Waarom moderniseerde de industrie in het Noorden zich zo langzaam?

Historici zijn het er niet over eens waarom de industrie in het Noorden zich niet zo snel moderniseerde als in het Zuiden. Volgens sommigen ligt de oorzaak in het feit dat het Noorden, tegen beter weten in, vasthield aan de stapelmarkt. Anderen zoeken de oorzaak meer in het gebrek aan grondstoffen. Weer anderen wijzen op de nogal hoge lonen in het Noorden, wat nadelig was voor de concurrentiepositie.

Ook het protectionisme van het buitenland, waardoor de afzetmogelijkheden klein waren, wordt vaak als oorzaak genoemd.

Er zijn echter ook historici die erop wijzen dat wel degelijk initiatieven tot modernise-

ring genomen werden voor zover economisch haalbaar.

- *Structuurbegrip: interpretatie*
- *Vaardigheid: verschillende verklaringen voor de trage modernisering van Noord-Nederland kunnen herkennen*

6. Waardoor deden zich na 1798 cultureel-mentale veranderingen voor? En welke bijdrage hebben die geleverd aan de modernisering van Nederland?

(ong. 2 lesuren)

6.1 Welke cultureel-mentale veranderingen deden zich voor tussen 1798 en 1815 en hoe zijn deze te verklaren?

Het aanvankelijke enthousiasme voor, en de politieke betrokkenheid bij, de Bataafse revolutie bekoelde door de vele staatsgrepen nadien en de onaangename gevolgen van het bondgenootschap met Frankrijk. Het idee dat *vaderlandsliefde* tot uitdrukking moest komen in actief burgerschap raakte op de achtergrond.

Na de Franse inlijving deed Van Hogendorp met succes een beroep op het idee dat vaderlandsliefde tot uitdrukking moest komen in gehechtheid aan het huis van Oranje.

- *Structuurbegrip: continuïteit en verandering*
- *Vaardigheid: onderkennen dat revolutie reactie oproept, maar dat dat geen volledig herstel van oude normen en waarden hoeft te betekenen (zie ook 6.2 en 6.3)*

6.2 Waaraan is te zien dat de jaren na 1815 jaren van Reactie en Restauratie waren?

Overal in Europa was na 1815 sprake van een reactie tegen de democratische idealen van de Franse Revolutie, van een *restauratie* van de oude vorstenhuizen en van een streven naar het herstel van oude christelijke normen en waarden. Ook in Noord-Nederland hoopen velen dat de oude tijden weerom zouden komen.

In Zuid-Nederland was er teleurstelling dat men door de samenvoeging met het Noorden geen deel meer uitmaakte van een katholieke staat. Onder de protestanten in het Noorden was er weinig enthousiasme voor de samenvoeging met het Zuiden.

In Noord-Nederland was onder protestantse jongeren uit de hoogste standen sprake van een godsdienstige herleving. Er was behoefte aan een warme, gevoelsmatige vorm van godsdienstbeleving in reactie op het *rationalisme* en

de vaak tot onverschilligheid leidende godsdienstige tolerantie van de Verlichting. Sommigen vonden zelfs dat een koning niet gebonden kon zijn aan de grondwet, omdat hij alleen aan God verantwoording verschuldigd was. Deze beweging vormde het begin van de anti-revolutionaire stroming in de Nederlandse politiek.

In Zuid Nederland ontstond al eerder een politiek actief katholicisme. De cultureel-mentale ontwikkelingen in deze jaren hebben zo bijgedragen tot het ontstaan van de latere confessionele stromingen in de 19e en 20e eeuwse politiek.

6.3 In hoeverre was er in deze jaren nog sprake van een doorwerking van de normen en waarden uit de periode van Verlichting?

Niet alle idealen van de Verlichting en de Franse revolutie waren overboord gezet. Zo was een koningschap zonder een grondwet en een volksvertegenwoordiging ondenkbaar geworden. De scheiding van kerk en staat als ook tolerantie ten aanzien van alle godsdiensten bleef vanzelfsprekend.

In het Noorden bleef een organisatie als het Nut werken aan de ontwikkeling van het volk door goedkope lectuur, bibliotheken, bewaarscholen, spaarbanken en begrafenisverzekeringen. Het Nut werkte samen met de nieuw opgerichte *Maatschappij van Weldadigheid* die landbouwkolonies oprichtte om de armen aan werk te helpen. Er was geen sprake van een terugkeer naar het oude systeem van liefdadigheid en bedeling en naar het idee dat aan armoede niets te doen is, omdat deze van God gewild is.

In het Zuiden ontstond eerder dan in het Noorden kritiek op het gebrek aan democratie onder Willem I. Er was kritiek op de aantastingen van de persvrijheid en op het feit dat de ministers de dienaren van de koning waren en alleen aan hem en niet aan het parlement verantwoording verschuldigd waren voor hun handelingen. In het Zuiden ontstond daarmee ook eerder dan in het Noorden de moderne politieke stroming van het liberalisme.

6.4 Hoe heeft de herleving van de godsdienst bijgedragen tot een verbetering van de maatschappelijke positie van vrouwen?

De godsdienstige herlevingsbeweging uitte zich in de behoefte om christelijke normen en waarden in praktijk brengen; mannen via de politiek en vrouwen door middel van liefdadige activiteiten.

Hoewel de oprichting van nieuwe kloosters officieel niet was toegestaan ontstond er toch een aantal kleine vrouwenkloosters. Deze

richtten zich niet alleen op bidden, maar juist op maatschappelijke taken als de verzorging van zieken, ouden van dagen en weeskinderen, en op onderwijs. Kloosters boden de vele ongetrouwde vrouwen dus de mogelijkheid een zinvolle taak in de maatschappij te vervullen.

- *Structuurbegrip: oorzaken en gevolgen*
- *Vaardigheid: kunnen aangeven welk onbedoeld gevolg de herleving van het katholicisme voor vrouwen had*

7. Hoe was de situatie in Nederland direct na de Belgische Afscheiding van 1830

- a. in bestuurlijk politiek opzicht en
 - b. in sociaal-economisch opzicht?
- (ong. 1 lesuur)

7.1 Hoe was de bestuurlijke situatie in Nederland vlak na de Belgische Afscheiding van 1830?

Na de *Belgische Afscheiding* bleef in Nederland de grondwet van 1815 van kracht. Deze bepaalde dat Nederland een monarchie was, met een grondwet en dat iedereen gelijk was voor de wet.

De koning had de macht over het buitenlands beleid, het leger en de vloot en de koloniën. Hij had tevens het recht tot benoeming van militaire officieren, van alle ministers en van de leden van de *Eerste Kamer*.

De volksvertegenwoordiging had weer de oude naam Staten-Generaal. De leden van de *Tweede Kamer* werden gekozen door de *Provinciale Staten*.

De koning en de Staten Generaal hadden gezamenlijk de wetgevende macht: de koning deed wetsvoorstellen en de Staten Generaal besloot daarover bij meerderheid van stemmen.

7.2 Hoe was de politieke situatie in Nederland vlak na de Belgische Afscheiding van 1830?

In politiek opzicht waren er in het Noorden in de volksvertegenwoordiging nog geen duidelijke politieke stromingen zichtbaar. Van een liberale oppositie tegen de grote macht van de koning, die onder Zuidelijke volksvertegenwoordigers zo duidelijk was geweest, was in het Noorden nog weinig merkbaar.

7.3 Hoe was de sociale situatie in Nederland vlak na de Belgische Afscheiding?

Voor wat betreft de sociale structuur was er in het Noorden nog nauwelijks sprake van modernisering. Mensen werkten in kleine bedrijfjes zonder veel sociale zekerheid en er

was door de slechte economische situatie veel armoede. Alleen bij grote openbare werken zoals de aanleg van kanalen zijn soms nieuwe sociale verschijnselen merkbaar zoals stakingen om loonsverhoging. Maar de wet verbood de oprichting van verenigingen van meer dan 20 personen, zodat mensen zich nog niet konden organiseren om hun situatie te verbeteren. Wel was voortaan het idee normaal dat iedereen een goed lager onderwijs moest krijgen, maar nog niet het idee dat ook iedereen die daarvoor geschikt is hogere vormen van onderwijs moet kunnen genieten.

De maatschappelijke positie van vrouwen was ongunstig. Godsdienstig gemotiveerde initiatieven tot een actievare maatschappelijke rol voor vrouwen betroffen voorlopig nog slechts kleine groepen.

7.4 Hoe was de economische situatie in Nederland vlak na de Belgische Afscheiding?

Door de Belgische Afscheiding hoorden de streken waar de moderne industriële ontwikkelingen het meest gevorderd waren niet meer tot Nederland. In West-Nederland bleef de werkloosheid hoog, in Oost-Nederland bleef het de boeren relatief goed gaan. De niet-gemechaniseerde textielindustrie in Oost-Nederland produceerde echter nog niet genoeg om de rol van de Vlaamse katoentjes in de handel op Indië over te nemen.

De belastingen op eerste levensbehoeften werden in het Noorden na de Afscheiding fors verzwaaard. Het Noorden moest nu weer alleen de rente op de zeer hoge staatsschuld opbrengen en daar kwamen de oorlogsuitgaven in verband met de Belgische Opstand nog bij.

Samenvattend kan men zeggen dat de noodzaak tot modernisering van de economie na de afscheiding van het Zuiden dringender voelbaar was dan tevoren.

8. Op welke punten was Nederland in 1830 modern in vergelijking met nu?

(ong. 1 lesuur)

Net als nu was Nederland in 1830 een eenheidsstaat met een grondwet en een volksvertegenwoordiging. Er was sprake van scheiding van kerk en staat en gelijkheid voor de wet. Voor veel mensen was het vanzelfsprekend geworden dat er persvrijheid hoorde te zijn. De koning had echter veel meer macht dan de huidige koningin, het parlement veel minder en het kiesrecht was beperkt. Politieke partijen waren er nog niet.

Doordat er nog nauwelijks sprake was van grote moderne industrieën, was de sociale op-

bouw van de bevolking heel anders dan nu. De meeste mensen werkten in de landbouw of in kleine bedrijfjes. Er was veel werkloosheid en diepe armoede. Wel was het moderne idee ontstaan dat daar iets aan gedaan kon worden. Bovendien was het moderne idee ontstaan dat goed lager onderwijs belangrijk was.

De maatschappelijke rol van vrouwen, ten slotte, was wel een onderwerp geworden waarover werd nagedacht, maar het idee dat mannen en vrouwen gelijke rechten en mogelijkheden horen te hebben, bestond nog niet.

LITERATUURLIJST

• Overzichten over de hele periode

E.H. Kossmann, *De lage landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België. Deel 1 1780-1910* (Amsterdam 1986) 39-133: het beste en uitvoerigste overzicht over de hele periode van de hand van één auteur.

Algemene Geschiedenis der Nederlanden, deel 9, 10 en 11 (Bussum 1980-1981): hoofdstukken van verschillende auteurs over verschillende aspecten.

Geschiedenis van de Nederlanden, red. J.C.H. Blom en E. Lamberts (Amsterdam 1994): recente beknopte overzichten van de Belgische historicus J. Roegiers en de Nederlandse historicus N. van Sas.

S. Schama, *Patriotten en Bevrijders. Revolutie in de Noordelijke Nederlanden, 1780-1913* (Amsterdam, 1989): het rijkste en uitvoerigste boek over de periode 1780 tot 1813.

T. Roep en C. Loerakker, *Van nul tot nu. Delen 2 en 3* (Heemstede 1985): grappig overzicht; ook voor leerlingen zeer toegankelijk.

• Bijzondere onderwerpen

J.D. van der Capellen, *Aan het Volk van Nederland. Het patriottisch program uit 1781*. Ingeleid en van annotaties voorzien door H.L. Zwitzer (Amsterdam 1987): herdruk van het originele pamflet.

L.P. van de Spiegel, 'Schets tot een verhoog over de intrinsieke en relative magt van de Republiek', ed. Joh. de Vries, *Economisch-historisch Jaarboek* 27 (1957)

81-100.

Voor Vaderland en Vrijheid. De revolutie van de patriotten (Amsterdam 1987): bundel; rijk geïllustreerd.

1787 *De Nederlandse revolutie?*, red. T. van der Zee e.a. (Amsterdam 1988): bundel; geïllustreerd.

Om het algemeen volksgeluk: twee eeuwen particulier initiatief 1784-1984, red. W.W. Mijnhardt en A.J.

Wichers (Edam 1984): gedenkbundel over de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

J. Lenders, *De burger in de volksschool. Culturele en mentale achtergronden van de onderwijshervorming. Nederland 1780-1850* (Nijmegen 1988).

J. Lucassen en R. Penninx, *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders. Immigranten in Nederland 1550-1993* (Amsterdam 1994): o.m. over burgerrechten voor immigranten.

G.W. Bannier, *Grondwetten van Nederland* (Zwolle 1936): bevat o.m. de tekst van de 'Rechten van de Mens en de Burger' van 1795.

J.M.F. Fritschy, *De patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek. Hollands krediet en de smalle marges voor een nieuw beleid 1795-1801* (Den Haag 1988): de discussies tussen unitarissen en federalisten, radicalen en gematigden; de financiële eenwording van 1798; geïllustreerd.

Staats- en natievorming in Willem I's koninkrijk 1815-1830, red. C. Tamse en E. Witte (Brussel 1992).

R.Th. Griffiths, 'The creation of a national Dutch economy: 1795-1909', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 95 (1982) 513-537: over de economische eenwording van Nederland na 1795.

A.J.M. Alkemade, *Vrouwen XIX. Geschiedenis van 19 religieuze congregaties, 1800-1850* (Den Bosch 1966).

• Biografieën over binnen het onderwerp te bespreken personen

Hella Haasse, *Schaduwbeeld of Het geheim van Appeltern* (Amsterdam 1989): een boeiende, op historische documenten gebaseerde, roman over Joan Derk van der Capellen en zijn tijd.

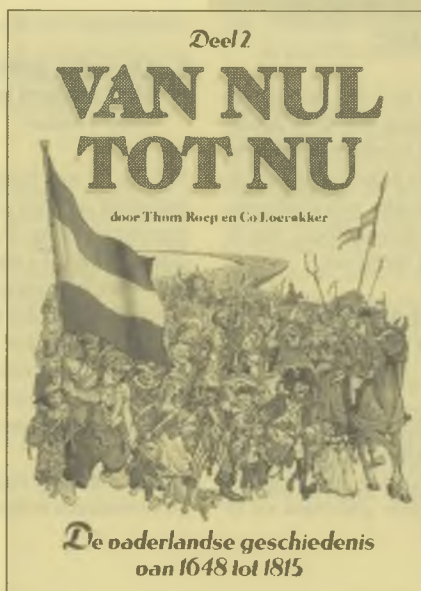
P.J. Buijnters, *Wolff & Deken. Een biografie* (Leiden 1984).

K. van Baardewijk, *Kaat, Keet en de Kezen. Rotterdamse vrouwen in opstand* (Wezep 1991).

Herman Willem Daendels 1762-1818: *Geldersman, patriot, Jacobijn, generaal, hereboer, maarschalk, goeverneur* (Utrecht 1991): artikelenbundel met bijdragen van J. Blokker e.a.

P. van 't Veer, *Daendels, maarschalk van Holland* (Zeist 1963).

Theun de Vries, *Rutger Jan Schimmelpenninck: republiek zonder republiek* (Nijmegen 1979, oorspr. 1941): boeiende biografische roman.

Wegen van geschiedschrijving

Jos Trippenzee bespreekt:

**Willem Frijhoff, *Wegen van Evert Willemsz.* (SUN, Nijmegen 1995)
928 blz., geïllustreerd, f89,50.**

H.M. Beliën, A.Th. van Deursen en G.J. van Setten (red.), *Gestalten van de Gouden Eeuw* (Bert Bakker, Amsterdam 1995) 421 blz., f69,50.

**Anne Wroe, *De gek en zijn geld* (Contact Amsterdam 1995)
224 blz., f39,90. Vertaling Auke Leistra.**

Er zijn de laatste tijd nogal wat publicaties over de zeventiende eeuw verschenen. Hier worden er twee besproken, aangevuld met de bespreking van een 'archiefstudie' uit Frankrijk, als vergelijkingsmateriaal met de hoofdmoot van deze recensie, het magnum opus van Willem Frijhoff: een boek van meer dan negenhonderd bladzijden over een obscure weesjongen uit het Woerden van de zeventiende eeuw.

Evert Willemsz. en zijn tijd

Frijhoff heeft aan de hand van twee pamfletten die verschenen zijn in 1622 en 1623 het levensverhaal geconstrueerd van de kleermakersleerling Evert Willemsz. die tot twee keer toe een mystieke ervaring kreeg en daardoor van zijn zinnen werd beroofd en geen voedsel of drank tot zich nam.

Door deze gebeurtenissen nam het leven van de arme weesjongen een totaal andere loop, want na de tweede verlossing werden de visioenen van Evert geaccepteerd door kerkeraad en magistraat, die Evert verder zouden steunen in zijn roeping om predikant te worden en hem toelieten op de latijnse school.

Na zijn studie vertrok Evert in 1630 als ziekentrooster naar Guinee om in 1632 terug te keren naar de Republiek waar hij als predikant werd voorgedragen aan de kamer Amsterdam van de WIC. Als dominee Bogardus werd hij vervolgens uitgezonden naar Nieuw

Amsterdam op Manhattan waar hij van 1633 tot 1647 werkte.

Toen hij, in 1647, naar het vaderland werd teruggeroepen, verdrok hij voor de kust van Wales bij een schipbreuk.

Het boek van Frijhoff valt in twee delen uiteen; het eerste is het verhaal van een arme weesjongen die zijn levenslot een andere wending wist te geven en het tweede de geschiedenis van dominee Bogardus in de koloniën, die steeds in een morele strijd was gewikkeld met de gouverneur Kieft.

Over de weesjongen Evert Willemsz. wist Van Deursen in zijn *Mensen van Klein Ver-mogen* te melden dat de autoriteiten van Woerden zich hadden laten misleiden door een notoire simulant, waarmee voor hem de kous af was. Eigenlijk komen we bij Frijhoff niet te weten wat hij nu van de visioenen van Evert vindt, maar hier ligt dan ook niet de interesse van de auteur. Het onderschrift van zijn boek is immers: '*Een Hollands wees-kind op zoek naar zichzelf*'.

Wat Frijhoff voor ogen stond bij het schrijven was, in hoeverre Evert enerzijds in het handelen van de gemeenschap deelde en anderzijds zelf invloed op die omgeving kon uitoefenen. Evert is als het ware een illustratie van het dagelijks leven in de zeventiende eeuw; want om zich zo goed mogelijk in te leven in de persoon Evert Willemsz. wordt de zeventiende-eeuwse samenleving in al haar aspecten blootgelegd.

WILLEM FRIJHOFF
Wegen van Evert Willemsz.

SUN Memoria

*Een Hollands weeskind
op zoek naar zichzelf,
1607-1647*

De omvang die het boek heeft gekregen komt voort uit de gedachte dat het levensverhaal van de hoofdpersoon de spil is waar omheen een zo compleet mogelijk beeld van de vroeg zeventiende-eeuwse maatschappij wordt verweven.

Wegen van Evert Willemsz. is in z'n geheel op oorspronkelijke bronnen gebaseerd, aangevuld met geestelijke teksten, schilderijen, literatuur en dergelijke, die de sfeer moeten aangeven waarin de hoofdpersoon is opgegroeit. Daarnaast toetst Frijhoff het ontstane beeld aan ongeveer alle bestaande literatuur over de mentaliteitsgeschiedenis.

Bestaat er weinig biografisch materiaal over de weesjongen Evert, over dominee Bogardus en zijn vete met de gouverneur van Nieuw Amsterdam is meer materiaal beschikbaar. Uit dit materiaal komt de dominee naar voren als een opvliegend man die niet van de drank kon afblijven en steeds in conflict kwam met het gezag van de kolonie. Kernpunt van de conflicten was de vraag in hoeverre het gezag van de WIC botste met de dagelijkse realiteit in de kolonie. Misschien juist door de beschikbaarheid van biografische gegevens, komt de dominee meer tot leven dan de weesjongen. Toch overtuigt dit tweede deel minder, omdat je als lezer het gevoel krijgt af en toe te blijven steken in anecdotes. Hierdoor komt de persoon Bogardus weliswaar duidelijk naar voren, maar lijkt veel minder illustratief voor het vroegmoderne leven dan de weesjongen

Evert. De poging van Frijhoff om nieuw licht te werpen op de bestaande verhalen over het handelen van de dominee door zijn jeugd zo intensief te behandelen, lijkt mij dan ook mislukt. Daarvoor is de tweedeling in het boek te groot geworden.

Al heeft Frijhoff een gedegen, wetenschappelijke prestatie neergelegd, zijn poging om een beeld te schetsen van zoveel mogelijk aspecten van de vroeg zeventiende-eeuwse samenleving heeft een zo'n grote en diverse verzameling bronnenmateriaal opgeleverd, dat het resultaat toch meer (en vooral) het verslag is geworden van de zoektocht van Frijhoff zelf in de archieven dan het levensverhaal van Evert Willemsz. Weliswaar vormt Evert de rode draad die al het onderzoek bij elkaar weet te houden, echt een persoon van vlees en bloed is hij toch niet voor ons geworden.

Wat echter overblijft is nog zo bijzonder en de moeite waard, dat deze mislukking Frijhoff nauwelijks is aan te wijven: een stan-

ook niet het 'Hollands Groepsportret' geworden dat de ondertiteling doet beloven, maar een verzameling van afzonderlijke portretten: de regent, de koopman, de zeeman, de dominee, de soldaat, de geleerde, de schilder, de vrouw, de boer, de arme en de literator.

In de beschrijvingen zijn alle resultaten van recent onderzoek opgenomen en dit betekent voor sommige bevolkingsgroepen toch weer nieuwe gezichtspunten. Zo laat E. van

daardwerk over de cultuur en mentaliteit van het dagelijks leven in de Gouden Eeuw, waarin alle losse draden en uitstapjes steeds weer terugkomen bij die 'gewone' weesjongen uit Woerden.

Losse gestalten

Juist omdat zo'n rode draad ontbreekt in de *Gestalten van de Gouden Eeuw*, is het een onevenwichtige bundel geworden. Het is dan

de Wetering zien dat de schilder weliswaar als een ambachtsman met leerlingen en gezellen in een gilde werkte, maar dat hij zich niet erg verwant voelde met de andere ambachten en zich dan ook wilde losmaken uit de bestaande gildenstructuur. Het misverstand dat ervan uitgaat dat de schilders zichzelf wél ambachtsman voelden, is ontstaan door het feit dat schilders zich bleven organiseren in de traditionele structuren. Dit was echter opdracht van het gemeentebestuur en geen eigen keuze. Ook de portretten van de zeeman, de geleerde, de boer en de arme geven een meer genuanceerd beeld dan de zeventiende-eeuwse samenleving dan voor kort de gewoonte was.

Alleen Els Kloek, in haar hoofdstuk over de vrouwen, en de Neerlandicus Grootes in het hoofdstuk over de literator, overstijgen de gesegmenteerde beschrijving. Doordat Grootes besluit met de literaire produktie in alle eerdere genoemde beroepsgroepen, weet hij het boek toch nog iets van een gemeenschappelijk stempel mee te geven.

Ondanks deze poging tot synthese aan het einde van de bundel is het boek geen echte eenheid geworden en mede daarom blijft er

kleio

nummer 5/96
pagina's 20 en 21

meer hangen van de zeventiende-eeuwse maatschappij van Frijhoff dan die van de losse 'Gestalten'.

Vlees en bloed

Waar het Frijhoff echter ontbreekt aan personen van vlees en bloed, komen deze wel te voorschijn in de geschiedenis die Ann Wroe uit de archieven van het Franse dorpje Rodez heeft gehaald. In een kroniek uit de veertiende eeuw, tijdens de Honderdjarige oorlog, wordt het verhaal verteld over een pot met goud die werd gevonden en betwist.

De kwestie bleek nogal ingewikkeld te zijn omdat Rodez uit twee delen bestond. De Bourg behoorde toe aan de graaf en de Cité aan de bisschop. De grens was echter niet overal even duidelijk. Hij kon dwars door huizen lopen, zoals ook het geval bleek te zijn met het huis waar de pot met goud was gevonden. Er waren nogal wat mensen die aanspraak op het goud maken en er volgde dan ook een rechtzaak.

De beschrijving van dit aparte dorp met haar aparte inwoners, gehaald uit de processtukken van de rechtzaak over de pot met goud, is zo beeldend dat je het de schrijfster niet eens kwalijk neemt dat het verhaal plotseling

ophoudt zonder dat het goud aan iemand is toegewezen. Zo gaat dat met archieven uit een ver verleden, ze zijn vaak verre van volledig. Maar zo lang schrijvers als Ann Wroe uit de spaarzame gegevens zulke verhalen kunnen halen, én zolang wetenschappers als Willem Frijhoff deze gegevens kunnen samenbrengen tot een symbiose als het verhaal over Evert Willemsz., blijft het verslag van bronnenonderzoek zeer de moeite waard.

Conclusie

Het boek van Ann Wroe is zeer geslaagd en geeft de docent geschiedenis mooi materiaal om in de klas te gebruiken. Ook uit *Wegen van Evert Willemsz.* valt lesmateriaal te halen, maar het boek als geheel is te wetenschappelijk van opzet om als onderwerp over de zeventiende eeuw te dienen. Het zijn voornamelijk de delen over het leven in een weeshuis en in een kolonie die bruikbare verhalen opleveren.

Gestalten van de Gouden Eeuw tenslotte, heeft eigenlijk alleen een functie als naslagwerk voor de docent, maar als collectief geheel is het boek niet erg geslaagd en er kan dan ook weinig van in de klas gebruikt worden.

Wezen uit Oudewater: detail van 'maaltijd in het weeshuis te Oudewater' van H. van Ommen, 1651 (Foto Willem Frijhoff, 1993).

RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd.

Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van KLEIO besproken.

Een jonge tak van de geschiedbeoefening is het onderzoek naar het lezen. Waarom las men, welke boeken las men en welke rol speelden boeken in de maatschappij? Daarover gaat de bundel *Bladeren in andermans hoofd*.

In de artikelen komt niet alleen het lezen in Nederland aan de orde, maar ook dat in andere Westeuropese landen als Duitsland en Engeland. Enkele auteurs die aan de bundel hebben meegewerkt, zijn Herman Pleij, Gerard Rooijackers en Roger Chartier. (SUN, 365 blz., f49,50, ISBN: 90 6168 443 9.)

In de serie *Achter de horizon* van uitgeverij *Ars Scribendi* zijn twee nieuwe delen verschenen: *Stanley en Livingstone* over de ontdekkingsreizen in Afrika en *Magalhães & Da Gama* over de reizen naar het Verre Oosten en rond de wereld. Zoals gebruikelijk zijn de boeken ruim geïllustreerd met foto's, tekeningen en kaartjes. (Ars Scribendi, 44 blz., f22,50, ISBN: 90 72718 93 3

[*Magalhães*] en 90 74777 27 9 [*Stanley*].)

Arij Ouweneel geeft in *De vergeten stemmen van Mexico* een culturele schets van de Mexicanen in de achttiende eeuw. Hij doet dat aan de hand van verhalen die zijn gebaseerd op rechtsverslagen uit Spaanse en Mexicaanse archieven. Het meest aan het woord komen de Indianen, die in de achttiende eeuw de meerderheid van de bevolking vormden. (Amsterdam University Press, 206 blz., f34,50, ISBN: 90 5356 210 9.)

Ook *Tipi's, Totems en Tomahawks* van Theo Vijge gaat over het leven van Indianen, maar dan van de Noord Amerikaanse Indianen. Het boek is vooral bedoeld voor de jeugd. Vijge bespreekt niet alleen het dagelijkse leven, maar ook de verschillende stammen in Noord-Amerika, hun roemruchte leiders, de contacten met de blanken, en de rol die Indianen tegenwoordig nog spelen. (SUN-Jeugd, 183 blz., f29,50, ISBN: 90 6168 459 5.)

Waarom sloten Hitler en Stalin in 1939 een niet-aanvalsverdrag? Aan beide kanten zorgde het voor nogal wat verwarring. De Duitse motieven zijn na de oorlog veelvuldig onderwerp van historisch onderzoek geweest. De redenen van Stalin kunnen pas sinds kort worden onderzocht, omdat de archieven ge-

De vergeten stemmen van Mexico

een reeks ontmoetingen in de achttiende eeuw
gearrangeerd en ingeleid
door Arij Ouweneel

sloten waren. Ruud Veldmeijer kreeg toestemming om in vier archieven in Moskou naar materiaal over het Molotov-Ribbentrop-pact te zoeken. Dat heeft geresulteerd in het proefschrift *Vriend en vijand. Duits-Russische betrekkingen 1939-1941*. (Van Gorcum, 284 blz., f65,00, ISBN: 90 232 3111 2.)

In *Politieke marketing: winst of verlies?* geven politici, journalisten en wetenschappers hun visie op politieke communicatie. Hoe werken verkiezingscampagnes, wat is de rol van de media, wat is nieuws, wat is pseudo-nieuws, hoe zinvol is kiezersonderzoek en hoe gaat het in het buitenland? (SDU, 206 blz., f47,50, ISBN: 90 12 08313 3.)

Het Westen wordt steeds vaker geconfronteerd met de Islam. Toch zijn het gedachtengoed en de gebruiken nagenoeg onbekend. Een deel van het geloof is te begrijpen door de Koran te lezen.

In de *Kern van de Koran* is een selectie gemaakt uit de teksten van het heilige boek voor moslims. In een inleiding en een notenapparaat worden de teksten uitgelegd. (Tirion, 229 blz., f29,50, ISBN: 90 5121 476 6.)

Ruud Slotboom

kleio

nummer 5/96
pagina's 22 en 23

PROEFSCHRIFT

G.W.P. van der Heijden, *Het heeft niet willen groeien. Zuigelingen- en kindersterfte in Tilburg, 1820-1930* (Stichting Zuidelijk Historisch Contact, Tilburg 1995) 224 blz., prijs f49,50.

De dissertatie van de onlangs gepromoveerde Tilburgse geschiedenisleraar Cor van der Heijden is een mooi voorbeeld van zuivere cliometrie. De auteur lijkt zich in zijn voorwoord zelfs min of meer te verontschuldigen voor het feit dat nieuwe trends in de geschiedwetenschap - met name het narrativisme en de cultuurhistorische benadering - door hem niet beoefend zijn. Wie benieuwd is naar de emotionele aspecten of de rituele vormgeving van het sterven en begraven van pasgeborenen, vindt dus weinig van zijn gading.

Het proefschrift vormt het eerste deel van de nieuwe reeks 'Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland', van de Stichting Zuidelijk Historisch Contact. Het is zeer goed verzorgd, met aantrekkelijke foto's en helder gepresenteerd statistisch materiaal.

Van der Heijden heeft heel cijfermatig de oorzaken onderzocht van zuigelingen- en kindersterfte in Tilburg in de vorige eeuw, met een uitloop naar 1930. De Brabantse industriestad was min of meer exemplarisch voor het zuiden. Er was sprake van een forse toename van sterfte onder het jongste bevolkingssegment. Van der Heijden focust met name op de exogene zuigelingensterfte, dat wil zeggen die tussen de tweede en de twaalfde maand. Die steeg sterk: van een promillage van 65 à 86 voor 1860 naar een van 140 omstreeks 1900, waarna een daling inzette.

Het onderzoek leidde tot enkele opmerkelijke conclusies. De sterftেকans bij jongens was groter dan bij meisjes. Hoe meer kinderen er per gezin reeds aanwezig waren, hoe groter de kans op sterven. Zuigelingensterfte was geconcentreerd in de warme zomermaanden. De algemene levensvoorwaarden bleken de zuigelingen- en kindersterfte nauwelijks te beïnvloeden. De huisvestingssituatie bleek van ondergeschikt belang. Magere Hein was dus in maatschappelijk opzicht kleurenblind. Ook het geheel van medische voorzieningen gaf geen afdoende verklaring voor de sterfte. In de periode dat medische zorg voorhanden kwam, steeg exogene zuigelingensterfte zelfs nog. Het meest frappant was, dat die sterfte het hoogst was bij gezinnen die al op het waterleidingnet waren aangesloten.

De auteur vindt een verklaring in het fenomeen flesvoeding. Van de tussen 1904 en 1906 in Tilburg geboren kinderen die met kunstvoeding werden gevoed, stierven er meer dan 27 van de 100 binnen het eerste levensjaar; van degenen die de moederborst kregen, overleden ruim 10 van de 100. Misschien had Van der Heijden wel meer kunnen vertellen over het waarom van overschakeling van veel moeders van borst- op flesvoeding. Lagen hier religieuze en morele overwegingen (kuisheidsoffensief van de RK Kerk) aan ten grondslag, zoals P. Meurkens in 1985 stelde? Of was het gewoon omdat de moeder fabrieksarbeid moest verrichten? Maar de auteur heeft zich bewust tot het statistisch-meetbare willen beperken.

Van der Heijden heeft een toch al een bewonderenswaardige prestatie geleverd door zijn diepgaande analyse van een lokale situatie te geven die zeker van belang is voor het macro-niveau. Mijn bewondering is des te groter, omdat hij naast zijn leraarsbaan en dit onderzoek kans heeft gezien tientallen artikelen te doen verschijnen van wetenschappelijk belang.

Jan van Oudheusden

EMIGRANTEN

H.A.V.M. van Stekelenburg, *'Hier is alles vooruitgang'. Landverhuizing van Noord-Brabant naar Noord-Amerika, 1880-1940* (Stichting Zuidelijk Historisch Contact, in de reeks *Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland*, Tilburg 1996) 229 blz., prijs f 49,-.

Na zijn pensionering als leraar aan het Maurick College in Vught is Henk van Stekelenburg in 1991 gepromoveerd. De titel van zijn

dissertatie was: *Landverhuizing als regionaal verschijnsel. Van Noord-Brabant naar Noord-Amerika 1820-1880*. De nu verschenen monografie is een logisch vervolg hierop.

Van Stekelenburg benadert het onderwerp emigratie grotendeels vanuit het perspectief van de Brabantse emigrant en benadrukt daarbij vooral het mentale en cultuurhistorische aspect. Het boek is bedoeld en ook toegankelijk voor een breed publiek. Een vlotte pen en enkele interessante case-studies over het wel maar vooral ook het wee van enkele Brabantse emigrantengezinnen in Noord-Amerika staan hier borg voor.

Als een ware docent vat hij, als extra service voor de lezer, elk van de zeven hoofdstukken kort samen. Toch was het beter geweest als de auteur, bij wijze van historisch kader, een korte samenvatting van zijn dissertatie gegeven had. Temeer daar er menigmaal naar verwezen wordt. Nu veronderstelt hij toch wel erg veel voorkennis bij zijn lezerspubliek. Bovendien, maar dat is buiten de schrijver om, zou dit boek dan uitstekend als verdiepingstof of achtergrondinformatie gepast hebben bij het huidige CE-onderwerp over Amerika. Nu kan het, met name ook door de beperking tot de Brabantse emigratie, vooral van waarde zijn omdat de emigranten door de detailstudie een gezicht krijgen.

Van Stekelenburg laat de lezer getuige zijn van het afwegingsproces dat de individuele emigrant doormaakte, alvorens de sprong over de grote plas te wagen. Op boeiende wijze beschrijft hij de zogeheten 'push- en pullfactoren' die hierbij een rol spelen. Hij maakt daarbij een terecht onderscheid tussen katholieke en protestantse Brabanders.

In dit kader rekent hij ook af met het misverstand dat de Verenigde Staten HET lokkende land waren voor de meeste Brabantse emigranten. De meerderheid gaf de voorkeur aan België en Duitsland. In de onderzochte periode gingen slechts 3900 Brabanders naar Amerika. De auteur toont aan dat de keuze voor Amerika vooral ingegeven werd door de mogelijkheid goedkoop land te verwerven. Geen wonder dat de emigranten dan ook vooral afkomstig waren van het platteland. En ook al kwam de Brabantse emigrant in de stad in een fabriek terecht, dan zag hij dit toch als een overgangperiode. Het bezit van een eigen boerderij was en bleef zijn doel, want *'man made the city, but God made the country'*.

Na het sluiten van de frontier wordt het emigratiepatroon dan ook verlegd naar Canada. Daar was nog goedkope grond in overvloed. Opvallend was - om de emigratie in geordende banen te leiden - het ontbreken van een werkbare landverhuizingswet. Neder-

land was hierin in Europa een uitzondering. Wild-west taferelen waren hiervan het gevolg. De geestelijkheid voelde zich verantwoordelijk voor het zieleheil van de katholieke emigrant in het normloos lijkende Amerika. Zij probeerde, met in haar verlengde de boerenbond, door middel van voorlichting en begeleiding schoorvoetend de ergste uitwassen tegen te gaan. Verder geëmigreerde familieleden en streekgenoten deden ook een duits in het zakje van voorlichting en begeleiding. Vaak was dit, om egoïstische redenen, een te roze gekleurde duits. Hoewel de meeste emigranten redelijk geïnformeerd waren, werden velen toch het slachtoffer van ronselende commissionairs. De eerste generatie emigranten kende in Amerika meer wee dan wel. Desondanks bleef Amerika voor hen *'de utopie van de gewone man'*. De - overigens succesvolle - emigrant Jan Smits (John Smit) schreef dan ook naar huis: *'Hier is alles vooruitgang, ten Uwent stilstand zoo niet teruggang'*.

Na lezing van dit boek lijkt mij het structuurbegrip 'standplaatsgebondenheid' op deze boude bewering volledig van toepassing.

Martien van Gastel

HET POLITIEK SYSTEEM

Jan van Putten, *Politiek - een realistische visie* (Het Spectrum, Utrecht 1994) 326 blz., f34,90.

Het object van het onderdeel staatsinrichting van het vak geschiedenis en staatsinrichting is de structuur van het Nederlands politiek systeem en het functioneren van dit systeem in wisselwerking met zijn maatschappelijke en internationale omgeving. Sommige collega's hebben nog wel eens moeite met het onderscheid tussen staatsinrichting en geschiedenis van staatsinrichting, met het hanteren van de politieke systeembenadering als ordeningsprincipe en met de uitleg van bijvoorbeeld het 'democratisch tekort' binnen de Europese Unie of de status van de organen gemeenteraad en provinciale staten: geen vertegenwoordigende lichamen, maar gekozen regeringen op respectievelijk lokaal en provinciaal niveau.

Politiek is een door een politicoloog voor politicologiestudenten en geïnteresseerde burgers geschreven beperkte inleiding in de politiek en de politicologie. Het accent daarin is gelegd op het politieke handelen en op de politieke verschijnselen in het algemeen. Gekozen is - hierin ligt onder meer de verkla-

ring van de ondertitel - voor een benadering van de politieke werkelijkheid vanuit verschillende sociaal-wetenschappelijke invalshoeken. De benadering is weliswaar gebaseerd op de bekende politieke systeembenadering van de Amerikaanse politicoloog David Easton, maar gekozen is voor een eigen invulling en toepassing van het politieke systeembegrip - de ene keer politieke actoren, de andere keer de nationale staat - en voor bepaalde aspecten zowel van de politieke omgeving van het gekozen systeem als van de interacties in het grensgebied van het politieke systeem en zijn omgeving.

De gekozen omgevingsaspecten van het politieke systeem in de zin van politiek handelende (groepen van) individuen zijn politieke cultuur en de nationale staat en samenleving (soevereiniteit, staats- en regeringsvormen en verzorgingsstaat) en van het politieke systeem in de zin van de nationale staat het buitenland en internationale organisaties, met name de VN; een onnodig verwarrende omweg, omdat het buitenland te beschouwen is als deel van de politieke omgeving van nationale politieke actoren.

Jammer is dat dit deel te karakteriseren is als (te) beknopt, beschrijvend, oppervlakkig, feitelijk en juridisch-institutioneel. De gewenste kwantiteit gaat hier ten koste van de vereiste kwaliteit.

Zo bevat de paragraaf over de Europese Unie behalve een niet duidelijke uitleg van het 'democratisch tekort' in de Unie een drietal storende onjuistheden: de Hoge Autoriteit van de EGKS was niet *'een beleidsvoorbereidend en beleidsuitvoerend orgaan met beperkte eigen bevoegdheden'*, maar het orgaan met de voornaamste beslissingsbevoegdheid binnen deze supranationale organisatie; de samenvoeging in 1967 was geen fusie van de drie Europese Gemeenschappen (EGKS, EEG en EURATOM) tot één Gemeenschap (EEG), maar een fusie van de instellingen (executieven) die de drie Gemeenschappen nog niet gemeenschappelijk hadden: de drie Commissies werden samengevoegd tot één Europese Commissie en de drie Raden van Ministers tot één Raad van Ministers van de Europese Gemeenschap(pen) (kortweg EG); juridisch gezien bestaan de drie Gemeenschappen nog steeds. Een van de drie Gemeenschappen, de EEG, heet sinds de inwerkingtreding van het Verdrag betreffende de Europese Unie per 1 november 1993 EG omdat deze Gemeenschap niet langer een eenzijdig economisch karakter heeft.

Het inhoudelijk beste deel betreft de gekozen aspecten van het politieke handelen in het grensgebied van omgeving en systeem

kleio

in de zin van het al dan niet toelaten tot het politiek systeem van eisen uit de omgeving en het omzetten binnen het politieke systeem van invoer en uitvoer in de vorm van beleid. Tot die aspecten behoren invloeds- en machtsverhoudingen, het democratisch stelsel van besluitvorming, beleidsvorming en gedragspatronen van politieke actoren, waarbij overigens gemeenteraad en provinciale staten abusievelijk als vertegenwoordigers van de organen worden beschouwd.

Of het boek 'een ideaal leerboek voor studenten' en 'een boeiend leesboek voor betrokken burgers' is, waag ik te betwijfelen. Interessant voor docenten geschiedenis en staatsinrichting is het zeker: niet zozeer vanwege de - grotendeels wel bekende - inhoud, maar vooral voor het verkrijgen van meer inzicht in de manieren waarop invulling kan worden gegeven aan en gebruik kan worden gemaakt van de politieke systeembenadering en het politieke systeembegrip.

Jan Brouwer

OP ZEE IN DE OUDHEID

Fik Meijer, *De Trireme Klassiek-Grieks oorlogsschip weer te water* (Amsterdam University Press, Amsterdam 1995) 78 blz., prijs f29,50.

'... een zugios, een wind laat in het gezicht van een thalamios en zelfs zijn ontlasting uitstort over zijn roeimaat'.

Een weinig smakelijke zinsnede, maar het is voor de Amsterdamse hoogleraar zee-geschiedenis Fik Meijer als bron belangrijk voor het ontrafelen van technische achtergronden van het antieke Griekse oorlogsschip de trireme. In drie hoofdstukken gaat Meijer in op de reconstructie van dit schip. Van aanvang af is duidelijk dat hier een gedreven auteur aan het woord is, die de ontwerpers van de Griekse oorlogsbodem een warm hart toedraagt. Na een verhandeling over de politiek-geografische context van het antieke Griekenland en de 'finest hour' van de trireme, de zeeslag tegen de Perzen bij Salamis in 480 v. Chr., gaat Meijer over tot het beschrijven van de oorsprong en achtergronden van dit scheepstype en de wereld waarvan het deel uit maakte.

De auteur wijst op de problemen die het achterhalen van informatie over de trireme met zich meebracht. Behalve het nagenoeg ontbreken van bronnen en verwijzingen, bestond er vooral onduidelijkheid over de naam. Trireme was afgeleid van het Latijnse *triremis*, dat 'met drie roeiriemen' betekent,

maar hoe diende dit geïnterpreteerd worden? Drie man met een roeiriem, of een man per riem? Op hoeveel niveaus en in welke opstelling? Aan de hand van vele anekdotes neemt Meijer de lezer mee in de discussie die hierover vanaf de late Middeleeuwen leefde en die pas halverwege deze eeuw verstomde. De Brit John Morrison (een van de ontwerpers van de in 1987 gebouwde trireme) kwam in 1941 namelijk met een schaalmodel van roeiers -*thalamioi*, *zugioi* en *thranitai*- op drie niveaus en wist alle kritiek te weerstaan. Vervolgens passerens ontwikkelingen in scheepstype en toepassingen als de ram (hét wapen in de antieke maritieme oorlogsvoering) de revue. Tenslotte wordt in het tweede hoofdstuk ingegaan op de plaats die de trireme binnen het Atheense imperialisme en democratie innam en komen zaken als de burger in Athene en de levensstandaard van vlootpersoneel en scheepseigenaren aan bod.

De auteur sluit af met een hoofdstuk over de reconstructie van de trireme die de Britten John Morrison en John Coates in 1987 verwezenlijkten en gaat in op de kritiek die zij hierbij kregen. Het schip zou namelijk niet of nauwelijks op een trireme kunnen lijken, omdat tot nu toe geen overblijfselen van dit schip zijn gevonden. De restanten van antieke vrachtschepen en enkele verwijzingen in bronnen zouden te weinig betrouwbare informatie geven. Voorstanders van het project (Meijer noemt zichzelf hierbij niet, maar zijn standpunt laat zich raden) gaan uit van het interpreteren van bestaande gegevens en stellen aan de hand hiervan vragen en formuleren hypothesen, met als uiterste consequentie van dat proces het bouwen van een schip op ware grootte. De bouw van deze drijvende hypothese wordt door middel van vele illustraties uit de doeken gedaan, zodat alle 'ins' en 'outs' van deze oorlogsbodem begrijpelijk aan de lezer worden voorgeschoteld. Tenslotte is achterin het boek een beknopte literatuurlijst en een overzichtelijke appendix over de technische aspecten en scheepvaarttermen rondom de trireme opgenomen.

Het verder door vele kaarten en anekdotes verluchtigde relaas is mede door bovenstaande overzichten makkelijk te verteren voor leerlingen van de middelbare school. *De Trireme* is derhalve een aanrader als aanvullende literatuur in lessen over de klassieke Griekse oudheid. Wel moet men Meijers gedrevenheid, enige herhalingen en een overdosis aan maritieme termen voor lief nemen. Enkel de gefingeerde foto van een trireme op de kaft in de Amsterdamse grachten en de laatste alinea's van het boek geven reden om op een slippertje van de auteur te wijzen:

enthousiast wordt vooruit gekeken naar een bezoek dat de replica Olympias zomer 1995 aan de hoofdstad zal brengen, terwijl in de inleiding juist wordt uiteengezet dat het vaartuig daar om onderhoudstechnische redenen niet zal verschijnen.

Anselm J. van der Peet

BOUWPAKKET

Het Oude Rome (Piramide, Amsterdam/Antwerpen 1995) prijs f34,90.

Leuk voor op de open avond van onze school, dachten wij. Een bouwpakket over het oude Rome! Situeer een paar brugklasertjes in het midden van het geschiedenislokaal. Zet ze aan het werk met schaar en prittstift, en na enige onderhoudende uurtjes staat daar een fraaie maquette van een Romeinse villa te pronken, rijp voor de vitrine. Andere leerlingen kunnen inmiddels hun hart ophalen aan het bordspel 'de grote wagenren' in een miniatuur-Circus Maximus. Ook het aquaduct en de mozaïekvloer zorgen voor driedimensionaal geschiedgenot, of anders de minimodellen en het diorama wel. De bezoekende ouders en aspirant-leerlingen zullen verrukt zeggen: 'Wat een leuk kijk-, speel- en doe-vak, zeg, geschiedenis!' De tekst op de achterzijde van de interactieve bouwdoos belooft immers ook zoiets: *'Meer dan een boek ... leuker dan een spel ... een spannende en originele manier om van alles te ontdekken over de gebouwen en de mensen van het oude Rome'.*

Niet dus! De leerlingen begonnen vol goede moed, volgden de trouw de aanwijzingen van het instructieblad, maar toen er na twee uur nog steeds geen dak op de villa paste omdat alle muren waren kromgetrokken, was het uit met hun geduld. Ons lieten ze achter met een half-afgebouwde villa.

Voor wie is dit bouwpakket dan wel geschikt? Ik denk voor bovenmatig gedisciplineerde en dito geïnteresseerde kinderen tot de leeftijd van twaalf, dertien jaar, en wel in huiselijke situatie, op een regenachtige vakantiedag.

De tweedimensionale informatie die van het pakket deel uitmaakt is nog het aardigste onderdeel. Een boekje geeft wetenswaardige instant-informatie over o.m. een Romeins stadshuis, goden en godinnen, kleding en baden. Een poster vertelt alles wat je altijd al wilde weten over het Colosseum. Een stadskaart uit de 8e of 9e eeuw wijst de middeleeuwse reiziger de weg in de eeuwige stad. Alles bij elkaar belooft de tekst op de doos echter meer dan de inhoud kan waarmaken.

OORLOG IN DE OOST

T. Schouten, *Dwaalsporen. Oorlogsmisdaden in Nederlands-Indië 1945-1949* (Alpha/Walburg Pers, Zutphen 1995), 176 blz., f39,50.

Dit handzame, in het herdenkingsjaar 1995 verschenen boek lijkt in een behoefte te voorzien. Ondanks de afbeeldingen op de omslag, die de indruk wekken dat het boek alleen handelt over het Nederlandse optreden tegen Indonesiërs in een vredig Indonesisch landschap, worden ook 'oorlogsmisdaden' van Indonesische kant besproken, met name de terreur in de in Nederland nog zo onbekende periode van de bersiap (najaar 1945/voorjaar 1946).

De inleiding lijkt veelbelovend: 'Om die werkelijkheid (van 'wandaden', 'excessen' of 'oorlogsmisdaden'; TvdG) te proberen te achterhalen, moet men niet alleen stilstaan bij de feiten die slechts op die uitwassen betrekking hebben.'

Terecht geeft Schouten aan dat je deze in hun historische context moet bekijken.

Het is teleurstellend te moeten constateren dat Schouten hiervan vrijwel niets maakt. Hij heeft zijn boek gevuld met een groot aantal, redelijk willeurig gekozen, chronologisch geordende beschrijvingen van politieke en militaire evenementen, die vrijwel nergens in verband worden gebracht met relevante historische processen en structuren. Het onhistorische van deze aanpak wordt bevestigd door de weinig relaties leggende voortdurende toepassing van de tegenwoordige tijd bij beschrijvingen van het verleden. Schoutens benadering vind ik des te treuriger omdat in diverse serieuze - nota bene in de bibliografie door hem zelf genoemde - publicaties juist gezocht is naar een verklaring van de 'excessen', met name het voortreffelijke *Ontsporing van geweld* van Van Doorn en Hendrix, en het mede hierop gebaseerde deel 12 van *Het Koninkrijk* van De Jong.

Volgens de bibliografie heeft Schouten zich ook niet verdiept in de schaarse, maar wel bestaande literatuur over Indonesische 'ontsporingen van geweld', zoals het boek *Bersiap in Bandoeng* van M. van Delden (Kokken 1989).

Daarbij komt een ander bezwaar dat ik tegen dit boek heb, namelijk het onzorgvuldige en daardoor ook verwarrende gebruik van begrippen. In zijn Inleiding schrijft Schouten over 'het conflict tussen Nederland en Nederlands-Indië' (mijn cursivering; TvdG), waarna het boek wemelt van dergelijke fouten, met name bij de begrippen Indonesië/Indonesisch en Indië/Indisch. Schouten is duidelijk ondeskundig als het gaat om de geschiedenis van de gemengdbloedige groep van Indo-Europeanen/Indische Nederlanders, bijvoorbeeld in de volgende zin over het begin van de Japanse bezetting: 'Van de ene op de andere dag wordt de Nederlandse c.q. Europese machthebber afgezet, vernederd en uit de samenleving gejaagd terwijl de 'tweederangs' Indo-Europeaan diens plaats inneemt' (mijn cursivering, TvdG).

Het boek eindigt met tabellen van aantallen omgekomen Nederlandse militairen en aantallen berechtingen door krijgsraden van geweldsmisdaden en plunderingen in de periode 1945-1949. Nergens in het boek wordt echter de vraag serieus aan de orde gesteld met welke criteria je iets wel of geen oorlogsmisdaad mag noemen, hetgeen je gezien de ondertitel toch zeker mag verwachten. Wat rest is een boek vol ellende en leed, waarvoor lezers met dit boek weinig begrip zullen krijgen. Voor het geschiedenisonderwijs is het boek dan ook weinig geschikt. Tom van der Geugten

COLLABORANTEN

Martin Ros, *Jakhalzen van het Derde Rijk. Ondergang van de collabo's 1944-1945* (Arbeiderspers, Amsterdam-Antwerpen 1995), 319 blz., prijs f36,90.

Twee van elke vijf soldaten van het Duitse leger dat eind 1944 Hitlers benarde veste verdedigde tegen de opmars van de geallieerden waren niet-Duitsers. Het kleine Luxemburg leverde maar liefst 11.000 vrijwilligers en ook Nederland liet zich niet onbetuigd. Over de tragische lotgevallen van deze 'collabo's' en hun geestelijke leidslieden gaat het boek van de bekende uitgever en media-bibliom- aan Martin Ros.

Het bonte gezelschap bestond onder meer uit Brits-Indiërs onder Bose. Hongaarse Pijlkruisers onder Szalassi, een Frans Charle-

magne-bataljon. Elk land dat door de nazi's was bezet leverde wel gratis zijn (door idealisme, antisemitisme of hebzucht gedreven) verdwaasde handlangers. Sommigen deden in wreedheid niet onder voor de Duitse SS, waren zelfs erger, zoals de Pijlkruisers, die jongens van veertien tot achttien jaar onder leiding van een franciscaner monnik vreselijk tekeer lieten gaan tegen de joden. "De Pijlkruisers joegen de joden op de bruggen bijeen en bonden er steeds drie aan elkaar. De eerste werd aan de rand van de brug opgesteld en kreeg de kogel; meestal trok hij in zijn val in de Donau de twee aan hem vastgebonden met zich mee ... Pater Kun formeerde telkens de executiepelotons; het kruis van zijn rozenkrans boven het hoofd heffend riep hij: 'In de heilige naam van Christus, vuur!'"

Verbluffende, afgrijselijke en bizarre feiten worden door Ros' gretige pen haarfijn beschreven; zoals het Roald Dahl-achtige relaas van de arts Petiot die in hartje Parijs een soort slachthuis voor joden exploiteerde. Gelukkig worden die lugubere bloedverhalen afgewisseld door beschouwingen over de ideologische 'Werdegang' van bepaalde Franse ex-radicalen die voor het vuurpeloton eindigden van de herstellende democratie (Déat, Laval) of over auteurs die ondanks hun abjecte ideeën de bewondering van literatuur- liefhebbers bleven opwekken (Brasillach, Hamsun, Pound, Céline).

Martin Ros heeft dit boek in de van hem bekende gedreven stijl, met veel gevoel voor anekdotiek, geschreven. Geen sappig detail wordt ons bespaard. Helaas levert dit alles nog geen goed leesbaar boek op. Hij propt wel erg veel in één hoofdstuk en de collabo's van verschillende pluimgaten lopen elkaar vaak hinderlijk voor de voeten. De keuze van zijn hoofdpersonen heeft iets willekeurigs: waarom wel lord Haw-Haw en niet Mosley; wel Hamson en niet Quisling? Degrelle en Mussert zijn helemaal weggelaten. Ook is niet duidelijk waarom de ondergang van Mussolini zo tergend omstandig wordt geschilderd. Het relaas is nogal onevenwichtig; aan het Hongarije van Horthy en Szalassi wordt haast een-zesde deel van de hele tekst besteed. De heldere structuur moest blijkbaar wijken voor het evenement. Vergeleken met een boek als *Leven met de vijand* van Werner Rings, die overmatig schematiseert maar wel inzicht verschaft, vormt het boek van Ros het andere uiterste.

Dit alles neemt niet weg dat de geschiedenisdocent de nodige stof voor een boeiende les over het fenomeen collaboratie krijgt aangereikt. Jan van Oudheusden

kleio

Geschiedenis en staatsinrichting

Eerste of tweede leerjaar basisvorming

Grondrechten: luxe of noodzaak?

Van Franse Revolutie tot Nederland nu'

Staatsinrichting over grondrechten en grondwet in historisch perspectief. Zelfstandig leren m.b.v. boeiend en activerend werkmateriaal, hoofd- en deelvragen, kennen-kunnenlijstjes, antwoordbladen en tussentoetsen. Aandacht voor de benaderingswijze 'aanleiding', 'oorzaak' en 'gevolg'.

Kopieerklapper met leerlingen- en docentenmateriaal (inclusief eindtoets) voor negen lessen, prijs f 35,-
Bestelnummer: 5.323.7174.

Tweede leerjaar basisvorming

Taakverdeling: een kwestie van kiezen?

De geschiedenis van de familie van Es'

Over ontwikkelingen in de rol- en taakverdeling in huishoudens in Nederland in de 20e eeuw. Zelfstandig leren met name gericht op de systematische oefening in het

uitvoeren van een eenvoudig historisch onderzoekje. Vanwege de mogelijkheid van historisch onderzoek in de eigen familie- of kennissenkring direct bruikbaar voor omgevingsgeschiedenis.

Kopieerklapper met leerlingen- en docentenmateriaal voor tien lessen, prijs: f 35,-
Bestelnummer: 5.523.6951.

Vierde leerjaar mavo en vbo (schoolonderzoek), ook derde en vierde leerjaar havo

'De verzorgingsstaat: een kwestie van politieke wil?

Sociale wetgeving in Nederland in de jaren 1870 - heden'

Over ontwikkelingen in de zorg voor de economisch zwakkeren en over de veranderende rol van overheid en politiek in de 19e en 20e eeuw. Een thema staatsinrichting, tegemoetkomend aan de exameneisen t.a.v. het onderdeel staatsinrichting. Zelfstandig leren m.b.v. basisteksten en activerend bronnenmateriaal, hoofd- en deelvragen, kennen-kunnenlijstjes, antwoordbladen en tussentoetsen. Training van structuurbegrippen en vaardigheden voor het C.E.. Kant en klaar leerlingenmateriaal, docentenhandleiding, tussentoetsen, eindtoets en normering (in samen-

werking met het Cito).

Kopieerklapper voor 14 - 16 lessen, prijs: f 75,-
Bestelnummer: 5.323.7175.

Vierde of vijfde leerjaar havo (schoolonderzoek), ook vierde leerjaar vwo

Hollandgangers in Nederland.

Duitse trekarbeid in Nederland in de 17e tot en met de 19e eeuw'

Over de jaarlijkse komst van duizenden Duitse trekarbeiders naar Nederland, de economische noodzaak en de beeldvorming over en weer. Zelfstandig leren m.b.v. basisteksten en activerend bronnenmateriaal, hoofd- en deelvragen, kennen-kunnenlijstjes, antwoordbladen en tussentoetsen. Training van structuurbegrippen en vaardigheden voor het C.E. Passend in het huidige examen en in de nieuwe examenprogramma's voor de Tweede Fase. Kant en klaar leerlingenmateriaal, docentenhandleiding, tussentoetsen, eindtoets en normering (in samenwerking met het Cito).

Kopieerklapper voor 20 lessen, prijs: f 95,-
Bestelnummer: 5.323.7175.

Informatie:
Afdeling Voorlichting,
tel. (053)4840 500

KLEIO KRANT

Nieuws van het

VGN

bestuur

(1)vbo/mavo

In het aprilnummer van *Kleio* is een gedeelte van de toespraak van Huub Kurstjens tot de winnaars van de Huib de Ruijter-prijs weggevallen. Het bestuur wil u de rest niet onthouden.

'Tegelijk met het uitreiken van deze prijs, verplicht het bestuur zich een inspanning te leveren iets aan de positie van het vak geschiedenis en staatsinrichting in het (i)vbo/mavo-onderwijs te doen. Het (i)vbo/mavo verdient een gelijkwaardige behandeling en benadering als het havo en vwo nu en in de toekomst. Aanzetten tot een dergelijk beleid zijn nu reeds zichtbaar:

a. contacten met politieke partijen zijn gelegd om de problematiek van het geschiedenisonderwijs in (i)vbo en mavo onder de aandacht te brengen;

b. KPC en GEU zijn benaderd om voor het (i)vbo speciale methoden te ontwikkelen;

c. VGN-leden die werkzaam zijn in (i)vbo en/of mavo worden middels een enquête benaderd met de bedoeling ze meer over de problematiek te horen en ze er meer bij te betrekken;

d. nieuwe leden uit het (i)vbo-mavo zullen geworven gaan worden en van hun expertise zal gebruik gemaakt worden;

e. de Commissie Vbo/Mavo zal middels artikelen en ingezonden mededelingen in *Kleio* haar achterban op de hoogte blijven houden.

En tenslotte, last but not least, hopen we in de toekomst nog een beroep te kunnen doen op de kennis en het inzicht van de vier prijswinnaars.'

Regeling examenprogramma

Bij het bestuur zijn enkele telefoontjes binnengekomen over de regeling schoolonderzoek zoals die is

opgenomen in het examenprogramma van geschiedenis en staatsinrichting vbo/mavo. Deze regeling is te vinden vanaf pagina 9 in *Uitleg OC&W-regelingen* nummer 31b van 21 december 1994 en in de onlangs door het Cito uitgebrachte syllabus (zie daarvoor elders in de *Kleio*krant). De regeling treedt in werking met ingang van 1 augustus 1996.

De vraag luidt of het mogelijk is om onderwerpen van het centraal schriftelijk eindexamen (CE) in het schoolonderzoek (SO) op te nemen en ook als zodanig mee te tellen. Daarover het volgende. In de regeling staat dat het SO betrekking heeft op ten minste drie onderwerpen en dat deze onderwerpen geen deel mogen uitmaken van het CE. Kortom: indien een school zou besluiten onderwerpen van het CE in/als een vierde SO-onderwerp/onderdeel te toetsen, is daar niets op tegen. Zo wordt oefenen voor het CE niet de hoofdmoot van het SO en zijn tegelijkertijd de proefwerken en overhoringen voor leerlingen niet vrijblijvend. Voor havo en vwo geldt een soortgelijke regel. Mocht men besluiten cijfers van proefwerken en overhoringen mee te tellen in het SO en strekken deze cijfers zich ook uit tot het voor-examenjaar, dan moet men dat minstens één jaar van te

voren duidelijk maken in de regeling schoolonderzoek van de betreffende school en aan de inspectie. Het gaat dan immers om een traject van twee aanheensluitende jaren.

Revisie kerndoelen

De SLO is druk bezig met de revisie van de kerndoelen basisonderwijs en basisvorming, die op 1 september a.s. afgerond moet zijn. VGN-leden uit onder meer de commissies Pabo en Bavo zijn vertegenwoordigd bij de veldraadplegingen hierover. Het is een goede zaak dat (leden van) de vakinhoudelijke verenigingen bij de revisie betrokken worden en dat er ook werkelijk naar 'het veld' geluisterd wordt.

Tweede fase havo en vwo

Onlangs publiceerde de Onderwijsraad het advies over de nieuwe examenprogramma's geschiedenis en staatsinrichting. De raad oordeelt in grote lijnen positief over de hierin geformuleerde eindtermen.

Enige citaten: "In de programma's ligt accent op algemene vaardigheden van zelfstandig en onderzoekend leren. Worden deze in ruime mate en goed door de onderdelen heen gespreid gehanteerd, dan zullen de componenten kennis, inzicht en vaardigheid in evenwicht aan bod kunnen komen. ... De programma's

zijn van een zodanig gehalte dat op basis daarvan tal van examenthema's zijn te genereren. ... Wat betreft de componenten kennis, inzicht en vaardigheden zijn de eindtermen voldoende concreet geformuleerd, terwijl de scholen ruimte wordt gelaten om tot 'eigen' invulling over te gaan. ... Naar de mening van de Raad biedt de chronologisch-thematische opzet ruimte voor een programma dat voldoende kan bijdragen aan historisch besef in chronologische zin. Het feit dat leerlingen moeten voldoen aan de eindtermen in het domein 'Vaardigheden en benaderingswijzen' is bevorderlijk voor het bijbrengen van historisch besef in instrumentele en reflectieve zin. ... De eindtermen geven naar het oordeel van de Raad voldoende sturing aan het schoolexamen. ... De Raad neemt een positief standpunt in ten aanzien van de centrale aanwijzing van wisselende onderwerpen voor het centraal examen. ... Het voorstel van de Stuurgroep om ten aanzien van de gekozen opzet van wisselende thema's een uitzondering te maken door steeds expliciet de Tweede Wereldoorlog als aandachtspunt op te voeren, zou de Raad niet overnemen."

Het bestuur van de VGN ziet hierin een ondersteuning voor zijn positieve houding tegenover de eindtermen, die overigens gedeeld werd door het overgrote deel van de VGN-leden tijdens de bijeenkomsten hierover. Van de Onderwijsraad hoeft binnen het domein 'Oorlog en vrede' (eindterm 16) niet expliciet aandacht te worden besteed aan de Tweede Wereldoorlog, niet alleen omdat dat onderwerp al in de kerndoelen van de basisvorming voorkomt (kerndoel 6) en het in domein 16 toch altijd gekozen kan worden, maar ook 'omdat een dergelijk thema niet direct raakt aan de beleavingswereld van de tegenwoordige leerlingen.' De Raad staat positief tegenover de wisselende examenonderwerpen, maar naar zijn idee is 'een uitgebreide stofomschrijving niet nodig en niet wenselijk.'

Op het moment dat u dit leest, is het gehele advies in *Uitleg* (na) te lezen.

Harald Buskop

STUDIEREIS

Ieder jaar stelt de Japanse ambassade enkele beurzen beschikbaar voor een studiereis van twee weken naar Japan aan werkende docenten die jonger zijn dan vijftig jaar. Geïnteresseerden kunnen daarnaar solliciteren door tijdig een aantal formulieren in te vullen en op te sturen.

Omdat de oproep en de formulieren ons vaak zo laat bereiken, dat onmiddellijke actie geboden is, nodigen wij hierbij de leden, die in aanmerking zouden willen komen voor een beurs, uit dit nu al te melden bij de tweede secretaris van de VGN. Ook zij die zich al eens eerder hebben aangemeld, worden verzocht dit nu opnieuw te doen. Wanneer het bestuur de formulieren heeft ontvangen, worden ze u onmiddellijk toegezonden.

Waarschijnlijk ten overvloede!

Het VGN-bestuur heeft geen enkele invloed op de toewijzing van de beurzen. Die geschiedt door de Japanse ambassade.

VGN-bestuur

DE COMMISSIE HAVO/VWO ZOEKT UITBREIDING

Op het ogenblik bestaat de Commissie Havo/Vwo uit een vrouw en vier mannen die zich bezig houden met praktische zaken, zoals het regelen van de CE-besprekingen, en met meer theoretische en inhoudelijke zaken. Voor het volgend jaar is een van de items op onze jaarplanning 'Geschiedenis in het studiehuis'. Vanuit onze betrokkenheid bij het vak en de dagelijkse onderwijspraktijk zijn wij in een goede sfeer, brainstormend en schrijvend, actief in de historische hoek van het VO.

Wij zoeken mensen die bereid zijn ongeveer eens in de zes weken bijeen te komen, af en toe hard te werken omdat iets af moet, die graag in open en kritisch overleg ook op een andere manier dan in schoolverband met hart voor ons vak bezig willen zijn.

Informatie bij alle leden van de commissie. De namen staan achterop dit nummer van Kleio.

Jos van Ginkel, voorzitter
Genio Ruesen, secretaris

Cito

Het examen geschiedenis en staatsinrichting vbo en mavo (C/D-niveau) vanaf 1997

In 1997 wordt het centraal examen op mavo en vbo afgenomen volgens nieuwe examenprogramma's die aansluiten op de kerndoelen van de basisvorming.

De examenprogramma's zijn al eerder bekend gemaakt in *Uitleg* (21 december 1994, nr. 31b). Daar de examens reeds een paar jaar geleden op instigatie van de WIEG zijn aangepast, doen zich nu geen ingrijpende wijzigingen meer voor. De verschuiving in de richting van structuurbegrippen en vaardigheden wordt voortgezet.

Ter ondersteuning van de docenten en van uitgeverijen hebben CEVO en CITO per vak een informatieve syllabus uitgegeven. De syllabus voor geschiedenis en staatsinrichting bevat onder andere:

- een inleiding waarin de belangrijkste verschillen met het huidige examenprogramma worden aangegeven;
- de tekst van het nieuwe examenprogramma;
- een toelichting op de toetsing van vaardigheden in het examen;

- een toelichting op de vakinhoudelijke eindtermen;
- een toelichting op de afname van het examen en op de correctie;
- voorbeeldopgaven uit eerdere examens.

Verder gaat men in op soorten vragen, de verdeling van de vragen over domeinen en vaardigheden, het gebruik van bronnen en het onderscheid tussen C en D.

Als bijlagen zijn de stofomschrijvingen afgedrukt van de onderwerpen in 1997: 'De Verenigde Staten (1787-1914)' en 'Het ontstaan van het moderne Nederland (ca. 1780-1830)'.

Enkele belangrijke punten uit de syllabus zijn de volgende. Het SO heeft voortaan betrekking op drie onderwerpen in plaats van twee; de stofomschrijving is en blijft uitgangspunt voor het examen en niet de katernen van de uitgevers; de verhouding open-gesloten vragen gaat, in verband met de toetsing van vaardigheden, veranderen - in plaats van 50/50, 60-75 % open vragen en 40-25 % gesloten vragen. Bij 40-50 % van alle opgaven worden voortaan bronnen gebruikt; deze zijn groten-deels bewerkt en functioneel voor de beantwoording van de vragen. Verder worden na 1997 alle structuurbegrippen en vaardigheden toetsbaar geacht.

Schaf deze brochure aan!

De syllabus is te koop bij het CITO. Uw school ontving een bestelformulier.

Na de zomervakantie zal ook een aparte CITO-uitgave verschijnen met voorbereidingstoetsen om leerlingen en docenten te oefenen in vraagvormen gekoppeld aan structuurbegrippen en vaardigheden.

Nota bene: analoog aan de ontwikkeling van een examenprogramma voor de Tweede Fase van havo en vwo, wordt ook voor de Bovenbouw mavo en (i)vbo

gewerkt aan een nieuw, zogenaamd leerwegen-examenprogramma. Van de invoering daarvan is in 1997 nog geen sprake.

Het nieuwe examen van 1997 behelst (zoals hierboven al vermeld is) de aanpassing van het WIEG-examen (dat overigens pas in 1998 volledig van kracht zal zijn) aan de basisvorming, en zal vermoedelijk al weer snel vervangen worden door het 'nieuwste' examen, waaraan op het moment wordt gewerkt. (De SLO moet een voorstel daartoe na de grote vakantie bij het ministerie indienen.)

not

Dossier geschiedenis

'Dossier Geschiedenis' is een nieuw programma van de NOT over korte op zichzelf staande onderwerpen. Een uitzending duurt 25 minuten. De programma's kunnen ingezet worden voor klassikaal, groepsgewijs en individueel onderwijs en worden vergezeld door een docentenhandleiding met achtergrondinformatie en kopieerbare leerlingenbladen.

Als eerste in de reeks wordt op maandag 7 oktober om 11.00 uur (TV 2) een film over de Spaanse Armada uitgezonden. Het is een bewerking van een BBC-serie. Marinemensen en meteorologen vertellen over de vlootbewegingen en weersgesteldheid in het Kanaal in 1588. Wat ging er mis? Zijn er schuldigen aan te wijzen? Hadden de Spanjaarden deze ramp kunnen voorkomen?

NIET VERGETEN!

Bij het aprilnummer van Kleio zat een enquête over Vbo/mavo en geschiedenis.

Stuur deze vóór 1 september in!

VGN CONFERENTIE STARTERS

Alle begin is moeilijk Starten en doorstarten in het onderwijs

Op donderdag 7 en vrijdag 8 november wordt door de VGN de inmiddels bekende tweedaagse conferentie voor 'jonge' leraren geschiedenis en staatsinrichting georganiseerd. Dit jaar hebben we te maken met een 'dubbelprogramma', twee conferenties ineens. Beginners en gevorderden krijgen een apart programma voorgezet. De conferentie richt zich dus op docenten, die net begonnen zijn, en op jongere collega's die na een aanvangsperiode nu door uitwisseling van ervaringen met anderen hun kennen en kunnen willen verrijken. Ook degenen die in de toekomst les willen gaan geven zijn van harte welkom! Vanwege de werkbaarheid is het aantal deelnemers beperkt tot twee

groepen van twintig. De inschrijving staat open voor VGN-leden en niet-leden, maar leden genieten voorrang bij plaatsing. Dankzij een ruime subsidie van de VGN bedragen de kosten voor de deelnemers slechts f100,-.

Aan het begin van het nieuwe schooljaar volgen nadere mededelingen in KLEIO en andere bladen.

Heeft u belangstelling, wilt u zich nu al opgeven, of wenst u nadere informatie: stuur dan een briefje naar W. Bouwman, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond (Stiphout). U ontvangt dan zo snel mogelijk een reactie.

Heeft u een collega of bekende die iets aan deze conferentie zou hebben, wilt u dan zo vriendelijk zijn hem of haar attent te maken op de aankondiging!

Van Olympia tot Atlanta

Hink-stap-sprong door de geschiedenis van de Olympische Spelen in het Allard Pierson Museum in Amsterdam

Tot en met 28 juli worden verleden en heden van de Olympische Spelen belicht op een tentoonstelling in het archeologisch museum van de Universiteit van Amsterdam. Voorwerpen uit de eigen collectie, foto's en historische documenten geven informatie over zaken als 'de vijf ringen', de fakkel, de oorsprong van de spelen, de mythen eromheen in de Oudheid, en de aard van de beoefende sporten vroeger en nu. Aan de hand van dia's wordt een maquette besproken van het heiligdom van Olympia en een audio-visueel-programma gaat in op de geschiedenis.

Allard Pierson Museum, Oude Turfmarkt 127, Amsterdam.

Omgevings- onderwijs

Bouwen aan ... de Noordoostpolder

De Rijksdienst voor Monumentenzorg inventariseert en beschermt monumenten, en denkt daarbij ook aan de toekomst. Voor groep 7 en 8 en de eerste twee jaren van de basisvorming is een lespakket ontwikkeld over het ontstaan van de

Noordoostpolder en de, uiteraard, jonge bouwkunst daar. Behalve klassieke bezigheden biedt het pakket ruime mogelijkheden om zelf actief aan de gang te gaan met de eigen leefomgeving. Leerlingen 'strijden' bijvoorbeeld tegen het water achter de computer. Het lespakket bestaat uit een multomap met docentenhandleiding, werkbladen voor leerlingen, dia's en een floppy. Er kan vrij uit gekopieerd worden.

Het volledige pakket *Bouwen aan ... de Noordoostpolder* kost f 75,- en is te bestellen bij de Rijksdienst voor Monumentenzorg, Postbus 1001, 3700 BA Zeist. Tel. 030-6983243, Olga Faber.

Als u dit materiaal wilt bekijken om ideeën op te doen voor een aanpak in de eigen regio, voor f 10,- krijgt u een kopie (zonder dia's e.d.) thuis.

Veluws Museum 'Nairac'

Het rijk van 1000 eilanden. Kunst en cultuur van de Molukken

In de jaren 50 telde Barneveld zo'n zeventig Molukse gezinnen, die gehuisvest waren in eigen woon-

oorden. Over het leven in die woonoorden en op de Molukken gaat deze tentoonstelling.

Door de vele foto's en voorwerpen krijg je een idee van het dagelijks leven en kunst en cultuur van de Molukkers in Barneveld. Er is een nagebouwde woonkamer te zien met vele authentieke voorwerpen. De traditionele kleding, zoals die ook nu nog wel op hoogtijdagen gedragen wordt, is aanwezig - er is aandacht voor de muziek, de keuken en voor kunst en kunstnijverheid.

In de zomervakantie zijn er drie Molukse Dagen (zaterdag 29 juni, 27 juli en 31 augustus) met activiteiten op het plein voor het museum (muziek, dans, hapjes en allerlei demonstraties).

De expositie duurt t/m 21 september.

Veluws Museum 'Nairac', Langstraat 13, Barneveld.

Het KNAG en het water

Ter gelegenheid van het 28e internationale geografische congres, dat in Den Haag wordt gehouden, zijn een aantal tentoonstellingen georganiseerd over het congressthema land - water - mens, die ook voor historici interessant zijn.

KNAG

Museon te Den Haag: 'Oceaan in zicht' over de invloed van oceanen op milieu en klimaat van de aarde. *Atlas van Stolk* in Rotterdam: 'Nederland Waterland', met prenten tekeningen en foto's over de eeuwenlange band tussen Nederland en het water.

Museum Boerhaave in Leiden: 'Monsters van Rijnland', tentoonstelling over acht eeuwen waterschapsgeschiedenis. *Vestingmuseum* in Naarden: over waterlinies als verdedigingsmiddel in de afgelopen eeuwen.

Koninklijke Bibliotheek Den Haag: 'Nederland en het wereldbeeld', tentoonstelling over ontdekkingsreizen door Nederlanders in de 19e en 20e eeuw.

De tentoonstellingen zijn in ieder geval in de maanden juli en augustus te bezoeken, met uitzondering van de laatste, die duurt van 26 juli tot 24 oktober.

Moluks muzikgezelschap tijdens het Oranje-feest van 1951 in Barneveld.

Amerikanistiek

Aan de RU Leiden worden in het komende najaar twee cursussen verzorgd, die interessant zijn voor leraren die zich willen nascholen voor het eindexamenonderwerp 'Amerika'.

Introductiecursus Amerika van Kolonie tot Wereldmacht

In dertien hoorcolleges en door middel van bestudering van het handboek *A People and a Nation* van Mary Beth Norton e.a. (4th brief edition) wordt een overzicht gegeven van de Amerikaanse geschiedenis vanaf het begin van de koloniale periode tot en met het heden, met nadruk op de periode 1776-1920. Ter voorbereiding op het wekelijkse hoorcollege dient men een aantal korte klassieke teksten te lezen (de Declaration of Independence, de Grondwet e.d.) en een deel van het handboek te bestuderen. Incidenteel worden na het college video's vertoond.

Tijd: tussen 10 september en 10 december - op dinsdagmiddag van 13.15 - 15.00 uur.

Themacollege The American Presidency

Ter gelegenheid van de presidents-verkiezingen wordt een lezingenreeks gehouden over het Amerikaanse presidentschap. In elf lezingen en een forumdiscussie zullen vooraanstaande Amerikaanse en Nederlandse deskundigen ingaan op de historische ontwikkeling van o.a. het ambt, het verkiezingsproces, de rol van de media daarbij, en de verwachtingen van de bevolking van hun hoogste ambtsdrager. Tijdens een van de middagen zullen de deelnemers via een satellietverbinding vragen kunnen stellen aan een panel van deskundigen in Washington.

Tijd: tussen 10 september en 10 december - op dinsdagmiddag van 17.15 - 18.30 uur.

Deze cursussen zijn toegankelijk voor buitenstaanders in het kader van het à la carte programma van de Leidse universiteit. De kosten bedragen f250,- per cursus. De colleges en lezingen vinden plaats in het Centraal Faciliteitsgebouw, Letteren-faculteit, Cleveringaplaats 1, Leiden.

Voor inlichtingen: mw.dr. J.C. Kardux, coördinator Amerikanistiek, tel. 071-5272236/5272233. Aanmelding telefonisch bij mw. A. Joustra, 071-5274014 ('s ochtends).

Wedstrijd

Schülerwettbewerb Deutsche Geschichte um den Preis des Bundespräsidenten

Aan deze wedstrijd wordt door duizenden jongeren tussen 8 en 21 jaar uit Duitsland en andere landen deelgenomen. Door samenwerking van de Körber Stiftung, het Europees Platform in Alkmaar en de VGN wordt het nu ook voor Nederlandse leerlingen mogelijk deel te nemen.

Wat houdt het Schülerwettbewerb in? Leerlingen moeten door onderzoek in kranten, tijdschriften, archieven en/of door interviews een werkstuk maken rond een gegeven thema. Dit thema wordt officieel 1 september 1996 bekend gemaakt. De werkstukken, die zowel individueel als gezamenlijk gemaakt mogen worden, moeten uiterlijk 28 februari 1997 binnen zijn en worden dan in eerste instantie beoordeeld door een Nederlandse jury. In het najaar van 1997 worden de prijswinnaars bekend gemaakt, de hoofdprijzen worden uitgereikt door de president van Duitsland.

De tekst van de werkstukken moet in het Duits worden aangeboden en vormt zo een goede mogelijkheid tot vakoverstijgende samenwerking. Bij de vertaling is het mogelijk ondersteuning te krijgen van het expertise centrum voor de Duitse taal in Utrecht.

Service in de voorbereidingsfase Bij ondergetekenden kan het tijdschrift *Spuren Suchen* aangevraagd worden met het thema, tips en ideeën. Dit tijdschrift verschijnt 1 september. Als je met een hele klas mee wilt doen kan er voor elke leerling een exemplaar besteld worden.

Voor de leraren zijn er 'Tutorenworkshops' in **Hamburg van 11.9-13.9, in Münster van 18.9-20.9, in München van 25.9-27.9 en in Halle van 14.10-16.10**

Voor nadere informatie: Hélène Budé-Janssens, Patrijslaan 12A, 2261 ED Leidschendam. Tel. 070-327 79 23/Fax 070-320 12 98.

Joke van der Leeuw-Roord, Louise Henriëttestraat 16, 2595 TH Den Haag. Tel/Fax 070-385 36 69; j.vanderleeuw@pobox.ruu.nl

Steun van boven

Op verzoek van de leden van de werkgroep Geschiedenis van de vakontwikkelgroep GAM voor de tweede fase drukken wij hierbij een brief af van de voorzitter van het KNHG aan de Onderwijsraad.

Den Haag, 19-2-1996

Geachte leden van de Onderwijsraad

De werkgroep Geschiedenis, onderdeel van de vakontwikkelgroep GAM, heeft in opdracht van stuurgroep profiel tweede fase in december 1995 advies uitgebracht over het eindexamenprogramma van het vak geschiedenis en staatsinrichting in de vernieuwde tweede fase van havo en vwo.

Het bestuur van het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap dringt er met klem bij U op aan, dat in het gemeenschappelijk deel van de opleiding plaats wordt ingeruimd voor het vak eigentijdse of contemporaine geschiedenis (dus geschiedenis van de twintigste eeuw, in het bijzonder de periode na 1940). Historische vorming en historisch besef ten aanzien van de eigen tijd en de periode die daaraan onmiddellijk is voorafgegaan zijn immers van het grootste belang voor iedere leerling in het voortgezet onderwijs. Kennis van het recente verleden, in het bijzonder van de Tweede Wereldoorlog, het ontstaan en de ondergang van discriminatoire en totalitaire stromingen, beeldvorming over buurlanden, de dekolonisatie, het functioneren van de eigen staatsinrichting en parlementaire democratie, enz. is onmisbaar voor wie later als mondig staatsburger actief zal en ook moet participeren in de Nederlandse samenleving, in welke positie dan ook. Worden de leerlingen onvoldoende geconfronteerd met dit verleden, dan vergroot dit gemis aan kennis de kans dat zij later vatbaar zullen zijn voor verwerpelijke ideologieën en vooroordelen en eerder het slachtoffer worden van legende- en mythevorming. Pas door een zekere kennis van het (jongste) verleden zullen zij de maatschappelijke draagwijdte van hun denken en handelen beter beseffen. Ook in andere landen van de Europese Unie wordt in het schoolonderwijs aan zulke onderwerpen, die het eigen nationale verleden raken, veel aandacht besteed. Nederland mag daarbij niet achterblijven! Het vak mens- en maatschappijwetenschappen, dat in het gemeenschappelijk deel wel is voorzien, is voor dit doel volstrekt ontorekend, omdat daarin de historische component ontbreekt.

Het bestuur van het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap heeft met belangstelling en instemming kennis genomen van het in de eerste alinea bedoelde advies, voor zover dat betrekking heeft op de profielen 'economie en maatschappij' en 'cultuur en maatschappij'.

In de tweede fase wordt het actief en zelfstandig leren beklemtoond en dit vraagt om duidelijk omschreven benaderingswijzen en vaardigheden. Het bestuur van het KNHG juicht het toe dat de werkgroep deze niet apart aan de orde heeft gesteld, maar juist in combinatie met de eindtermen van de delen II en III wenst te realiseren. Zonder historische kennis kunnen naar het oordeel van het KNHG-bestuur geen specifieke vaardigheden worden aangeleerd en kan geen inzicht worden verkregen.

Namens het bestuur van het KNHG,
prof.dr. C. Fasseur

Nascholing te Utrecht 1996

Sinds een aantal jaren verzorgen de vakgroep geschiedenis en het IVLOS van de Universiteit Utrecht en de Hogeschool van Utrecht in het najaar gezamenlijk een nascholingscursus rond het onderwerp van het Centraal Schriftelijk Eindexamen.

In 1996 zal dat voor één keer niet het geval zijn, omdat het tweejaarlijks congres van het KNHG en de VGN, de 'Geschiedenisdagen', in de herfst in Utrecht plaats zal vinden en gewijd zal zijn aan het onderwerp van het CE 1997. Op deze dagen zullen dezelfde sprekers optreden als wij voor onze nascholingscursus uitgenodigd zouden hebben en komt ook de didactische uitwerking van het onderwerp aan bod.

Een dubblure van gelijke programma's in dezelfde periode en in dezelfde stad leek ons geen goed idee. Vandaar ons besluit een jaar over te slaan!

Volgend jaar wordt u vanzelfsprekend weer op de hoogte gehouden van het Utrechtse eindexamen-nascholingsprogramma door advertenties in KLEIO en uitnodigingen aan de geschiedenissecties in de regio.

Joke Rijken, Hogeschool van Utrecht

Guus Peek, IVLOS Universiteit Utrecht

Fia Dieteren, Instituut voor geschiedenis Universiteit Utrecht

Universiteit Utrecht

**Hogeschool
van Utrecht**

Nascholing Rijksuniversiteit Groningen

Van zeven provinciën naar Noord-Nederlandse natie

De Rijksuniversiteit Groningen organiseert op

dinsdagavond 22 oktober, 5 en 19 november 1996

een nascholingscursus voor docenten uit het voortgezet onderwijs over het CE-onderwerp voor 1997 en 1998 'Eenheid in tweevoud, Nederland 1780-1830' (havo en vwo) en 'Het ontstaan van het moderne Nederland 1780-1830' (vbo/mavo).

De sprekers zijn:

- prof.dr. E.H. Kossmann (lezing over de historiografische aspecten, gevolgd door een debat met de zaal);
- dr. R. Paping (economische aspecten);
- dr. P. Boekholt (onderwijs en natievorming);
- drs. S. Veltman (patriottistisch republikanisme);
- drs. J. Nijman (patriottenbeweging op lokaal niveau: stad en platteland).

Het programma omvat zowel vakinhoudelijke als didactische aspecten van het onderwerp.
De kosten bedragen f250,- per persoon.

U kunt zich inschrijven bij het secretariaat van de Leraren Opleiding Letteren, Postbus 716, 9700 AS Groningen. Tel. 050-3635840/fax 050-3635912.
Contactpersoon: drs. I. Veldhuis-Meester, tel. 050-3635997.

RUG

Instituut voor Didactiek en Onderwijspraktijk

Nederland 1780-1830

Bij het eindexamen geschiedenis en staatsinrichting in 1997 en 1998 zal het onderwerp 'Nederland 1780-1830' voor het eerst worden geëxamineerd. In de stofomschrijving staat de totstandkoming van een eenheidsstaat in de Noordelijke Nederlanden en het mislukken van de vereniging van Noord en Zuid centraal.

De nascholingscursus over dit onderwerp volgt de stofomschrijving en de structuurbegrippen die bij dit thema zijn vastgesteld. In verschillende lezingen wordt ingegaan op de bestaande politiek-bestuurlijke, sociaal-economische en cultureel-mentale situatie, de kritiek die er onstond op deze situatie en de ontwikkelingen die hierdoor in gang zijn gezet. Didactisch materiaal, waaronder een dia-serie, vormt onderdeel van deze cursus die wordt verzorgd door het IDO/VU, in samenwerking met de Christelijke Hogeschool Windesheim in Zwolle en de Hogeschool Holland in Diemen.

Elk van de vier bijeenkomsten van deze cursus bevat een lezing waarin achtergrondkennis over het examenonderwerp wordt gegeven. Daarnaast wordt er op drie avonden een didactische uitwerking gegeven in de vorm van voorbeeld-lesmateriaal dat gebruik maakt van bronnenmateriaal. In de uitwerking is zoveel mogelijk onderscheid aangebracht tussen vbo/mavo en havo/vwo.

Eerste bijeenkomst:

Prof. dr. E.H. Kossman (em. RU Groningen) gaat in op de centrale vragen uit de stofomschrijving. Zo zal hij ontwikkelingen schetsen die sinds ongeveer 1780 de totstandkoming van een eenheidsstaat in de Noordelijke Nederlanden begrijpelijk maken. Ook zal hij zijn visie geven op de mislukking van de vereniging van Noord en Zuid.

Tweede bijeenkomst:

Drs. A.C. Voogt, docent geschiedenis aan de Chr. Hogeschool Windesheim, zal spreken over de periode 1780-1795. Daarbij gaat hij in op de denkbeelden die er bij Patriotten en Oranjegezinden leefden met betrekking tot de inrichting van de staat en schetst hij op grond waarvan zij tot deze denkbeelden kwamen.

Derde bijeenkomst:

Dr. R.E. de Bruin, conservator stadsgeschiedenis Centraal Museum te Utrecht, zal spreken over de periode 1795-1815 waarin het ontstaan van de eenheidsstaat in 1798 en de verdere versterking daarvan tot 1815 centraal zal staan.

In het tweede deel van de bijeenkomst zal drs R.L. Telling, docent Hogeschool Holland en Echnaton College in Lelystad, het thema nader uitwerken aan de hand van voorbeeld-lesmateriaal met een diaserie. Deze diaserie is tot stand gekomen in samenwerking met het Centraal Museum te Utrecht.

Vierde bijeenkomst:

Dr. W. F. Fritschy, vakgroep nieuwe geschiedenis van de Vrije Universiteit, zal spreken over de periode 1815-1830. Het ontstaan van het Verenigd Koninkrijk, de reacties op het beleid van Willem I, alsmede een vergelijking van het 'moderne' Nederland van 1830 met het heden komen aan bod. In het tweede deel van de bijeenkomst zal drs. A. Arendsen, docent geschiedenis aan de Chr. Hogeschool Windesheim, didactisch materiaal uitreiken en toelichten.

De deelnemers ontvangen vóór aanvang van de cursus een syllabus. Deze bevat per bijeenkomst achtergrondartikelen over de betreffende periode en het thema, een synopsis van de lezing, en per lezing een korte literatuurlijst en een aantal stellingen. Rond deze stellingen kan een inhoudelijke discussie plaatsvinden tussen deelnemers en de spreker.

Cursusinformatie

Doelgroep: docenten geschiedenis en staatsinrichting in de bovenbouw vbo, mavo, havo en vwo.

Plaats en data: Zwolle, Christelijke Hogeschool Windesheim, dinsdagavond 1, 8 en 29 oktober, 5 november 1996, 19.00-21.30 uur;
Amsterdam, Vrije Universiteit, donderdagavond 31 oktober, 7, 14 en 21 november 1996, 19.00-21.30 uur.

Docenten: Prof. dr. E.H. Kossman (em. R.U. Groningen), drs. A.C. Voogt (CHW), dr. R.E. de Bruin (conservator stadsgeschiedenis Centraal Museum Utrecht), drs. R.L. Telling (HH), W. Fritschy (VU), drs. A. Arendsen (CHW), drs. J.K.W. Riksen (IDO/VU)

Kosten: f450,- inclusief cursus- en didactisch materiaal

Inlichtingen: IDO/VU,

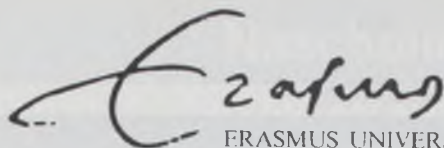
Janneke Riksen (inhoudelijk),

020-4449215

Paulette Kooijman

(organisatorisch), 020-4449230

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

De vakgroep Maatschappijgeschiedenis van de EUR, de sectie geschiedenis van de Hogeschool Rotterdam en Omstreken en de Interfacultaire Lerarenopleiding Rotterdam (ILR) organiseren op
zaterdag 28 september

NASCHOLINGS DAG

NEDERLAND 1780 - 1830

In de gebouwen van de Erasmus Universiteit te Rotterdam

Aan deze dag wordt medegewerkt door het Haags Historisch Museum/Gevangenpoort.

Het programma is gericht op het **VWO, HAVO en MAVO** examenniveau en bestaat uit:

Lezingen/colleges. Naast een drietal plenaire lezingen /colleges over de politieke, economische en culturele aspecten van de Nederlandse geschiedenis 1780-1830 komen specifieke thema's in parallelsessies aan bod.

Didaktische workshops.

- Patriotten en Bataven, interactief. Computergebruik en individuele voorbereiding van het examen; gebruik van gescand bronnenmateriaal en toetsprogramma's; presentatie van het multimedia programma "De Patriotten"
- Modernisering van Nederland(1780-1813). Suggesties voor het creatief laten werken van de leerlingen met bronnen en vragen.
- Periode 1813-1830. Twee workshops, waarin gevarieerd bronnenmateriaal met betrekking tot de Noord- en Zuid-Nederlandse problematiek onderzocht wordt aan de hand van structuurbegrippen en vaardigheden.

PROGRAMMA

9.30 - 10.00	Ontvangst, inschrijving, koffie
10.00 - 10.45	Politieke ontwikkeling van Nederland 1780-1830 door prof.dr. N.C.F. van Sas (UVA)
11.00 - 11.30	Keuze uit: - de rol en positie van de vrouw door dr.R.M. Dekker (EUR), - Nederlandse historici over de eenwording door prof.dr.P.B.M. Blaas (EUR) - vier workshops didaktiek door verschillende vakdidactici
11.30 - 12.00	Koffie
12.00 - 12.45	Economische aspecten Nederland 1780-1830 door prof.dr.J.L.van Zanden (RUU)
12.45 - 13.45	Lunch
14.00 - 14.30	Keuze uit: - de ontwikkeling van een nationaal onderwijs door prof.dr.N.L. Dodde (EUR), - de Belgische visie op deze periode door dr.T.Verschaffel (K.U.Leuven) - herhaling van de vier didaktiek workshops
14.30 - 15.15	Culturele aspecten Nederland 1780-1830 door prof.dr.W. Th. M. Frijhoff (EUR)
15.30 - 16.00	Thee en uitreiking certificaten

Deelnemers ontvangen een syllabus/reader met artikelen en didaktisch materiaal.

De kosten voor de studiedag bedragen f 125,- per persoon (inclusief lunch, koffie/thee en de syllabus). Na 1 Augustus f 135,-.

Daarnaast wordt tegen kostprijs het computerprogramma "De Patriotten" ter beschikking gesteld.

U kunt zich voor deze nascholingsdag aanmelden bij het bureau van de Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen van de EUR t.a.v. Mw. M. van der Beek, L 3.033, Postbus 1738, 3000 DR Rotterdam, tel.010-4082482, onder vermelding van naam, adres, school, schooladres en ten behoeve van het certificaat ook vermelding van volledige voornamen, geboortejaar en -plaats.

De Nascholing van de Rijksuniversiteit Leiden 1996

In samenwerking met de vakgroep Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Leiden en onder auspiciën van de Vereniging van docenten in Geschiedenis en Staatsinrichting in Nederland (VGN) organiseert het bureau Nascholing van de Rijksuniversiteit Leiden op

zaterdag 21 september 1996

een studiedag over het CE onderwerp voor 1997 en 1998:

‘EENHEID IN TWEEVOUD. NEDERLAND 1780-1830’

De studiedag is bedoeld voor geschiedenis-docenten en andere belangstellenden en dient als voorbereiding op het examenonderwerp. Na een ontvangst door prof.dr. M.E.H.N. Mout, voorzitter van de vakgroep Geschiedenis van de Leidse universiteit, zal een programma volgen met twee centrale lezingen die vanuit respectievelijk Nederlands en Belgisch perspectief het onderwerp belichten, vier lezingen die een specifiek thema zullen behelzen, en verscheidene didactische workshops, verzorgd door Nederlandse en Belgische vakdidactici. De deelnemers ontvangen voorts een syllabus/reader.

De kosten voor de studiedag bedragen - mits ingeschreven vóór 1 augustus a.s. - f105,- per persoon. Hierbij is inbegrepen een lunch, koffie/thee en de syllabus. Leden van de VGN ontvangen f10,- korting. Na 1 augustus zijn de inschrijvingskosten respectievelijk f130,- en f120,-.

PROGRAMMA:

- 9.30 - 10.00: Ontvangst, inschrijving & koffie
- 10.00 - 10.05: Welkomstwoord door mw.prof.dr. M.E.H.N. Mout
- 10.05 - 10.50: Mw.dr. J.M.F. Fritschy (Vrije Universiteit Amsterdam): 'Het ontstaan van de Nederlandse eenheidsstaat (1795-1813)'
- 10.50 - 11.15: Koffie
- 11.15 - 12.00: Keuze uit:
- Dr. J.A.F. de Jongste (Rijksuniversiteit Leiden): 'De laatste jaren van de Republiek: nieuwe regenten op oude kussens (1787-1795)'
- Prof.dr. R.Th. Griffiths (Rijksuniversiteit Leiden): 'De economische eenwording van Nederland (1795-1830)'
- Drs. R.H. Kielman (Rijksuniversiteit Leiden): 'Nederlandse cultuur en religie omstreeks 1800'
- 12.00 - 13.00: Lunch
- 13.00 - 14.30: Keuze uit:
- Dr. M.Ph. Bossenbroek (Rijksuniversiteit Leiden): 'Het Vaderland verbeeld: visuele aspecten van eenheid in tweevoud'
- verschillende didactische workshops, verzorgd door Leidse en Belgische vakdidactici
- 14.30 - 15.00: Koffie en thee
- 15.00 - 15.45: Prof.dr. Lode Wils (Katholieke Universiteit Leuven): 'De zuidelijke Nederlanden onder koning Willem I: het ontstaan van het koninkrijk België'
- 15.45 - 16.00: Thee en uitreiking der certificaten.

**U kunt zich voor deze studiedag inschrijven bij: Mw. I.C. Leenstra,
ICLON, Sectie Nascholing, Boerhaavelaan 2, 2334 EN Leiden**

LIJST VAN COMMISSIES

• Commissie PABO

Aad van Zeyl, *voorzitter*,
Verhoevenstraat 37, 2291 RN Wateringen.
Tel. 0174-293809.
Sjef Schmiermann, *secretaris*, Mooksebaan 8b,
6562 ZS Groesbeek. Tel. 024-3971636.
Theo Beker, Thesaurierweg 8,
6525 ES Nijmegen.
Tel. 024-3555224.
Marjolijn du Jour, Dibbetsstraat 41,
2518 PN Den Haag. Tel. 070-3651027.
Francien van der Meer, Grevelingen 90,
1826 AP Alkmaar. Tel. 072-511297.
Marjan de Groot, Derde Rompert 3,
5233 AE Den Bosch. Tel. 073-6420692.
Frans van Baal, Lancasterdreef 25A,
8251 TE Dronten.

• Commissie Havo/Vwo

Jos van Ginkel, *voorzitter*,
Nassaulaan 5, 6721 DW Bennekom.
Tel. 0318-418250.
Genio Ruesen, *secretaris*, Zwaluw 12,
8103 AR Raalte. Tel. 0572-357388.
Leo Dalhuisen, Kortenaerlaan 18,
2121 XK Bennebroek. Tel. 023-5849441.
Theun Dankert, Oudestreek 4,
9354 AG Zevenhuizen (GN). Tel. 0594-631734.
Elise Storck, Elzenbroek 25, 4822 XE Breda.
Tel. 076-5420592.

• Commissie Vbo/Mavo

Herry Groothuis, *voorzitter*,
Bollenhofsestraat 17, 3572 VH Utrecht.
Tel. 030-2713204.
Edward Schenk, *secretaris*,
Fokke Simonszstraat 20,
1017 TG Amsterdam. Tel. 020-6234213.
Ron Hendriks, Middenweg 83,
1098 AG Amsterdam. Tel. 020-6682237.
Marijke Meuwissen, Kwartelstraat 34bis,
3514 EW Utrecht. Tel. 030-2731670.
Vera Pollmann, Parksingel 1,
7433 CS Schalkhaar. Tel. 0570-622549.
Toon Thecuwen, Hoogakker 2,
5802 MA Venray. Tel. 0478-586927.
Theo van Zon, Koewei 71,
6843 ZJ Arnhem. Tel. 026-3818285.

• Commissie Bavo

Dirk van der Meer, *secretaris*, Bolstraat 9-bis,
3581 WS Utrecht. Tel/fax 030-2521126.
Dini Beem, Deventerschans 25,
3432 CP Nieuwegein. Tel. 030-6063726.
Marie-Jes Boonekamp-Wingen,
Notgerusweg 23,
6212 BJ Maastricht. Tel. 043-3211534.
René Corbeij, Specht 19, 3766 WN Soest.
Tel. 035-6023741.
Piet Niemeijer, Sperwerstraat 92,
3362 ER Sliedrecht. Tel. 0184-416226.
Pieter Vlaanderen, Duivenkamp 661,
3607 VA Maarsen. Tel. 0346-571354, fax 561384.

• Didactiek- en activiteitencommissie

R. Soeter, *voorzitter*, Cayennedreef 23,
3563 SB Utrecht. Tel. 030-2612710.
H. Kummerer, *secretaris*, Jan van Eyckgracht 79,
5643 TD Eindhoven. Tel/fax 040-2116575.
J.G. Raven, Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens.
Tel. 058-2574050.
W. Bouwman, Kloosterstraat 47,
5708 GM Helmond. Tel. 0492-534709.
Mw. T. de Danschutter, Van Deyssellaan 40,
9721 WV Groningen. Tel. 050-5251298.
Mw. M. Braams, Parelvisserpad 35,
3816 EP Amersfoort. Tel. 033-4758702.

• Commissie Volwasseneneducatie

Mw. R. Schreuder, *voorzitter en penning-
meester*, Couwenhoven 46-01,
3703 EM Zeist. Tel. 030-6959506.
Mw. C.H. Mentink-Zuiderweg, *vice-voorzitter*,
De Wuurde 7.6662 ZE Elst. Tel. 0481-4872233.
Mw. A.M. Vencken-Martens, *secretaris*,
Haarenseweg 4a, 5061 VL Oisterwijk.
Tel. 013-5284297.
Mw. J. van der Meer, Linnaeusparkweg 34,
1098 EC Amsterdam. Tel. 020-6923423.
Mw. M.L. Teunissen, Postbus 31,
9989 ZG Warffum. Tel. 0595-423082.
Mw. I.A. Attema, Transvaalkade 29 II,
1092 JL Amsterdam. Tel. 020-6931572.
J.J.G.A.M. Timmermans, Wolwevershaven 14,
3311 AV Dordrecht. Tel. 078-6312408.

• Onderwijsadviescommissie

P. van Leeuwen, *voorzitter*, Everdrift 4,
5431 LV Cuyk. Tel. 0485-314598.
W. van Waardhuizen, *secretaris*,
Poortersveld 309, 7327 AK Apeldoorn.
Tel. 055-5423832.
W. Bouwman, Kloosterstraat 47,
5708 GM Helmond. Tel. 0492-534709.
Mw. P. van Aken-Rens, Hoogwerflaan 19,
2594 BH Den Haag. Tel. 070-385974.
C. Weltevrede, Driehoek 72,
3328 KJ Dordrecht. Tel. 078-6178288.

• Commissie Vrouwengeschiedenis

Marianne Zewald, (*interim*)*voorzitter*,
Vijverlaan 2, 2012 RC Haarlem.
Tel. 023-5283325.
Janneke Riksen, *secretaris*,
Linnaeuslaan 87, 3571 TV Utrecht.
Tel. 030-2730916.
Riemke Leusink, *penningmeester*,
Dr. J.P. Heyelaan 4, 3818 GT Amersfoort.
Tel. 033-4630996.
Zonneke Matthee, Heivlinder 53,
2317 JT Leiden. Tel. 071-5215873.
Lieke Schasfoort-Simonis, Dreuerbrink 274,
7812 TN Emmen. Tel. 0591-640544.
Annelies de Vries, Getij 54,
9732 MS Groningen. Tel. 050-5411958.
Fia Dieteren, Antillen 4, 3524 EZ Utrecht.
Tel. 030-2892580.

• Commissie Cliomatica

J. Snijders, *voorzitter*, Churchilllaan 13,
5571 AR Bergeyk. Tel. 0497-572972.
P.H.A. van Drunen, *secretaris*, Bruykersstraat 32,
3237 AB Vierpolders. Tel. 0181-416591.
B. Dijkstra, Berkenlaan 19, 9771 AW Sauwerd.
Tel. 050-53061799.
M.G. Harreman, Bezuidenhoutseweg 129,
2594 AE Den Haag. Tel. 070-3853612.
A. van de Kaap, Weemhoffhorst 40,
7531 GG Enschede. Tel. 053-4337280.
A. Mens, Vaartdreef 94,
2724 GH Zoetermeer. Tel. 079-3412379.
A.J. Meijer, Haringvliet 88,
2401 DB Alphen a/d Rijn.
Tel. 0172-421894.
P. Lucker, Graaf Johanlaan 8,
3434 SG Nieuwegein. Tel. 030-6064710.

• Redactie KLEIO

Wim Rongen, *voorzitter*, Antillen 4,
3524 EZ Utrecht. Tel. 030-2892580.
Ruud Slotboom, *secretaris*, Walcheren 137,
3524 ZS Utrecht. Tel. 030-2895982.
Tineke Bogaerts-Stoopman, *eindredacteur*,
Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein.
Tel. 030-6883576, fax 030-6888459.
Bart Engbers, Louise Kerlinghof 8,
3571 TR Utrecht. Tel. 030-2724010.
Dik Verkuil, Eemnesserweg 35,
1221 CS Hilversum. Tel. 035-6857499.
Jan van Oudheusden, Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk. Tel. 0416-337430.
Harry Jansen, Hatertseweg 463,
6533 GH Nijmegen. Tel. 080-3553484.
Carla van Bostel, Evieveld 6,
5422 AK Gemert. Tel. 0492-361136.
Jos Trippenzee, Vesuvius 74,
3524 WX Utrecht. Tel. 030-2800543.

• Intercommissie NHG/VGN

D.E.H. de Boer, *voorzitter*, Meerweg 124a,
9752 JM Haren. Tel. 050-5346255.
Mw. C.E.M. Veldhuis-Meester, *secretaris*,
Quintuslaan 4, 9722 RV Groningen.
Tel. 050-5270099/5635997.
H.M. Beliën, p/a Historisch Seminarium UvA,
Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam.
Tel. 020-5254471.
N. Koek, Van Oldenbarneveldstraat 31,
2334 AD Leiden. Tel. 071-5172818.
E. Schenk, Fokke Simonszstraat 20,
1017 TG Amsterdam. Tel. 020-6234213.
Mw. A. Ribberink, Narcisstraat 26,
2252 XE Voorschoten. Tel. 071-5619254.
F. Rovers, p/a Hogeschool Holland,
Postbus 261, 1110 AG Diemen.
Tel. 020-4951500.

• Atlantische Onderwijscommissie

Frits Kat, Jeudestraat 4,
4011 GL Zoelen. Tel. 0344-681686.